

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Рада молодих учених Університету Ушинського

Історико-філологічний факультет

Кафедра всесвітньої історії та методики її навчання

«ІСТОРИЧНА НАУКА В УМОВАХ ВІЙНИ ОЧИМА ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА МОЛОДИХ УЧЕНИХ»

12 березня 2026 року

Збірник матеріалів

Всеукраїнської наукової конференції
здобувачів вищої освіти і молодих учених

Одеса, 2026

УДК: 930.2 + 930.85 + 94

DOI: <https://doi.org/10.24195/HistoricalStudies2026>

*Рекомендовано вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 13 від 30 квітня 2026 р.)*

Рецензенти:

Покась М. С. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Атаманюк З. М. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Історична наука в умовах війни очима здобувачів вищої освіти та молодих учених: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених. Одеса: Університет Ушинського, 2026. 142 с.

До збірника увійшли матеріали всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої дослідженню наступних концептуальних питань сучасної історичної науки: історія Стародавнього світу та Середніх віків, історія Нового часу, проблеми новітньої історії та сучасності, Історія дипломатії та міжнародних відносин, історія війн та військової справи. А також матеріали в сфері методики навчання історичних дисциплін в закладах освіти, що значно розширює дослідницькі межі.

Матеріали, подані у збірнику будуть корисними для науковців, освітян та всіх хто прагне вдосконалити освітній процес та сприяти розвитку сучасної історичної науки.

**«Історична наука в умовах війни очима здобувачів вищої освіти
та молодих учених»**

12 березня 2026 року

ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Голова:

Красножон Андрій Васильович – ректор Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», доктор історичних наук, професор.

Заступники голови:

Музиченко Ганна В'ячеславівна – проректор з наукової роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», доктор політичних наук, професор.

Кон Олена Олександрівна – декан історико-філологічного факультету ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», кандидат філологічних наук, доцент кафедри словянського мовознавства.

Ковальський Станіслав Валентинович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Члени оргкомітету:

Окорокова Віра Вікторівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Яновська Лариса Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Зміст		
Історія Стародавнього світу та Середніх віків		
Гузєря С. Ю.	До критичного перегляду карнавальної концепції М. М. Бахтіна	8
Дабіжа О. С.	Місце ронінів у японському суспільстві	15
Жимолостнова В. В.	Елліністичні освітні моделі та розвиток архітектурної освіти в середньовічному арабо-ісламському світі	19
Історія Нового часу		
Беляков Д.	«В Ялті не буває зими»: погода й клімат Криму в текстах мандрівників кінця XVIII – початку XX ст.	27
Добролюбська Ю. А.	Міхаель Константінос – грецький лікар та історик медицини XVIII століття	29
Єклема М. А.	Конфесійна історіографія марійних центрів Речі Посполитої: досвід о. Вацлава Новаковського	33
Русєв І. І.	Історіографічний аспект трансформації ролі самурайства в японському суспільстві доби періоду Мейдзі	37
Теплякова Є. Е.	Єзуїтські місії в новій Франції як простір міжкультурної взаємодії XVII ст.	40
Шевченко О. Ю.	Аболіціонізм у США в середині XIX ст.: ідеологічні засади та основні етапи руху	46
Проблеми Новітньої історії та сучасності		
Бессонов Р. О.	Передумови і створення британського Арабського бюро в роки Першої світової війни	52
Нікорчук А. Д.	Кінець «Братерства і єдності»: Демонтаж культу особистості Тіто	56

Семко Я. С.	«Суспільство споживання» як концепт-домінанта у творі Фредеріка Бегбедера «99 франків»	61
Терлецька Д. Р.	Становище жінок у Саудівській Аравії на початку XXI століття	65
Хоміна Д. В.	Крах ілюзії братерства та єдності, від соціального контракту Тіто до етнічних чисток	71

Історія дипломатії та міжнародних відносин

Волянський Б. А.	Лібертаріанська політична думка в США у післявоєнні роки (1945-1955 рр.)	76
Ковальський С. В.	Берберські війни в контексті становлення зовнішньої політики США на початку XIX ст.	80
Малога О. А.	Інцидент з фрегатом «Чесапек»: межі британської морської силової дипломатії	84
Набока О. В.	Американська військова операція на Тайвані 1867 р. та початок формування стратегії «малих воєн» США	89
Самофатов М. І.	«Стиснута пружина» протекціонізму: як почалася тарифна війна в Європі в 1925 р.	94

Історія війн та військової справи

Атмажов О. Ю.	Флот королівства Чосон	99
Огорокова В. В.	Інноваційні зрушення у розвитку вогнепальної зброї XIX ст.	107
Рибак О. В.	Стратегічне планування «Гельб» в контексті підготовки до Французької кампанії Вермахту	111
Сотніченко О. В.	Піренейська кампанія Наполеона I (1808–1814)	114

Федотов Н. О.	Принцип бунбу рьодо (文武両道) та роль поезії у формуванні військової культури Японії	118
Янак Д. Д.	Самохідні штурмові гармати Вермахту	127

Методика навчання історичних дисциплін в закладах освіти

Половенко Н. А.	Використання історико-порівняльного методу на уроці всесвітньої історії на тему «Виховання та освіта цивілізації майя до та після конкістадорів»	133
Плаксива В. О.	Методичні особливості використання сторітелінгу під час вивчення історії розвитку техніки	136

Історія Стародавнього світу та Середніх віків

Гузєря С. Ю.

Здобувач третього року навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 032 Історія та археологія
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ДО КРИТИЧНОГО ПЕРЕГЛЯДУ КАРНАВАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ М.М. БАХТІНА

Михайло Михайлович Бахтін належить до числа найвпливовіших дослідників у гуманітаристиці ХХ століття. Його праці, присвячені проблемам діалогічності, поліфонії та народної сміхової культури, суттєво вплинули на розвиток літературознавства, культурології, історії й антропології культури. Особливе місце серед них посідає книга «Творчість Франсуа Рабле і народна культура Середньовіччя та Ренесансу» (1940), у якій дослідник запропонував концепцію карнавалу як специфічної форми культурного досвіду, що ґрунтується на інверсії соціальних ієрархій, гротескній тілесності та колективному сміху. Центральною для цієї інтерпретації є ідея тимчасового простору свободи, у межах якого відбувається символічне перевертання усталених порядків і категорій «офіційної» культури.

У контексті російсько-української війни дискусія щодо інтелектуальної спадщини Михайла Бахтіна набуває додаткового виміру. Йдеться не лише про походження дослідника та його належність до російської інтелектуальної традиції, а й про той факт, що його концептуальна модель продовжує функціонувати як своєрідний канон у академічному середовищі. Бахтінівські категорії широко цитуються, інтегруються у різні дослідницькі підходи й нерідко застосовуються майже як універсальна інтерпретаційна схема для аналізу святкових, інверсійних або перформативних явищ культури. За таких умов постає потреба у більш уважному та критичному переосмисленні цієї моделі – не стільки з огляду на її національне походження, скільки через ступінь її канонізації та методологічної універсалізації, що інколи призводить до інерційного й недостатньо рефлексивного використання.

Метою роботи є аналіз критичних інтерпретацій бахтінівської карнавальної концепції та окреслення альтернативних підходів до розуміння інверсійних культурних практик. Особливий акцент зроблено на трансгресивній моделі карнавальності та на тих аргументах, які дозволяють поставити під сумнів її

універсальність. Розглядається конкретний кейс дійства, що може бути вписане у ширше коло «карнавальних» явищ, але водночас демонструє іншу логіку функціонування інверсії – логіку, у якій тимчасове беззаконня не руйнує соціальні структури, а взаємодіє з ними у складний і неоднозначний спосіб.

Розгортаючи дискусію про те, які саме аспекти карнавальної концепції М.М. Бахтіна, найбільше потребують критичного перегляду, ми можемо розпочати з того, чим, на думку значної кількості авторів, середньовічний карнавал не є. Мова йде про умовні лімби брудного й саркастичного хаосу, що руйнують і відроджують ієрархічний системи у просторі поза часом і місцем.

По-перше, такий погляд відкидає прагматичний потенціал будь-якого святкового дійства. У свої дисертаційній роботі «Beyond celebration: a call for rethinking cultural studies» (2007) Керолін Леа підсумовує критичні ревізії парадигми карнавального простору як «місця задоволення» – Бахтін, на думку цілого ряду дослідників, ігнорує можливу комерційну складову карнавальних ярмарок, що містили серед своїх товарів «мило, парфуми та косметику» [4, с. 80], логічно асоційовані не з брудом «гротескного тіла», а з цілком реальною чистотою.

По-друге, М.М. Бахтін, як демонструє праця «When the Carnival turns bitter» (1986) Майкла Андре Бернштейна, фактично «засліплюється спокутною енергією Сатурналії» [цит. за 4, с. 78], ігноруючи потенціал насильства під час цих дійств.

По-третє (й цей пункт безпосередньо пов'язаний з попереднім), він занадто ідеалізує та абсолютизує ці «Сатурналії», роблячи, карнавальну інверсію майже реальним звільненням від «фіксованих категорій "офіційної" середньовічної культури» [1, с. 48]. У дійсності ж, за висловлюванням Керолін Леа, «тимчасове призупинення (принаймні вдаване) дії однієї ієрархії залишав інші недоторканими» [4, с. 81]. Карнавальний гнів, при цьому, часто спрямовувався проти ієрархічно нижчої, а не вищої групи – так, претендентами на карикатурне зображення могли ставати жінки чи ряд етнічних груп (до прикладу – євреї) [4, с. 81]. Більш того, Наталі Земон Девіс у своїй статті «Women on top: symbolic sexual inversion and political disorder in early modern Europe» (2008) поглиблює гендерний дискурс карнавального перевдягання, вказуючи на фактичне перетворення жінки на принизливий архетип: «Une beste imparfaicte, – наводить вона приказку, – sans foy, sans loy, sans crinacte, sans constance» [2, с. 147]. Святкова інверсія могла ставити в один ряд образ непокірної жінки та дикого звіра – принаймні саме таку дуальність костюмів Девіс наводить при описі святкування дня святого Стефана у середньовічній Франції [2, с. 165].

Одночасно з цим жінка могла стати жертвою цілого ряду забав, що жодним чином не демонстрували звільнення її від усталених ієрархій у бік поліпшення – так, за матеріалами Девіс, сварливу дружини цілком могли протягнути вулицями у наморднику чи в кориті [2, с. 168].

Відстоюючи найрадикальніший з підходів до питання «звільняючої» карнавальної природи Керолін Леа наголошує на певні інтелектуальній «моді» на трансгресивне й некритичному пошуку «підривних» модальностей у класичних працях [4, с. 84] – на її думку надмірна фіксація на подібному трактуванні концепції Бахтіна є результатом фрагментарного й помилкового прочитання його праць й намагання екстраполювати їх на усю популярну культуру [1, с. 77].

Глибше розгортаючи тему трансгресивної функції карнавального й певної критичності, з якою досліднику слід підходити до неї звернемося до статті Наталі Земон Девіс «The reasons of misrule: youth groups and charivaris in sixteenth-century France» (1971). Розширюючи хронологічні межі свого дослідження до ранньомодерних практик, Дейвіс ставить під сумнів абсолютно визвольний характер театралізованих сцен, що могли відбуватися у рамках святкових дійств. Вона досліджує так звані «абатства беззаконня» у Франції XVI ст., розміщуючи кожен практику у конкретний контекст локальних традицій, тенденцій організації молодіжного дозвілля й потенційних викликів усталеним нормам, що могли б призводити до необхідності виказати непокоєння (принаймні у ігровій формі). Її інтерпретації ґрунтуються на потенціалі «карнавального осмислення реальності» [1, с. 53] у рамках певного дійства, «Безлада» (з великої літери), що завжди імплікує пародійований ним «Порядок» (аналогічно як власну назву сенсуальної категорії) [1, с. 45]. Це певна рефлексія, що може демонструвати альтернативи, але ніколи не підривати авторитет існуючих ієрархій. Інверсований абат повинен бути абатом, фігурою, що демонструє владу. Виконавець цієї ролі (у кейсах Девіс – молодий селянин) не міг символізувати авторитетну думку у своєму «природному» стані [2, с. 168] – ієрархію необхідно було зберегти, дозволялося лише перемістити її у альтернативний простір, певним чином створюючи пародію, проте не антитезу.

Вона візуалізує свою гіпотезу прикладом реагування на повторні шлюби. Канонічне право окресленого періоду виявляло певну поблажливість щодо другого чи навіть третього союзу, одночасно не наполягаючи на жорстких нормах щодо різниці у віці подружжя – головною вимогою була статева зрілість обох осіб [1, с. 53]. Можливі курйози, викликані гротескною різницею між нареченим та нареченою, могли, у такому разі, ставати предметом глузування

громади– поетизований сміх над «Vieille Carcasse, folle d'amour», наведений Девіс, нагадував суспільству про певний дисбаланс, якого слід було застерігатися [1, с. 54]. Не заперечуючи сам акт шлюбу, молодь, за словами Девіс, отримувала «обмежену сферу юрисдикції» й, розширюючи шаріварі до моралізаторства «привчалася до совісті суспільства, стаючи гучним голосом цієї совісті» [1, с. 55].

Гучне беззаконня могло ставати метафорою, огорнутою у перформанс. Ще одним прикладом, який наводить дослідниця стає «абатство на вулиці Мерсьєр у Ліоні, яке планувало ходу на ослі проти заможного шкіряника з околиць, щодо недавнього побиття якого його дружиною "вони провели ретельне і вичерпне розслідування"» [1, с. 65]. Сама реальність стає карнавальню інверсованою й потребує доведення до піку – «якщо чоловіки дозволяють своїм дружинам керувати собою, то їх можна сміливо вивести на пасовище» [1, с. 56]. Театралізована трансгресія, зрівняння чоловіка з твариною, пафос публічного акту є творчим реагуванням на порушення природнього порядку, певним врегулюванням ситуації – увесь «злочин» розміщується у рамки карнавального, неадекватного й інверсійного. Пародія підкреслює порушений порядок, й, маючи певну обмежену тривалість, неодмінно повертає суспільство у стан спокою й непорушності усталених ієрархій.

Продовжуючи тему нетотожності інверсійних актів трансгресивним, Кріс Гемфрі у своєму есе «The world upside-down in theory and as practice» намагається, серед ряду інших завдань, окреслити певний спектр функцій, які, на його думку, могло виконувати «святкове беззаконня» (вже саме вибір термінологічного апарату дещо розширює перелік практик, що можуть вміщувати питомо «карнавально-бахтінівські» елементи). «Порушення символічних кодів», репродукування існуючих ієрархій у неприродніх контекстах як таке, не є, на його думку опозиційним за свою суттю [3, с. 10]. Він, фактично уточнюючи підхід Наталі Земон Девіс, пропонує розглядати конкретні прецеденти інверсій, розуміючи їх не тільки в чіткому історичному та культурному контексті, а й у потенційній канві більш масштабних стратегій або кампаній [3, с. 15]. «Підричним» міг, до прикладу, виявлятися не тільки сам карнавал чи будь-яке інше свято, що могло б дозволити театральну інверсійність, а сама підготовка до нього – Гемфрі наводить приклад «надмірного» збирання рослинності з монастирських земель з, нібито, метою прикрашання будинків до свята літнього сонцестояння [3, с. 16]. Ми бачимо тут стратегію напівграйливого розширення меж дозволеного нормами власності, певну провокуючу прелюдію до ще більш дискусійного акту театралізованих дійств. Зібране гілля потенційно ставало

декорацією майбутнього свята, прив'язувало цей безвинний акт до ширшого ряду більш чи менш агресивних зазіхань на перегортання норми.

До того ж, використання цього підходу дозволяє фактично відкинути припущення про функцію карнавальних дійств як певного суспільного «запобіжного клапану», що, надаючи змогу виплеснути невдоволення у рамках перформативних карикатур чи святкових вистав, примирив би ворогуючих соціальні групи, чи, принаймні, на певний час зменшив би напругу між ними [3, с.9]. Гемфрі каже про штучність цієї тези, про формування її з факту відсутності першоджерел, а не з конкретних свідчень, що могли бути там зафіксовані [3, с.9]. Більш того, ним проблематизується сама можливість окреслити чітку й передбачувану функціональність дійства, що за своєю природою є ритуальним, нестійким й адаптивним [3, с. 11].

Таким чином, у окресленому вище контексті критичного розгляду карнавальної концепції видається доречним розгляд альтернативних шляхів реалізації інверсійної гри, що дозволяє – в усталених рамках часу й практик – привласнювати певні не притаманні їй учасникам дійства.

Прикладом такого дослідження є стаття Жаклін Стуміллер «Roaching and carnival» (2013), де порушення норм володіння лісовими угіддями й підривання станової експансії ритуалізованого процесу полювання викликає, за словами авторки, «тривожну двозначність між "всередині" і "зовні", "твоїм" і "моїм"» [5, с. 183]. Ми маємо конкретний акт з виразною зовнішньою та внутрішньою атрибуцією – найбільш шановане середньовічне «hunt a force» (або «par force») [5, с. 183]. Аристократична процесія «армії собак, коней і підлеглих» [5, с. 183] була одночасно прямим ствердженням власної маскулінності й алегорією збройного, куртуазного й навіть релігійного переслідування здобичі. Тут доречно буде послатися на фундаментальний трактат Гастона Феба, що, серед іншого, обґрунтовував семіотику вибору тварини-цілі – від оленя до кабана – у складних богословських та етимологічних формулах. Існувала певна філософія спасіння через акт переслідування, вбивства й розтину тварини – усі ці елементи, виконані з необхідним пафосом побожності формували своєрідну духовну практику, а тварини – символічну систему посередників або перепон на шляху людини до Бога, ідеальні стосунки з якими, втрачені після гріхопадіння, повинні були відновлюватися знову і знову через підкорення. Вочевидь, такий альтернативний шлях до Царства Божого був недоступний простому селянству. Враховуючи ремарку Жаклін Стуміллер про небезпечність браконьєрства як засобу економічного збагачення [5, с. 185] та законодавче підґрунтя заборон на

несанкціоноване полювання (аж до майнового цензу на утримання хортів, уведеного в Англії з 1390 р.) цілком природно вбачати у браконьєрстві не банальний акт збагачення, а певну провокаційну інверсію й перформативну рефлексію над дійсним станом речей. При цьому воно не було питомим елементом суто народної культури – полювання на чужій території могло підважувати аристократичні претензії рівноправних суб'єктів

Браконьєр не міг символізувати нікого, окрім себе – він не міг бути законним мисливцем, пороте міг бути алюзією й пародією на мисливця, своєрідним мімезисом. За твердженням Стуміллер, іноді браконьєрство могло навіть асоціюватися з театральною виставою чи грою [5, с. 190]. Вона пропонує розглянути таке бунтівне полювання як «партизанську війну як проти природи, так і проти власних сусідів» [5, с. 185]. Олень переставав бути символом Христа, що переслідується вірянами у мисливському екстазі й ставав одночасно рухливою купою дичини та власністю, право на яке можна було проблематизувати, не без притаманного «карнавальному» насильства – за відсутності сакральності воно ставало неприкритим – самі браконьєри й законні власники угідь отримували каліцтва й гинули, а дикі тварини жорстоко забивалися у великій кількості [5, с. 188].

Учасники цього злочинного акту, за повідомленням Стуміллер «могли носити маски або зафарбовувати обличчя чорною фарбою, маскуватися різними способами або переодягатися в жіночий одяг» [5, с. 190]. Ми можемо помітити те саме явище «карнавального тіла», що описує М.М. Бахтін у альтернативному контексті – контексті «браконьєрського» тіла. Ми знову відчуваємо зведення жінки до певного костюму або ненажерливого й нестримного архетипу, бачимо відхід від повсякденної упорядкованої тілесності. Жаклін Стуміллер каже, що браконьєр – «свого роду перевертень, тіньова прикордонна фігура» [5, с. 186]. Він «перетинає видові межі» [5, с. 186], зливаючись з власними псами – «собаки, які супроводжували браконьєрів, вважалися заміною їхніх господарів і могли бути спіймані, викуплені, покарані або страчені разом з ними або замість них» [5, с. 186]. Це – ширша за карнавальну тваринна аналогія, що межує з питомо середньовічною категорією дикунства.

До того ж, браконьєрство могло як ігнорувати заборони полювання у неділю та на свята [5, с. 186], так і пафосно прив'язувати кривавий акт до днів з питомо урочистим забарвленням [5, с. 188]. Цей акт обмежений у часі та меті, проти його межі не подібні до карнавальних – вони встановлюються вимогами особи або суспільства.

З іншого боку, логічно продовжуючи ряд інверсійних явищ, браконьєрство мало амбівалентний характер. Залежно від контексту воно могло слугувати як засобом підважування, так і інструментом зміцнення соціального порядку. Жаклін Стуміллер візуалізує це кейсом селянського повстання 1381 року – вимога вільного полювання і рибальства там була підкреслена розгромом мисливського гаю монастиря святого Альбана. У відповідь закон про полювання 1390 року прямо пов'язував браконьєрство з підбурюванням до заколоту і намагався запобігти останньому через криміналізацію першого [5, с. 191] – як і карнавальні, браконьєрські провокації ставали частиною ширших процесів суспільного невдоволення. Водночас браконьєрство могло виконувати і функцію своєрідного соціального покарання – незаконне полювання могли використовувати як інструмент попередження, образи, провокації чи залякування своїх суперників [5, с. 191].

Переходячи до безумовної тимчасовості подібного беззаконня, наголосимо, що Стуміллер приділяє особливу увагу творам, які інтегрують акти браконьєрства у власну текстологічну канву, маючи при цьому змогу представити зазначене дійство одночасно гротескно абсурдним і моралізаторським – воно уміщене у топос пафосного божевілья й гріховної надмірності, що, при цьому, має чіткі хронологічні та просторові рамки, при виході з яких герої-браконьєри визнають владу перегорнутих ними ієрархій, правил та норм.

У таких наративах браконьєрство може виглядати виправданим – навіть похвальним – якщо воно здійснюється у визначений час, певними людьми і певними способами. У найкращому випадку воно нагадує «своєрідне шахрайство, що змушує інших грати за правилами» [5, с. 206]. Проте ці тексти (певною мірою репрезентуючи суспільну уяву) ніколи не схвалюють його беззастережно [5, с. 206]. Навіть даруючи читачеві задоволення карнавальної інверсії, вони нагадують, що в порушенні усталених норм міститься щось тривожне й небезпечне. Гротескна анархія кумедна, захоплююча, проте, безумовно, неприйнятна як спосіб постійного існування. Безлад приносить задоволення лише тоді, коли він обмежений чіткими рамками й виконує певну функцію [5, с. 207].

Підбиваючи підсумки, ми можемо казати про перспективу дослідження цих рамок, перспективу розширення асортименту «ігрових майданчиків», на яких середньовічні люди могли реалізовувати потребу у тимчасовій інверсії – не

безумовно карнавальній, не безумовно трансгресивній, проте надзвичайно цікавій у своїй складній амбівалентності.

Література

1. Davis N. Z. The reasons of misrule: youth groups and charivaris in sixteenth-century France. *Past and present*. 1971. Vol. 50, no. 1. P. 41–75. URL: <https://doi.org/10.1093/past/50.1.41> (date of access: 04.03.2026).

2. Davis N. Z. Women on top: symbolic sexual inversion and political disorder in early modern Europe. *Early modern europe: issues and interpretations*. 2008. P. 148–190.

URL: https://ru.scribd.com/document/635722319/Untitled#google_vignette (date of access: 04.03.2026).

3. Humphrey C. The world upside-down in theory and as practice: a new approach to the study of medieval misrule. P. 5–20.

4. Lea C. Beyond celebration: a call for rethinking cultural studies. 2007. 232 p. URL: http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=bgsl1194285318 (date of access: 04.03.2026).

5. Stuhmiller J. Poaching and carnival. *The book of nature and humanity in medieval and early modern Europe*. 2013. P. 183–207. URL: https://www.academia.edu/10769160/Poaching_and_Carnival (date of access: 04.03.2026).

Науковий керівник: Чепіженко В. В., к. іст. н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Дабіжа О. С.

здобувач 3 року навчання спеціальності 014 Середня освіта (історія), історико-філологічний факультет, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (м. Одеса, Україна)

МІСЦЕ РОНІНІВ У ЯПОНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Історія походження терміну «ронін» нерозривно пов'язана з розвитком самурайського стану, феодальних відносин та соціальних трансформацій у Японії від раннього середньовіччя до епохи нової історії. Термін «ронін» записується ієрогліфами, які означають «людина хвилі», а в ширшому сенсі –

людину, що блукає без пристановища, позбавлену постійного місця в суспільстві [5]. Цим терміном називали самураїв, які з тих чи інших причин залишилися без свого господаря [2, с. 46]. Доволі поетичний образ відображає суть статусу роніна як самурая, який, утративши свого господаря, втратив землю, соціальне становище та привілеї воїнського стану. Поява цього терміну відбувалася поступово й була зумовлена політичними потрясіннями, клановими війнами та зміною правлячих династій, що періодично руйнували традиційний порядок [6, с. 3]. Варто розуміти, що феодальна Японія була суспільством із чіткою ієрархією, де місце кожної людини визначалося не лише соціальним походженням, а і служінням конкретному володарю також. Самурай не існував як окрема одиниця – він був воїном лише тоді, коли мав феодала, якому присягнув на вірність [2, с. 45]. Тому поява ронінів означала розрив одного з ключових елементів японської соціальної структури, що робило таку людину маргінальною та часто небезпечною в очах суспільства.

Щоб зрозуміти, як виник цей феномен, слід звернутися до раннього періоду формування самурайського стану. У часи Хейан (VIII–XII століття) самураї ще не утворювали окремої військової касты, але вже виконували функції захисників земель великих аристократичних родів. Відносини «воїн – господар» були важливими, але ще не мали тієї абсолютної форми, якої набули пізніше. Саме в цей час почала виникати ситуація, коли воїн, який з певних причин втрачав свого господаря, опинявся у невизначеному становищі [1, с. 21]. Проте ранніми ронінами були далеко не самураї – так називали кріпосних селян, які втікали від свого господаря. Вони збиралися у маси та організовували повстання [1, с. 20]. Суть терміну була однаковою, лише відрізнявся об'єкт, до якого застосовували поняття ронін.

Велике зростання кількості ронінів припало на період Сенгоку – «епоху воюючих країн», коли Японія була розбита на десятки ворогуючих уділів. Самураї, які втрачали своїх володарів у нескінченних битвах, опинялися перед вибором: шукати собі нового господаря, стати найманцями, або вести незалежне життя, сподіваючись на щасливий випадок. У цей час роніни почали набувати рис мандрівних воїнів, які подорожували країною в пошуках роботи, досвіду або просто засобів для виживання. Саме в період Сенгоку виник образ роніна як самотнього мечника, що вдосконалює свою майстерність, бере участь у дуелях, передає знання учням або втручається в конфлікти, щоб відновити справедливість. Однак поряд із романтичним образом існували й менш

привабливі реалії: багато ронінів ставали розбійниками, грабіжниками або найманцями в загонах магнатів, що боролися за владу [1, с. 83-85].

Найбільше поширення ронінів відбулось в епоху Едо, коли сьогунат Токугава встановив тривалий мир і сувору систему соціального контролю. Попит на професійних воїнів значно зменшився, відбулось скорочення бюджету та кількості самураїв. Ті, хто залишився без посади, автоматично ставали ронінами. Деякі з них ніколи не бачили реального бою, але мусили жити відповідно до традиції, яка вимагала від воїна високої честі, дисципліни й абсолютної відданості своєму господарю. Суспільство доби Едо дивилося на ронінів із недовірою: вони асоціювалися з нестабільністю, бідністю та потенційною загрозою для влади, оскільки були незалежними, часто озброєними й не підпорядковувались жорсткій системі контролю [1, с. 58-59]. Роніни не були однорідною групою. Деякі з них досягали великих висот у культурі та військовому мистецтві. Наприклад, Міямото Мусасі, який так і не вступив на службу до жодного даймьо, став легендарним майстром меча, автором «Книги п'яти кілець» та засновником унікальної бойової школи [4]. Він уособлював образ воїна, який перетворив самотність на шлях самовдосконалення.

Інші роніни ставали вчителями каліграфії, поезії, наставниками у військових школах, адміністраторами або навіть священиками. Часто вони відкривали приватні школи, де навчали дітей дрібних чиновників грамоти, етикету та бойових мистецтв. Проте варто зазначити, що життя більшості ронінів було далеко не героїчним. Відсутність стабільного доходу, зневага з боку суспільства та постійна загроза вигнання або покарання змушували їх шукати найрізноманітніші способи виживання. Деякі вдавалися до бандитизму, організовували наймані загони або працювали охоронцями у багатіїв та торговців. Саме через це влада активно намагалася контролювати ронінів, обмежуючи їхні пересування й навіть забороняючи самураям без служби носити мечі. Проте такі заборони мали обмежений ефект, адже економічні й соціальні причини появи ронінів були значно глибшими.

Поява ронінів була закономірним явищем у суспільстві, де зв'язок між воїном і його господарем був абсолютним. Переривання цього зв'язку позбавляло людину не лише засобів до існування, а й сенсу життя. Роніни виникали внаслідок політичних переворотів, воєн, реформ і жорсткої соціальної структури, яка не залишала місця для індивідуальних рішень. Роніни брали участь у селянських та міських повстаннях, ставали піратами. Вони стали відображенням того, що навіть у найстабільнішій системі існують люди, які

випадають із встановлених рамок, але при цьому здатні створити нові культурні значення.

Попри суперечливий статус, роніни мали великий вплив на розвиток японської культури. У театрах кабукі та дзьорурі ронін перетворився на образ трагічного героя, який бореться із власною долею, але залишається вірним шляхетним принципам. У літературі він став символом свободи від корумпованої влади, внутрішньої чесності та високої моральності. У ХХ столітті фільми Акіри Куросави («Сім самураїв», «Охоронець», «Тінь воїна») показали світові впливовий образ роніна – людини, що живе на межі між законом і власним кодексом честі [3]. Цей образ став невід’ємною частиною глобальної поп-культури. Сьогодні роніни стали частиною світової масової культури. Їхній образ є символом честі, внутрішньої свободи та боротьби з обставинами. Він поєднує трагічність історичної реальності та ідеалізоване уявлення про незалежну людину, яка, попри втрати, продовжує йти своїм шляхом.

Література

1. Жуков Е. История Японии. Краткий очерк. Москва : Соцэкгиз, 1939. 222 с.
2. Иващенко А. Основные черты социально-экономических и политических структур Японии в период Сёгуната Токугава (1603-1867 гг.). *Вестник АГУ*. Выпуск 2 (199). 2017. С. 40-51.
3. Куросава Акіра. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%90%D0%BA%D1%96%D1%80%D0%B0 .
4. Міямото Мусаші. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D1%8F%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%BE_%D0%9C%D1%83%D1%81%D0%B0%D1%88%D1%96 .
5. Ронин: самурай без господина, но с честью. URL: <https://optimize-іl.com/ronin-samuraj-bez-gospodina-no-s-chestyu/> .
6. Спесваковский А. Самураи – военное сословие Японии. URL: <https://readli.net/samurai-voennoe-soslovie-yaponii/> .

Науковий керівник: Добролюбська Ю. А., д. філос. н., професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Жимолостнова В. В.,
здобувач другого року навчання
другого (магістерського) рівня вищої освіти
історико-філологічного факультету,
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (м. Одеса, Україна)

ЕЛЛІНІСТИЧНІ ОСВІТНІ МОДЕЛІ ТА РОЗВИТОК АРХІТЕКТУРНОЇ ОСВІТИ В СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ АРАБО-ІСЛАМСЬКОМУ СВІТІ

Елліністичні освітянські традиції мали визначальний вплив на формування освітніх та мистецьких практик середньовічного Арабського Сходу. На арабських територіях, що включали колишні землі елліністичних держав, зберігалися антична наукова, мистецька та освітня спадщина, тоді як додатковий, опосередкований вплив елліністичних теорій і практик здійснювався через Візантію та Сасанідський Іран, що сприяло активній культурній взаємодії. Переклади елліністичних трактатів з філософії, математики та музики забезпечили основу для систематизованого навчання в медресе та придворних школах і демонстрували, що елліністична спадщина стала фундаментальним чинником формування арабо-ісламської освітньої традиції.

Постановка проблеми. Формування системи мистецької освіти на середньовічному Арабському Сході залишається недостатньо дослідженим, особливо у контексті адаптації елліністичних традицій. Нез'ясованим залишається питання яким чином античні моделі організації навчання та майстерно-учнівська взаємодія інтегрувалися в арабо-ісламську систему підготовки майстрів мистецтва та архітектури. Дослідження цих процесів дозволяє відтворити механізми поєднання теоретичного та практичного навчання та зрозуміти культурно-освітні закономірності середньовічного Арабського Сходу.

Аналіз досліджень із проблеми. Вивчення середньовічної арабської освіти в напрямку мистецтва та впливу елліністичної освітянської спадщини на її подальший розвиток базується на широкому спектрі джерел, зокрема середньовічних арабських наукових трактатах, сучасних зарубіжних і українських дослідженнях. Важливим джерелом сучасних досліджень мистецьких практик і механізмів передачі знань здійснює щорічне рецензоване видання «*Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture*» [1], у якому

публікуються фундаментальні студії з історії ісламського мистецтва, архітектури та організації художніх майстерень. В наукових монографіях Г. Гарта, Дж. Блумфілда, Дж. Блума та Д. Беренс-Абусейфа [2; 3; 4; 5] архітектура ісламського світу розглядається як складова цілісної культурно-освітньої системи, у якій художня діяльність поєднувалася з інтелектуальною та науковою підготовкою. Елліністичній освітньо-мистецькій традиції присвячені монографії П. Фрезера [6] і Е. Мейєра [7], однак П. Фрезер розглядає її з історико-культурної та освітньої перспективи, тоді як Е. Мейєр акцентує взаємозв'язок мистецтва та науки. Архітектурна освіта, як окремий освітньо-мистецький напрям Середньовічного Арабського Сходу досліджена у працях Д. Уоткіна [8] та Р. Ірвіна [9]. Вони підкреслюють міжкультурний характер навчання: арабські майстри поєднували практичні будівельні навички з теоретичними знаннями про конструкції, геометрію, пропорції та декоративні системи, адаптуючи елліністичні моделі до власної естетики. Фундаментальну роль у висвітленні організації освітніх інститутів у сфері архітектури відіграє колективна монографія Р. Еттінгаузена, О. Грабара і М. Дженкінс-Медіна [10], а також робота Дж. Доддс [11], яка присвячена архітектурі Аль-Андалуз. В українській науці проблематику ісламської архітектури частково розглядає В. Куцевич [12], акцентуючи увагу на вплив традицій арабської архітектури на формування українського ісламського регіонального зодчества.

Мета статті Виявити та проаналізувати вплив елліністичної освітньо-мистецької традиції на формування середньовічної арабської системи мистецької освіти, зокрема у галузі, а також оцінити, яким чином арабські освітні та творчі інституції адаптували, трансформували та інтегрували ці знання у власний релігійно-культурний і соціальний контекст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, питання впливу елліністичної освітньої традиції на ісламський світ залишається актуальним і потребує подальшого аналізу. Елліністична освітня традиція справила безпосередній вплив на формування мистецької освіти в Арабському Середньовіччі. У елліністичній науці було закладено принцип поєднання математики, геометрії, музичної теорії та естетики як теоретичної основи художньої практики, де мистецтво розглядалося як раціонально впорядкована система знань. Завдяки засвоєнню античної математичної та філософської бази мистецтво в ісламській культурі набуло системного, освітнього характеру, забезпечивши теоретичну глибину, інтелектуальну цілісність та практичне втілення.

Мистецька освіта еллінізму формувалася як складова цілісної науково-філософської системи, де мистецтво розглядалося як продовження інтелектуального пізнання світу. Прикладом такої організації був Мусейон Олександрійський, що функціонував у тісному зв'язку з Олександрійською бібліотекою і поєднував функції дослідницького інституту, освітнього центру та культурного комплексу [6, с. 310].

На Середньовічному Арабському Сході мистецтво розглядалося як складова цілісної системи знання, інтегрованої з математикою, фізикою та філософією. Математика й геометрія формували основу для архітектурного проектування та орнаменту, визначаючи принципи симетрії, пропорційності й структурної впорядкованості форм [13, с. 41].

Важливу роль у архітектурній підготовці відігравала Олександрійська бібліотека, де копіювалися, коментувалися та систематизувалися тексти з геометрії, механіки та теорії архітектури. Гімнасії в межах системи *paideia* забезпечували теоретичну основу освіти, поєднуючи філософію, риторику та природничі дисципліни, що створювало інтелектуальне підґрунтя для архітектурного проектування [14, с. 208]. Практичне навчання здійснювалося через опанування будівельної справи та декоративного оформлення споруд., Узагальненням елліністичних уявлень про архітектурну досконалість стала концепція «*firmitas, utilitas, venustas*» сформульована у трактаті «*De architectura*» Вітрувія [15] відображала спадкоємність елліністичних уявлень про пропорцію та симетрію, що підкреслювала єдність міцності, користі та краси як основних принципів архітектури.

Релігійний чинник у елліністичній системі мав переважно культурно-етичний характер і майже не впливав на зміст наукової чи мистецької освіти.

На відміну від елліністичної моделі, де мистецтво розвивалося в межах академічних центрів, на Середньовічному Арабському Сході сформувалася специфічна інституційна структура мистецької освіти і вона мала ярко виражений регіональний характер – реалізовувалася через місцеві медресе та ремісничі гільдії, де поєднувалися науково-теоретична підготовка та практичні навички. Центральну роль відігравали придворні будівельні відомства та регіональні науково-освітні центри, які одночасно виконували навчальні, адміністративні та творчі функції. Так, у Омейядському халіфаті діяв Діван аль-*binā'* (VII–VIII ст.) [4, с. 20], в Аббасидському халіфаті — Діван аль-*'amā'ir* і посадова особа *Şāhib al-binā'* [16, с. 59], а в Кордовському халіфаті придворна будівельна служба організовувала спорудження палаців і мечетей [11, с. 71].

Пізніше Айюбіди та Мамлюки розвинули складні адміністративні структури контролю над архітектурними роботами [17, с. 28].

Головним поєднуючим інтелектуальним осередком був Байт аль-Хікма в Багдаді — науково-освітній центр і бібліотека, де перекладали та коментували античні, перські та індійські тексти, закладаючи основу для підготовки учених, математиків, астрономів, лікарів та розвитку мистецьких традицій [18, с. 42]. Переклад і коментування праць з геометрії, механіки, оптики та акустики створювали теоретичну базу для художньої практики: пропорції й геометрія формували архітектурну композицію будівель і орнаментальних систем, а дослідження акустики враховувалися під час проєктування мечетей та громадських споруд [19, т. II, с. 115].

Релігійний чинник відіграв важливу, але не визначальну роль, оскільки ключовим залишався інтегрований науково-філософський підхід [18, с. 276].

Теоретична основа архітектурної освітянської традиції еллінізму спиралася на знання з математики, геометрії, природничих знань та оптики, що мали також естетичне значення, формуючи пропорції, симетрію та ритм у мистецтві [20, I, с. 8]. Геометрія та теорія пропорцій визначали принципи планування, симетрії й композиційної впорядкованості споруд. У традиції, пов'язаній із Піфагором, гармонія осмислювалася як числа закономірність і модель універсального порядку, що формувала уявлення про ритм і пропорційність у просторовій організації будівель. [7, с. 45]. Таким чином, архітектурна практика спиралася на раціонально осмислену математичну базу, що поєднувала теоретичні знання з будівельною майстерністю.

Практична підготовка учнів охоплювала скульптуру, живопис, мозаїку, театральну декорацію та участь в архітектурних проєктах — спорудженні храмів, палаців, театрів і громадських будівель, де поєднувалися естетика та функціональність. Орнаментальне мистецтво дотримувалося математично визначених пропорцій і гармонії форм, а практика розглядалася як логічне продовження теоретичної освіти, формуючи комплексну компетентність художника у візуальному аспекті [15, с. 136; 19, I, с. 2]. Музична теорія Піфагора й Арістоксена розглядалася як частина загальної гармонії світу та застосовувалася в сценічному мистецтві і ритуалах [7, с. 78–83].

Елліністична традиція, за Е. Мейером, заклала принципи пропорцій і геометричної організації форм, які стали фундаментом подальшого розвитку науки й художніх практик [7, с. 27-29]. Мусейон Олександрійський функціонував як інтегрований науково-освітній центр, де мистецтво і наука

розвивалися паралельно [6, с. 88], закладаючи основу для перекладів і коментарів античних трактатів з перспективи та композиції [14, с. 112–115].

Через відсутність суто архітектурних трактатів теоретична підготовка базувалася на античній спадщині та працях арабських учених: Ал-Кінді вивчав пропорції та математичні закономірності для проектування і орнаменту [2, с. 42]; Ал-Фарабі сформулював концепцію гармонії просторових структур у містобудуванні [3, с. 58]; Ібн Сіна спостерігав закони гармонії й форми в архітектурі та орнаменті [21, с. 5].

Така організація освіти поєднувала античне надбання з місцевими традиціями, враховуючи регіональні матеріали та культурні особливості. Як зазначає Ф. Райт, «арабські архітектори успадкували античні принципи пропорції й симетрії, інтегруючи їх у місцеві будівельні традиції, що сформували регіональні стилістичні особливості» [19, с. 34].

Як і в Еллінізмі архітектурна освіта Арабського Сходу поєднувала теоретичну підготовку й практику: учні брали участь у створенні архітектурних споруд і декоративному оформленні інтер'єрів, застосовуючи знання з математики, геометрії та теорії акустики. Такий підхід формував комплексну компетентність майбутніх майстрів і вчених, де художня практика була органічною складовою науково-інтелектуальної підготовки [22, с. 54–60]. Перекладацький рух створив культурне середовище, у якому «грецькі науки та філософія були інтегровані в інтелектуальне життя ісламського суспільства» як підкреслював Д. Гутас [22, с. 56], що засвідчує нерозривний зв'язок науки й художньої творчості.

У елліністичній традиції мистецька й архітектурна освіта здійснювалася переважно за моделлю «майстер–учень», коли практичні навички передавалися безпосередньо в майстерні під керівництвом досвідченого наставника; теорія виконувала допоміжну функцію, а групове навчання у формі класів було відсутнє [14].

В арабо-ісламському світі також домінувала ця модель: навчання відбувалося в медресе, придворних школах і майстернях, де практика поєднувалася з опануванням теоретичних знань про гармонію, музику та пропорції [2, с. 42].

Отже, в обох культурах провідною формою передачі знань залишалася індивідуальна робота учня з майстром, що інтегрувала практику й теорію

Висновки і перспективи подальших розвідок Елліністична освітня традиція визначально вплинула на мистецьку освіту на Середньовічному Арабському

Сході, інтегруючи математику, геометрію, музичну теорію та естетику. Архітектурна підготовка поєднувала теорію з практикою, де навчання «майстер–учень» забезпечувало передачу знань і навичок. Байт аль-Хікма та Олександрійська бібліотека створили базу для розвитку архітекторів, майстрів орнаменту і каліграфії, формуючи принципи пропорції, симетрії та гармонії у спорудах. Арабські майстри адаптували елліністичні моделі до місцевих традицій, поєднуючи науку і мистецтво в єдину освітню систему.

У подальших дослідженнях доцільно поглибити порівняльний аналіз елліністичної та арабо-ісламської музичної освіти, з'ясувати роль античних концепцій у формуванні ладів, гармонії та ритму. Важливо порівняти арабську систему з візантійською та іранською традиціями, щоб визначити спільні принципи, культурні впливи та локальні особливості у підготовці майстрів музики та архітектури. Такі дослідження розкривають механізми інтеграції науки і мистецтва в середньовічних освітніх системах.

Література

1. Muqarnas: An Annual on the Visual Cultures of the Islamic World / ed. by Finbarr Barry Flood. – Leiden ; Boston : Brill,
2. Hart G. Islamic Art and Education / G. Hart. – London : Routledge, 1999. – 256 p.
3. Bloomfield J. Art and Learning in the Medieval Islamic World / J. Bloomfield. – London : I. B. Tauris, 2005. – 320 p.
4. Bloom J. M. Arts of the City Victorious: Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt. – New Haven ; London : Yale University Press, 2007. – 384 p.
5. Behrens-Abouseif D. Cairo of the Mamluks: A History of Architecture and Its Culture. – London : I.B. Tauris, 2007. – 408 p.
6. Fraser, P. M. Ptolemaic Alexandria. Vol. I. – Oxford: Clarendon Press, 1972. – 520 p.
7. Meyer, E. M. Art and Mathematics in Antiquity. – New York: Cambridge University Press, 2001. – 214 p.
8. Watkin D., Hopkins O. A History of Western Architecture. – 7-е видання / David Watkin, Owen Hopkins. – London: Laurence King Publishing, 2023. – 752 p.
9. Irwin R. Islamic Art in Context: Art, Architecture, and the Literary World. – New York: Abrams, 1997. – 384 p/

10. Ettinghausen R., Grabar O., Jenkins-Medina M. *Islamic Art and Architecture 650–1250*. – New Haven, CT: Yale University Press, 2001. – 344 p.
11. Dodds J. D. *Architecture and Ideology in Early Medieval Spain*. – University Park : Pennsylvania State University Press, 1990. – 212 p.
12. Куцевич В. Архітектура мусульманських мечетей в Україні / Вадим Куцевич. – Київ: Сучасні проблеми архітектури та містобудування, 2022. – с. 264–277.
13. Grabar O. *The Formation of Islamic Art*. – New Haven, CT: Yale University Press, 1987. – 306 p.
14. Marrou, H. *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*. — Paris : Seuil, 1948.
15. Vitruvius. *On Architecture*. Translated by Richard Schofield; with an introduction by Robert Tavernor. – London: Penguin Classics, 2009. – 464 p.
16. Hillenbrand R. *Islamic Architecture: Form, Function and Meaning*. – New York : Columbia University Press, 1994. – 663 p.
17. Behrens-Abouseif D. *Cairo of the Mamluks: A History of Architecture and Its Culture*. – London : I.B. Tauris, 2007. – 408 p.
18. Rashid, A. *History of Islamic Education and Scholarship*. – Cairo: Dar al Ma'arif, 2003. – 280 p.
19. Al-Urmawī Ṣafī al-Dīn ‘Abd al-Mu’min. *Kitāb al-Adwār* / ed., trans., commentary by Owen Wright. – London : Oxford University Press, 1978. – 2 vols.
20. Plato. *Timaeus*. Translated by D. J. Zeyl. – Indianapolis: Hackett Publishing, 2000.
21. Ibn Sīnā (Avicenna). *The Book of Healing (Kitāb al-Shifā’)*. – Provo: Brigham Young University Press, 2005
22. Gutas, D. *Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Arabic Philosophy*. – New York: Brill, 2001. – 320 p.

Науковий керівник: Добролюбська Ю. А., д. філос. н., професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»



Історія Нового часу

Бєляков Д.
здобувач третього року навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 032 Історія та археологія
Історичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(м. Харків, Україна)

«В ЯЛТІ НЕ БУВАЄ ЗИМИ»: ПОГОДА Й КЛІМАТ КРИМУ В ТЕКСТАХ МАНДРІВНИКІВ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.

Актуальність теми полягає в дослідженні формування уявлень про клімат Криму наприкінці XVIII – на початку XX ст. через тексти мандрівників, в яких відображено поступове осмислення погодних явищ і закладено підвалини кліматичних уявлень про півострів. Мета дослідження сфокусована на вивченні описів погоди й клімату Криму в текстах мандрівників зазначеного періоду, аналізі їхньої цінності та ролі у формуванні образу Криму як особливого природно-кліматичного простору. Новизна теми полягає у розгляді текстів мандрівників як специфічного корпусу джерел з історії клімату, що поєднують емпіричні спостереження з культурними інтерпретаціями клімату Криму.

Історіографія дослідження клімату Криму в текстах мандрівників не є обширною. Відзначимо передовсім статтю Г. Каушлієва [5], в якій детально висвітлено перебування І. Муравйова-Апостола на півострові. В іншій статті А. Гедьо та О. Іванюк побіжно згадують, з якою метою відправлялись мандрівники до Криму (зокрема, з природничою). [1]

Дослідження спирається на джерела особового походження (передовсім, мемуари Н. Е. Клемана, І. Муравйова-Апостола, А. Демідова та інших), статистичні джерела (військово-топографічний опис Таврійської губернії), наукові праці того часу (П. Палласа, К. Кесслера, М. Железна).

Хоча метеорологічні описи Криму науковці почали детально вивчати наприкінці XVIII ст., короткі свідчення про погоду та клімат півострова робили ще давньогрецькі та середньовічні вчені. Зокрема, Геродот, Страбон, Овідій, Іоанн Зонара та Кальвізіус згадували про замерзання Боспору й Чорного моря, можливість пересування льодом із возами, а також про багатомісячні зими в цьому регіоні. [9, с. 16] Проте така інформація контрастує з тією, яку викладали мандрівники кінця XVIII - початку XX ст.

Першопрохідцем в дослідженні метеорології Криму став німецький геолог та етнограф П. С. Паллас. Але варто зауважити, що за чверть століття до нього австрійський купець і мандрівник Н. Е. Клеман вже звертав увагу на кримські сильні морози, спричинені північними вітрами. [7, с. 152] Паллас детально описав нестійку й холодну зиму 1793-1794 рр. із хуртовинами, глибоким снігом і запізним розвитком рослин. [8, с. 24-25] Клімат дедалі частіше осмислювався в зв'язку з господарськими та соціальними процесами. Паллас згадує, що серед кримських татар побутувало переконання, що після приєднання Криму до Російської імперії зими стали суворішими через вирубування лісів і занепад традиційного землекористування. [8, с. 161]

Упродовж ХІХ ст. мандрівники дедалі уважніше фіксували локальні кліматичні відмінності, шторми, бурі, зливи, різкі коливання температури моря й повітря Криму. Описані зоологом К. Кесслером [6, с. 145], ботаніком М. Железновим [3, с. 40] та іншими науковцями явища – від нічних злив до різкого охолодження морської води – підкреслювали нестабільність природного середовища. Критичний погляд на образ Криму як «півдня» сформулював прозаїк В. Дедлов [2, с. 238, 270], наголошуючи на холодних осінніх температурах і сильних морозах узимку. Письменник П. Засодимський визначив Ялту як місто, що «не знає зими», водночас підкресливши різкі контрасти між узбережжям і гірськими районами. [4, с. 9-10, 52-53]

Таким чином, мандрівники кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. не лише романтизували кримський клімат, а й фіксували його мінливість, локальність і залежність від історичних та природних чинників, формуючи складний і багатовимірний образ Криму. Поєднання наукових спостережень, особистих вражень та історичних уявлень робить мандрівні описи цінним джерелом для вивчення не лише кліматичної історії регіону, а й способів осмислення природного середовища в минулому.

Література

1. Гедьо А., Іванюк О. Візії Криму в щоденниках і подорожніх нотатках мандрівників кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. Сторінки історії. 2025. № 61.
2. Дедлов В. Л. Вокруг России. Польша. Бессарабия. Крым. Урал. Финляндия. Нижний : Портреты и пейзажи / В. Дедлов ; Обл. скомпанована Т.И. Никитиным. - Санкт-Петербург : Изд. М.М. Ледерле и К°, 1895. VІІІ, 587 с.

3. Железнов Н. И. Поездка в Крым, в 1870 году: Поездка в Крым, в тысяча восемьсот семидесятом году [Агр. очерк]. Санкт-Петербург: тип. и лит. С.Н. Степанова, ценз. 1871. 63 с.

4. Засодимский П. В. В Крыму : [заметки путешественника]. М.: Тип. И. Д. Сытина, 1902. VII, 71 с.

5. Каушлієв Г. С. Проблема вивчення кримознавчої подорожньої літератури першої половини ХІХ ст. у сучасній історіографії. Чорноморський літопис. 2011. 3. С. 104-108.

6. Кесслер К. Ф. Путешествие с зоологическою целью к северному берегу Черного моря и в Крым в 1858 году. Киев: Унив. тип., 1860. 248 с.

7. Клеман Н.Э. Клееманово путешествие из Вены в Бел-град и Новую Килию, також в земли бюджетских и нагайских татар и во весь Крым, с возвратом чрез Константинополь, Смирну и Триест в Австрию., В 1768, 1769 и 1770 годах,, с приобщением описания достопамятностей крымских. / Переведенное с немецкаго на французский, а со онаго на российский язык Государственной Военной коллегии секретарем Иваном Одинцовым. Санктпетербург: при Государственной военной коллегии, 1783. 250 с.

8. Наблюдения, сделанные во время путешествия по южным наместничествам Русского государства в 1793-1794 годах: пер. с нем. / Петр Симон Паллас, отв. ред. Б. В. Левшин, сост. Н. К. Ткачева; РАН. М.: Наука, 1999. 246 с.

9. Универсальное описание Крыма: Ч. 3 . / В. Х. Кондараки. СПб : Тип. В. Веллинга, 1875. 119 с.

DOI: <https://doi.org/10.24195/HistoricalStudies2026-29-32>

Добролюбська Ю. А.

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3564-854X>

МІХАЕЛЬ КОНСТАНТИНОС – ГРЕЦЬКИЙ ЛІКАР ТА ІСТОРИК МЕДИЦИНИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

У другій половині ХVІІІ століття, на початку епохи грецького Просвітництва, значно зросла кількість виданих книг з наукових питань, що сприяло поширенню знань у всьому грецькому регіоні. Лікарі та інші практикуючі фахівці брали участь у цьому відродженні еллінізму, сприяючи

розвитку національної освіти шляхом передачі своїх медичних знань у різних книгах і публікаціях. Міхаель Константінос (1751–1816) був видатним лікарем і автором двох книг цієї епохи [3, р. 1002].

Міхаель Константінос народився в Касторії у 1751 році. Спочатку він відвідував уроки базової освіти у Міхаеля Папагеоргіу (1727–1796) з Сіатісті. Пізніше він вивчав філософію та медицину у Віденському університеті. Хоча багато деталей про його життя та навчання залишаються невідомими, деякі листи, написані ним, датовані 1779 роком, коли йому було 28 років. В епіграмі до книги Томаса Деметріу з Сіатісти Константінос Міхаель характеризується як «дуже добрий вчений», хоча невідомо, чи був він на той час студентом-медиком [2, р. 144]. Пізніше, у віці 34 років, Міхаель Константінос переклав і надрукував книгу «Посібник дуже мудрого серед лікарів студента-медика». Константінос, ймовірно, отримав медичну освіту у 1794 році, в тому ж році, коли він опублікував «Дієтологію» і «Коротку історію медицини», використовуючи гроші з «дружніх витрат». Необхідність таких витрат свідчить про те, що його професійна медична діяльність ще не була достатньо успішною, щоб фінансувати видання власної книги. Протягом свого наукового життя Міхаель Константінос вивчав давньогрецьку, латинську, німецьку та французьку мови. Він згадує, що відвідував заняття з медичної практики, які проводив професор Максиміліан Столл у 1787 році. Він жив у Відні, де практикував медицину і де помер 27 листопада 1816 року [2, р. 143]. Як лікар, історик і філософ, Міхаель Константінос є одним з найшановніших вчених грецького Просвітництва.

Книга «Дієтологія», яка вважається першою медичною книгою, написаною грецькою мовою, була опублікована у Відні в 1794 році, під час епохи грецького Просвітництва. Вона була перевидана двічі, у 1809 та у 1819 роках. У вступі до книги Константінос пояснив, що на написання її його надихнуло те, що «нашою мовою» (тобто грецькою) не було нічого подібного, і він хотів допомогти своїй «улюбленій» нації. Він розповів, як збирав інформацію від «старших славетних лікарів» і «сучасних» для написання книги, додавши власні спостереження зі свого «звичайного життя» лікаря [1, р. 3-4].

«Дієтологія» написана «скромним стилем», уникаючи «дуже вульгарного» підходу, «використовуваного багатьма», який він вважав «огидним і безсоромним». Примітне, що він використовував архаїчний стиль у своєму присвяченні лікареві барону Антону фон Штерку. У пролозі до «Дієтології» зазначається, що вона має бути «стислим передчуттям прогресу медицини, а також про деяких людей, які досягли успіху в цій галузі», що «буде корисним для

читачів книги». Він додає «деякі деталі в максимально стислій формі». Ці деталі займають одну третину книги. М. Константинос також відзначає цінність «Дієтології» для «збереження та підтримання здоров'я». Книга включає «Короткий нарис історії медицини» (с. 1-136) та «Дієтичні правила» для здоров'я (с. 137-437) [2, р. 141].

Історичний екскурс займає 35 сторінок і охоплює витoki медицини, коли різні суспільства «працьовитих і освічених» людей спостерігали за властивостями та дією трав, щоб оцінити їх користь і протипоказання, а також які зовнішні подразники можуть викликати реакції та відповіді у людей. Цей екскурс описує ранні етапи здобуття медичної інформації та знань. Друга половина історії медицини охоплює грецьких лікарів античності, включаючи різні медичні школи (тобто течії), створені грецькими лікарями, такі як логічна, догматична, емпірична, методична та еkleктична школи [1, р. 23].

М. Константинос підкреслює, що «поєднавши медицину з мудрістю, вони підняли її до рівня високого мистецтва» [1, р. 12]. Він зазначає, що ці грецькі лікарі були видатними діячами медицини, які зробили значний внесок у розвиток і прогрес цієї галузі. Він наголошує на слові «Еллада», яке має географічне та національне значення. Таким чином, Константинос Міхаель віддає шану своїй спадщині та національній гордості, а також заохочує своїх співвітчизників наслідувати приклад своїх предків. Далі він розповідає про внесок арабської медицини та арабських лікарів. Він зазначає, що після «падіння нашого царства та Царгорода» (Константинополя) у XV столітті вчені втекли на Захід, де переклали «багато книг старих філософів... латиною» і виправили «погано і помилково перекладені» тексти [1, р. 14]. Останні 19 сторінок «Історії медицини» присвячені відомим лікарям Європи XVI-XVIII століть, які заклали основи сучасної медичної науки. Автор називає відомого голландського лікаря Германа Бургаве «другим Гіппократом нашого століття» [1, р. 31]. Бібліографічні посилання в цьому розділі включають давньогрецьких і латинських письменників, а також його сучасників.

У «Дієтичних правилах» обговорюються способи «подолання людських обмежень» і уникнення шкоди за допомогою повітря, сну, їжі, пиття, руху і відпочинку, а також «пристрастей душі» [1, р. 65-70].

Є згадки про «виведення екскрементів» з організму, таких як фекалії, слина, піт і сперма, і про те, чи «відбувається це належним чином і в правильному порядку» для користі здоров'ю. Також згадуються різні способи використання ванн, флеботомії (взяття/забір крові) та проносних засобів. Текст містить 46

бібліографічних посилань, що включають давньогрецьких класичних письменників, таких як Гомер, Гіппократ, Гален, Аристотель, Геродот, Теофраст, Діоген Лаертський, Страбон, Тертуліан, Цельс, Пліній, Афінодор і Плутарх [1, р. 8-9]. Дивно, що в бібліографічних посиланнях до «Дієтичних правил» відсутнє посилання на Йоганна Петера Франка (1745–1821), який був відомим лікарем і організатором Віденської медичної академії, автором фундаментальної чотиритомної праці «Система загальної медичної поліції» (1786–1790), що охоплює різні теми громадського здоров'я, від подружніх стосунків до шкільної гігієни [4].

Міхаель Константінос вважається автором першої історії медицини, написаної та опублікованої грецькою мовою. Хоча «Дієтологія» була перевидана у 1809 і 1819 роках, пізніші грецькі вчені оминули її у своїх історичних працях. Проте, висвітлення в ній еволюції медицини та обговорення видатних лікарів кожної епохи є важливим внеском у ранню медичну літературу. У 1837 році Анастасіос Георгіадіс став першим професором історії медицини в новоствореному Афінському університеті [3, р. 1004]. Однак саме завдяки піонерським зусиллям Міхаеля Константіноса у ХІХ столітті, під час першого періоду грецького Просвітництва, сьогодні відомі наукові досягнення та внесок грецьких практиків і лікарів. М. Константінос написав дві з дванадцяти медичних книг, опублікованих у цю епоху. Його трактат «Дієтологія» був опублікований у Відні в 1794 році і став популярним у всій Європі, особливо в Греції.

Література

- 1 Karaberopoulos D. The first history of medicine in the Greek language [Annex: Constantine Michael, Brief History of Medicine, Vienna 1794], Athens: Stamoulis, 1994. 197 p.
2. Karaberopoulos D. Greek Medical Manuscripts of the Period of 16th –Middle 19th Centuries. *Proceedings of the 39th International Congress on the History of Medicine*. September 5-10, 2004. Bari-Metaponto, Italy. Progedit snc. Bari, 2005, Vol. II. P. 140-145.
3. Sideris P., Michaleas S.N., Grammenidou Z., Zervides C., Mantikas V., Androutsos G., Karamanou M. Constantinos Michael (1751-1816): 19-th Century Doctor and Medical Philosopher. *Maedica* (Bucur). 2022. 17(4). P. 1002-1004. doi: 10.26574/maedica.2022.17.4.1002.
4. Turda M. Ancients and moderns: The rise of social history of medicine in the Balkans. *Deltos. Private and public medical traditions in Greece and the Balkans*. 2012. P. 13-16.

Єклема М. А.

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 032 Історія та археологія
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(м. Одеса, Україна)

КОНФЕСІЙНА ІСТОРІОГРАФІЯ МАРІЙНИХ ЦЕНТРІВ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: ДОСВІД О. ВАЦЛАВА НОВАКОВСЬКОГО

Марійні центри Речі Посполитої були не лише осередками культу, але й важливими просторами формування конфесійної, культурної та національної ідентичності. Їхня історія творилася паралельно у двох вимірах: у фактичному (подієвому) та у наративному (інтерпретаційному). Саме другий вимір — історіографічний — часто визначав сприйняття святині значно сильніше, ніж архівний факт [3].

Особливо показовим є досвід капуцинського історика — о. Вацлав Новаковський (1829 – 1903) (OFMCar), який у XIX ст. створив одну з найбільш впливових конфесійних моделей опису марійних центрів. Його підхід дозволяє розглянути ширший феномен: як саме формувалася конфесійна історіографія марійних святинь Речі Посполитої та яку роль вона відігравала у культурно-політичному контексті [1].

У XVIII столітті, після трьох розподілів Речі Посполитої, марійні центри стали простором збереження релігійної та національної пам'яті. Історіографія святинь перестала бути суто хронікальною і набула виразного конфесійного характеру.

До ключових ознак конфесійної історіографії належать: сакралізація історичного простору, інтерпретація історичних подій у категоріях Провидіння, поєднання архівного матеріалу з агіографічною традицією та націоналізація культу (особливо у польській традиції) [3]. Найвідомішими прикладами цих стали історіографії Ясної Гури у Ченстохові (суч. Польща), Бердичівської малої базиліки (суч. Україна), Острої Брами у м. Вільнюсі (суч. Литва) та Львівська архікафедра (суч. Україна) [6-9].

Для того, щоб краще розуміти його підхід, хочеться розглянути його життєвий шлях. Він народився 19 липня 1829 року в Бобрівці (за іншою версією, в Курилівці) в сім'ї власників місцевого маєтку Лукаша та Клотилди, уродженої Коржелінської. Навчався в Кшеменці та Варшаві, займаючись націоналістичною

діяльністю. З 1850 по 1858 рік працював бібліотекарем у Костянтина Свідзінського в Сульгостві. Через два роки вступив до ордену капуцинів у монастирі в Любартові. Там же завершив новіціат, а пізніше також у монастирі в Любліні. Його вступ до ордену був пов'язаний з його аскетичною натурою. В ордені він склав обітницю вічного посту.

З початком Січневого повстання 1863 року, ще будучи семінаристом, вступив до польських військ. Він був ключовою фігурою у підтримці бойових дій на Поділлі та в Литві, виконуючи там місії, а також був членом Крайового уряду в Люблінській області. У 1864 році його було заарештовано та заслано до Сибіру (так зване «сілення»). Під час процесії каторжників він зустрів свого брата Кароля (художника), засудженого до каторжних робіт у шахтах. Вважаючи себе здоровішим та фізично сильнішим, він підкупив охоронців у конвої, дозволивши йому помінятися місцями з братом і таким чином бути відправленим на каторжні роботи в Іркутськ та Усол (його брат Кароль зрештою помер в Іркутську). Його також депортували на озеро Байкал. Після смерті Кароля він назвав себе і був відправлений до Тунки, місця заслання духовенства. Він провів загалом вісім років у засланні.

Після звільнення з каторги його інтернували в Одесі. Звідти він поїхав на Волинь та Поділля, потім до Галичини, а пізніше до Познані. Він вирушив до Парижа та вступив до трапїстського монастиря, але не знайшов очікуваного. Після подальших років мандрів він прибув до Кракова та вступив до капуцинського монастиря. 1 лютого 1880 року він прийняв таїнство священницького рукоположення від кардинала Альбіна Дунаєвського. Відтоді він залишався в Кракові як пустинник і присвятив себе літературній праці.

Він був автором монографій та історичних трактатів, переважно про кінець XVIII століття. Опублікував низку історичних праць. Використовував псевдоніми «Едвард із Сульгостів» та «Болеслав Шварце». Грав активну роль у національному житті. У листопаді 1900 року він познайомився з Люціаном Риделем та Ядвігою Миколайчик у костелі Святої Марії. Станіслав Виспянський згадував його проповіді у «Визволенні» (у заявах проповідника). Він помер 9 січня 1903 року в Кракові. Його було поховано в капуцинській гробниці на Раковицькому цвинтарі в Кракові 12 січня 1903 року [6].

О. Новаковський працював у традиції католицької апологетики, але водночас активно використовував історичні джерела. Його метод можна охарактеризувати як синтез архівного пошуку, усної традиції, літургійних текстів та теологічної інтерпретації.

У його працях марійна святиня постає не лише як об'єкт історії, а як сакральний суб'єкт історії. Наприклад, при описі марійних центрів колишньої Речі Посполитої він наголошував на безперервності культу, підкреслював роль чернечих орденів та трактував коронації ікон як історичні кульмінації.

Такий підхід відповідав потребам часу: після повстань та русифікації історія святині ставала формою духовного опору. Для того, щоб пояснити це, треба взяти дві книги о. Вацлава Новаковського (O cudownym obrazie Najśw. Maryi P. Ostrobramskiej. Wiadomość historyczna (1895) та O cudownym obrazie Najśw. Maryi P. Berdyczowskiej. Wiadomość historyczna (1897))[7, 8]. Якщо порівняти ці дві книги, можна побачити спільну модель:

1. давність культу
2. чудотворність ікони;
3. випробування через війни;
4. відродження як знак Божої опіки.

Це не лише історична схема — це богословсько-історична модель. Святиня в такому наративі стає символом «вірності народу Марії».

У працях о. Новаковського та його сучасників марійні центри Речі Посполитої функціонують як духовна мапа втраченої держави. Конфесійна історіографія XIX століття часто поєднувала релігійний та національний дискурси. Зокрема, марійні центри, згідно з польською традицією — ставали знаками польської католицької спадщини, а у литовському та українському контексті — набували багатоконфесійного значення.

Це особливо видно при аналізі святинь у Львові, Вільнюсі чи Бердичеві, де релігійна пам'ять перепліталася з етнокультурною багатошаровістю. Методологічно важливо не редукувати ці центри до сучасних національних рамок, а розглядати їх у просторі Речі Посполитої як поліетнічної та багатоконфесійної держави [6-8].

Досвід о. Новаковського є цінним не лише як історичний приклад, але і як методологічний виклик. Він демонструє на прикладі святинь як конфесійна історіографія формує колективну пам'ять, як святиня стає центром історичного наративу та як релігійний дискурс впливає на історичну інтерпретацію.

Сучасний дослідник, працюючи з марійними центрами Речі Посполитої, має враховувати багатонаціональний контекст країни (як поляки уживалися з різними етносами), різні конфесійні інтерпретації (католицькі костели і православні церкви) та політичні трансформації регіону.

Таким чином, аналіз праць о. Новаковського дозволяє поєднати історіографію, теологію та культурну антропологію в єдиному дослідницькому полі. Конфесійна історіографія марійних центрів Речі Посполитої є не просто жанром церковного письма, а складним інтелектуальним феноменом. Досвід о. Вацлава Новаковського демонструє, як історія святині може виконувати функцію духовної мобілізації та збереження ідентичності. Для сучасного дослідника його спадщина є прикладом того, як поєднувати джерельну базу з богословською інтерпретацією, уникати редукціонізму та розуміти святиню як історико-культурний організм.

Література

1. Іванов О. Католицькі центри України: історія і сучасність. Харків, 2021.
2. Мельник І. Релігійні практики та сакральні простори України. Львів, 2019.
3. Петров О. Марійські святині у культурній пам'яті. Київ, 2016.
4. Dąbrowski J. Maryjne sanktuaria Rzeczypospolitej. Kraków, 1921.
5. Dybaś B. Sakramentaria i kult maryjny na ziemiach Rzeczypospolitej. Poznań, 2003.
6. Edward Zygmunt Nowakowski – Wikipedia, wolna encyklopedia. *Wikipedia, wolna encyklopedia*. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Edward_Zygmunt_Nowakowski (data dostępu: 18.02.2026).
7. Nowakowski E. O cudownym obrazie Najświętszej Maryi Panny Berdyczowskiej. Kraków : Drukarnia Władysława L. Anczyca i Spółki, 1897. 41 s. URL: https://pl.wikisource.org/wiki/O_cudownym_obrazie_Najświętszej_Maryi_Panny_Berdyczowskiej (data dostępu: 18.02.2026).
8. Nowakowski E. O cudownym obrazie Najświętszej Maryi Panny Ostrobramskiej w Wilnie. Kraków : Drukarnia Władysława L. Anczyca i Spółki, 1897. 48 s. URL: https://pl.wikisource.org/wiki/O_cudownym_obrazie_Najświętszej_Maryi_Panny_Ostrobramskiej_w_Wilnie (data dostępu: 18.02.2026).
9. Janocha A. Krótki życiorys o. Waclawa Nowakowskiego, kapucyna (Edwarda z Sulgostowa). Kraków: Drukarnia „Czasu“, 1903. 108 s. URL: [https://pl.wikisource.org/wiki/Krótki_życiorys_o._Waclawa_Nowakowskiego,_kapucyna_\(Edwarda_z_Sulgostowa\)](https://pl.wikisource.org/wiki/Krótki_życiorys_o._Waclawa_Nowakowskiego,_kapucyna_(Edwarda_z_Sulgostowa)) (data dostępu: 18.02.2026).

Русєв І. І.,
здобувач першого року навчання
другого (магістерського) рівня вищої освіти
історико-філологічного факультету,
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (м. Одеса, Україна)

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ТРАНСФОРМАЦІЇ РОЛІ САМУРАЙСТВА В ЯПОНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ДОБИ ПЕРІОДУ МЕЙДЗІ

Більше ніж два століття Японія була феодальною країною, яка трималася на законах сьогунату Токугава та самурайському стані. Саме самураї були опорою сьогунату, через що вся економіка працювала здебільше на задоволення потреб бакуфу та самураїв. Але така система проіснувала до другої половини XIX ст., коли механізми влади остаточно перестали працювати і почали руйнуватися. Після повалення влади сьогунів, була повернута влада імператора, що ознаменувало початок нової епохи – епохи Мейдзі. Як раз в період Мейдзі відбудуться модернізаційні процеси, які будуть супроводжуватися соціальними трансформаціями, зокрема ліквідацією станової системи, а разом з цим, формуванням нової соціальної структури.

Особливо складною, а іноді доволі суперечливою, в цьому аспекті постає проблема трансформації ролі самурайства. З одного боку, вихідці з самурайського прошарку будуть просувати реформи та новий курс, а з іншого боку, ці реформи призвели до втрати привілеїв, статусу та економічної основи існування самурайського стану. Це, в свою чергу, викликало кризу ідентичності та певні прояви соціальної невдоволеності.

Незважаючи на доволі значну кількість досліджень на тему соціальних трансформацій періоду Мейдзі, єдиної інтерпретації щодо ролі самурайства у цей період не існує. У науковій літературі співіснують різні підходи, які висвітлюють самураїв як головний чинник модернізації, жертву соціальних реформ або нову еліту, яка пристосувалася до нового суспільно-політичного устрою. Це призводить до необхідності історіографічного аналізу проблеми трансформації ролі стану самураїв та виявлення основних інтерпретацій та їх особливостей.

Починаючи розглядати це питання треба звернутися до джерел або істориків, які розглядали японські джерела кінця XIX – початку XX ст. Доволі цікавим є дослідження Н. Лещенко з приводу інтерпретацій подій реставрації Мейдзі японськими істориками-соціалістами. У першій половині XX ст. серед

японської інтелігенції та студентів набирає популярності соціалізм, через це історію економіки Японії та події реставрації починають розглядати з точки зору марксизму. Більшість з них розглядає самураїв як головний чинник реставрації, а потім і модернізації, надаючи стану нижчого та середнього самурайства виключну роль ініціаторів змін. Виключенням є Хатторі Сісо, на його думку самурайство не було революційним елементом, воно починає активізуватися тільки після повалення сьогунату. Не дивлячись на ідеологічний підтекст праць, жоден з істориків не розглядав самураїв як гнобителів, а скоріше як жертв політико-економічного становища, що було спричинено феодальним ладом країни. Таким чином, в працях японських істориків-соціалістів самурайський стан розглядається з позитивної сторони як основа для формування нової інтелігенції та уряду. [2, с. 24-46].

Ще одним японським істориком, який у середині ХХ ст. звертався до цієї проблематики, є Тояма Сігекі. У своїй праці він досліджував занепад феодальної системи Японії, проте, подібно до інших вищезгаданих японських науковців, формував інтерпретацію під помітним впливом лівих ідей. Питання реставрації Мейдзі автор трактує комплексно, поєднуючи підходи до її розуміння як революційного процесу знизу та як реформаторських ініціатив зверху. Щодо ролі самурайства, Тояма Сігекі спочатку характеризує його як інструмент політичного контролю сьогунату над даймьо, водночас акцентуючи на погіршенні соціально-економічного становища цього стану внаслідок державної політики. Саме ці обставини, на думку дослідника, створили підґрунтя для поширення західних і конфуціанських ідей серед стану самураїв. Самі ідеї сприяли консолідації селянства, купецтва, що репрезентувало буржуазію в зародковому вигляді, та самурайства у спільну військово-політичну силу, де самураї виконували інтегративну функцію. Водночас автор підкреслює нестійкість зв'язків між цими станами, зумовлену збереженням традиційних в Японії соціальних упереджень. Головною метою цього об'єднання він вважає підготовку суспільства до трансформації від феодального порядку до нової соціально-політичної системи. Тобто, у цьому дослідженні самурайство відіграє ключову посередницьку та консолідуючу роль у трансформаційних процесах періоду реставрації Мейдзі [3, с. 182-188].

Розглядаючи дослідження цієї теми в ХХІ ст. треба згадати про працю В. Дацишена з нової історії Японії, у якій він значною мірою торкається становища та ролі самураїв. У цій праці стан самураїв спочатку розглядається як рушійна сила, що призвела до повернення влади імператора та початку

реформування застарілої системи. Але через радикальний характер реформ, самурайство у більшості випадків було невдоволено новим становищем. Незважаючи на спроби залишити більшу частину привілеїв та монополію на військову службу з боку вищого прошарку самураїв князівства Сацума, яка увійшла до уряду, привілеї все ж таки було скасовано. Після чого більша частина самураїв клану Сацума та сусідніх князівств, що з самого початку громадянської війни 1868-1869 рр. воювала за повернення влади імператора, почали гуртуватися під проводом Сайго Такаморі. Останній був одним з урядовців, що виступали за збереження привілеїв. На думку автора приводом одного з масштабних та одночасно останнього повстання самураїв в історії Японії є заборона носіння зброї. Сацумське повстання, як його назвали пізніше, було придушено урядовими військами, та охарактеризоване владою як спроба повернення старих порядків. Таким чином, можна сказати, що автор розглядає більше самураїв з політико-економічної точки зору, ніж з ідеологічної, та характеризує їх роль як жертв модернізаційних процесів та нового політичного курсу країни [1, с. 124-128].

Отже, історіографічний аналіз демонструє багатовимірність трактувань трансформації ролі самурайства в японському суспільстві періоду Мейдзі, де самураї постають водночас як рушійна сила, інтегративний елемент соціально-політичних перетворень і соціальна група, що зазнала значних втрат унаслідок ліквідації станових привілеїв та руйнування традиційної системи. Трансформація самурайства мала суперечливий характер, поєднуючи активну участь його представників у формуванні нової системи влади з поступовою втратою станової ідентичності та економічної основи існування. Все це зумовило відсутність єдиної інтерпретації в історіографії та підтверджує необхідність подальшого комплексного дослідження ролі самураїв як важливого чинника переходу Японії від феодальної до модерної системи управління.

Література

1. Дацьшен В. Новая история Японии. Красноярск : КГПУ им. В. П. Астафьева, 2007. 200 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/450287/>
2. Лещенко Н. «Революция Мейдзи» в работах японских историков-марксистов. Москва : Издательство «Наука», 1984. 120 с.
3. Сигэки Т. Крушение феодализма в Японии. Москва : Издательство иностранной литературы, 1959. 364 с. URL: <https://www.klex.ru/1ny1>.

Науковий керівник: Добролюбська Ю. А., д. філос. н., професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Теплякова Є. Е.,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

ЄЗУЇТСЬКІ МІСІЇ В НОВІЙ ФРАНЦІЇ ЯК ПРОСТІР МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ XVII СТ.

У XVII ст. територія Нової Франції стала важливим осередком місіонерської діяльності Товариства Ісуса. Єзуїтські місії традиційно розглядаються в історіографії переважно як інструмент християнізації та складова колоніальної політики Франції, водночас недостатньо уваги приділяється соціокультурному виміру їхньої діяльності, зокрема, процесам взаємодії, взаємовпливу та трансформації, що виникали внаслідок контактів між європейськими місіонерами та корінними народами Північної Америки.

Проблема полягає в необхідності переосмислення єзуїтських місій не лише як одностороннього процесу культурної експансії, а як простору міжкультурної комунікації, у межах якого відбувалися складні процеси адаптації, інкультурації та соціальної трансформації. Аналіз цього аспекту дозволяє глибше зрозуміти характер колоніального суспільства Нової Франції та специфіку контактів між європейською та автохтонними культурами.

Процес колонізації Францією території сучасної східної Канади почався ще у XVI ст., а на початку XVII ст. у Новій Франції вже існували повноцінні поселення та місцева адміністрація. Колонія поділялася на два ключові центри – Акадію, розташовану на східному узбережжі, та Квебек, заснований відомим французьким колонізатором Самюелем Шампленом у 1608 р. в районі р. Св. Лаврентія. Таке розташування допомагало французьким колоністам мати доступ до морського узбережжя, де йшло суперництво з англійцями, і давало можливість проникнути вглиб континенту, до району Великих озер, що був густо заселений корінними племенами Північної Америки [6, с. 15].

Економічною основою Нової Франції швидко стала торгівля хутром, яке вони обмінювали у місцевих жителів на європейські товари. Вже в перші десятиліття XVII ст. виникають торгівельні компанії, які потім були реорганізовані кардиналом де Рішельє у 1627 в компанію Нової Франції. В той же час у Нову Францію прибувають перші місіонери, оскільки Франція була зацікавлена у «францизації» своїх колоній, щоб протидіяти впливу англійських

колоністів, які у 1610-х рр. вже активно досліджували райони Гудзонова залива. Спочатку у Нову Францію прибувають представники францисканського ордену – реколлекти – які заснували першу католицьку місію у 1614 р. в Квебеці, а у 1625 р. французький король Людовік XIII вирішує направити сюди єзуїтів, з огляду на їх успіхи в Європі [3, с. 7].

І, хоча місіонери повинні були забезпечити торгівельним компаніям гарантію постійних торгівельних союзів з індіанцями та, тим самим, закріпити позиції Франції в торгівлі хутром, дуже швидко світські та духовні сили колонії розходяться в своїх поглядах і цілях. Якщо торговці хутром переслідували в першу чергу комерційні цілі, тому їм було вигідно збереження традиційного життєвого устрою індіанців та обмін хутра на алкоголь, що було дуже розповсюдженим явищем у північноамериканських колоніях, то представники єзуїтських місій вважали це розбещенням та намагалися викоринити, часто вступаючи в конфлікти з торговцями [4, с. 114-115].

Незважаючи на численні проблеми, які виникнуть на шляху створення єзуїтами місій у Новій Франції, у 1620-1640 рр. їм вдається досягти значних успіхів в цій справі, багато в чому завдяки діяльності перших «батьків» північноамериканських місій – Жану де Бребефу, Шарлю Лалеману і Філіберу Нуаро.

Специфіка просвітницької та місіонерської діяльності єзуїтів. Оскільки французькі колонії у Північній Америці заселялися значно повільніше, ніж англійські, а у другій половині XVII ст. французький уряд спеціально гальмував процес переселення французьких підданих до Канади (це було пов'язано, в першу чергу, з діяльністю міністра фінансів Ж.-Б. Кольбера), французька колоніальна політика з самого початку обирає шлях асиміляції корінного населення замість знищення або витіснення, як це робили іспанці чи англійці. Асимільовані індіанці могли б стати повноцінним населенням колоній та навіть отримати французьке підданство. Головною умовою для цього була «францизація» та інкультурація племен, і велика роль в цьому процесі відводилася їхній християнізації, чим і займалися єзуїти [2, с. 22-23].

Єзуїтські місіонери, на відміну від францисканських, які обрали традиційний шлях християнізації (ізоляція індіанців від їхньої культури та намагання християнізувати їх через нав'язування французької мови і культури), притримувалися думки, що зовсім необов'язково «перетворювати індіанців на французів», адже основною метою була саме християнізація. Єзуїти намагалися знайомити туземців з християнством без пригнічення їхньої культури,

засновували місії безпосередньо в поселеннях індіанців, «уходили з ними в ліси» (так звані «летючі» місії) і робили спроби пов'язати туземні уявлення про віру та мораль з християнськими принципами. Така відкритість, а також містицизм та пишність, характерні для католицької церкви, приваблювали корінні народи Канади, які знаходили в такому християнстві певну схожість зі своїми культурами, тому в першій половині XVII ст. єзуїти мають більший успіх, ніж протестантські проповідники. Зокрема, французам вдалося залучити на свій бік велике та впливове плем'я Великих Озер – гуронів, а також інші канадські племена – мікмаків, монтаньє, алгонкінів, наскапі [2, с. 24].

Але просвітницька та місіонерська діяльність єзуїтів супроводжувалася певними проблемами. Зокрема, повністю провалилася спроба поширити серед аборигенів землеробську культуру та осілий спосіб життя, що на початку діяльності місій було важливим завданням. Для досягнення цієї мети було запроваджено декілька заходів – наприклад, торгівельні переваги для осілих та хрещених туземців, можливість заключати міжетнічні шлюби, створення системи редуцій, що була за своєю суттю схожа на більш відому систему єзуїтських редуцій в іспанських колоніях. Також часто практикувалося створення спеціальних місіонерських шкіл-інтернатів для хлопчиків і дівчат, де їх не тільки знайомили з основами католицизму, а і привчали до землеробства і осілого способу життя. Та значних успіхів цей ряд заходів не мав: по-перше, індіанці дуже неохоче віддавали своїх дітей до шкіл, що було зумовлено їхньою культурою та маленькою кількістю дітей в туземних сім'ях (2-3 дитини, в той час як в християнських сім'ях – до 10 дітей), по-друге, дорослих туземців також не сильно приваблювала землеробська праця, адже їхнім основним заняттям протягом століть було полювання. До того ж, дуже мала кількість індіанців дійсно глибоко вникала в сутність та ідеали християнства, і мотивації змінювати знайому торгівлю хутром на складну працю землероба у них не було [5, с. 105-106].

До того ж, європейські колонізатори привезли з собою в Америку не тільки просвітницькі ідеї та нові технології, а й хвороби, раніше невідомі корінному населенню цих земель, та спиртні напої. Протягом усього XVII ст. індіанці регулярно страждали від епідемій (особливо багато туземців гинуло від віспи), і це також чинило певні перешкоди діяльності місіонерів. Туземці не могли не помітити, що з появою у них в поселенні «чорних ряс», як вони звали єзуїтів, приходять і хвороби. І доволі швидко у них вибудовуються чіткі асоціації, відомі випадки досить агресивної поведінки туземців на адресу єзуїтів. Спиртні напої

дуже швидко стають другою по популярності причиною смертей серед індіанських племен, адже їхні організми не були пристосовані до алкоголю, а самі туземці часто не могли контролювати вживання алкоголю, що було пов'язано з їхньою культурою, в якій чим більше ти змінюєш свою свідомість, тим краще. Єзуїти в своїх «Реляціях» самі неодноразово зазначали, що «пияцтво шкодить більше, ніж усі демони разом» [5, с. 107].

Соціокультурна трансформація автохтонного населення та французьких колоністів. Офіційний політичний курс Франції, яка обрала не заселення своїх колоній переселенцями, а асиміляцію та інкультурацію індіанців, та стратегії місіонерської діяльності єзуїтів, які найголовнішою своєю задачею ставили повернути туземців на «шлях істинний», зумовили доволі тісну і цікаву взаємодію між корінним та новим населенням та трансформацію соціокультурного життя в Новій Франції.

Зокрема, у середовищі французьких колоністів виникає і шириться професія траппера – «лісового бродяги», який уходив глибоко в ліси в погоні за хутром. Особливо багато трапперів виникає у середині XVII ст., коли Нова Франція регулярно потерпала від воєн з союзом ірокезьких племен, які завжди негативно відносилися до французів та не бажали розширення території Нової Франції. У ірокезів була одна значна перевага – вони набагато краще орієнтувалися в канадських лісах, і дуже швидко торгівля хутром, яку вела Нова Франція, починає страждати через те, що ірокези захоплюють території тих племен, які постачали французам хутро. В цих умовах траппери, які переймали «туземний» спосіб життя, всі ті навички, які дозволяли індіанцям так добре орієнтуватися в лісах, стають майже єдиними постачальниками хутра. Вони проривалися через засади ірокезів, а наряду з цим і досліджували більш віддалені території. Але після закінчення війни з ірокезами траппери не поспішали повертатися до «традиційного» способу життя, адже скуповування хутра приносило значні доходи, а «туземний» спосіб життя для багатьох був привабливішим, ніж життя колоніста-землероба. Це в подальшому викликало серйозні конфлікти з єзуїтами та колоніальною адміністрацією, яким не подобалося засилля трапперів, що підривали моральні устої колоніального суспільства [3, с. 8-9].

Також цікаві зміни відбувалися в питаннях міжетнічних шлюбів в колонії. Єзуїти, які відомі своїм суворим дотриманням християнської моралі, не бачили порушення моральних устоїв в шлюбах між чоловіком-європейцем та дівчиною-туземкою, та навіть заохочували такі шлюби. На це впливав ряд факторів: по-

перше, для існування колонії були вигідні такі шлюби, адже колонізація здійснювалася переважно чоловіками, через що поставала проблема нестачі жіночого населення, яка могла бути вирішена таким чином; по-друге, єзуїти вбачали в таких шлюбах ще одну можливість асимілювати аборигенів, адже дружина-індіанка переймала б від свого чоловіка християнські цінності, а діти, народжені в таких сім'ях, з самого початку виховувалися б як осілі християни і переймали б традиційну європейську культуру. Але велися суперечки щодо питання, чи можливий такий шлюб, якщо дівчина не хрещена. У 1638 р. генерал єзуїтського ордену Муціо Віттелескі припинив ці дискусії заборонаю, наголошуючи на тому, що «віра повинна бути вище культури», і головною метою єзуїтських місіонерів є привести аборигенів до християнства, тож такі шлюби могли освячатися лише за умови, що наречена вже хрещена [5, с. 104].

Але християнізація шляхом міжетнічних шлюбів не дала значних результатів, і це напряду пов'язано з тенденцією «уходити в ліси» разом зі своєю дружиною, як часто робили траппери, та зі значними відмінностями в становищі жінки в європейському та індіанському суспільстві. В індіанському суспільстві жінки грали значну роль – могли впливати на рішення ради старійшин, займалися розподілом продовольства та проводили наряду с чоловіками деякі релігійні обряди. Також у них не існувало заборони на розлучення та дошлюбні стосунки, походження і родинні зв'язки визначалося за жіночою лінією. Спроби єзуїтів та католицької церкви нав'язати традиційний європейський образ моногамної сім'ї, на чолі якої стояв чоловік, зустрічали сильний опір з боку індіанок. Це також було однією з причин того, що аборигени дуже неохоче віддавали своїх дітей до місіонерських шкіл [2, с. 28-29].

Зміни в соціокультурному житті відбувалися і у корінних жителів Америки. Сама поява європейців, розповсюдження великої кількості незвичних предметів та технологій стало для індіанців культурним шоком та значно підірвало їхній традиційний устрій. Наприклад, дуже сильно падає роль і авторитет знахарів та шаманів, тому що вони виявилися нездатні лікувати невідомі нові хвороби, завезені європейцями. Розповсюдження вогнепальної зброї, капканів та інших знарядь, що значно підвищували ефективність полювання, робить непотрібними більшість обрядів та ритуалів, а торгівля хутром і товарообмін з французами витіснив виготовлення малоефективних примітивних знарядь праці. Європейські товари ширилися індіанськими племенами швидше, ніж вони встигали зустрітися із самими європейцями; наприклад, є відомим факт, що, коли французи вперше

зіткнулися з плем'ям монтаньє-наскапі, то знайшли у них плащі, ковдри, тканини та інші предмети, виготовлені в Європі [1, с. 157-158].

Єзуїти в Новій Франції також зробили великий внесок у вивчення індіанських мов, релігійних вірувань та загалом культури. Маючи на меті християнізувати туземців, єзуїти глибоко занурювалися в їх культуру, намагаючись рідною мовою донести до індіанців християнське вчення. Це викликає певні зміни в світогляді аборигенів, традиційні уявлення яких трансформуються, християнство дійсно вкоріняється в свідомість певної кількості індіанців. Зокрема, в їхніх релігійних віруваннях важливе місце починає займати «Великий Дух» – образ Ісуса Христа, переосмислений туземцями. Їм було складно уявити собі, що таке «Бог», але до появи європейців у них були добре розвинуті анімістичні вірування, тому Бог для них починає асоціюватися з Духом – Вождем всіх людей [1, с. 160-162]

Отже, можна зробити висновок, що між французькими колонізаторами Північної Америки та автохтонним населенням цих земель встановилися тісні та унікальні взаємовідносини, які в подальшому призвели до доволі специфічного і різноманітного соціокультурного життя в Новій Франції, а міжкультурні зв'язки, місіонерська діяльність єзуїтського ордену на цих землях та торгівельні контакти чинили великий вплив і на економічний, і на політичний розвиток колонії.

Література

1. Акимов Ю. Г. Миссионеры и индейцы в колониальной Канаде: к вопросу о взаимодействии культур. Вестник Санкт-Петербургского университета. 2006. № 3. С. 160-162
2. Лим С. Ч. Проблемы просвещения коренного населения в Канаде в XVII в. Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. 2015. № 4. С. 22-29.
3. Тишков В. А. Страна кленового листа: начало истории. Москва : Наука, 1977. 144 с. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=1286215&pg=1>
4. Федин А. В. Источники и ранняя историография иезуитской миссии в первой половине XVII в. 2016. С. 114-115.
5. Федин А. В. Стратегии аккультурации: политика францизации в контексте иезуитской миссии в Новой Франции в первой половине XVII в. Самарский научный вестник. 2016. № 4. С. 104-107.
6. Черкасов П. П. Судьба империи: Очерк колониальной экспансии Франции в XVI–XX вв. Москва : Наука, 1983. 184 с.

Науковий керівник: Добролюбська Ю. А., д. філос. н., професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Шевченко О. Ю.,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

«АБОЛІЦІОНІЗМ У США В СЕРЕДИНІ ХІХ СТ.: ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РУХУ»

Середина ХІХ ст. стала для США часом гострого ідеологічного розлому. Рабство, яке десятиліттями існувало як економічна та правова норма південних штатів, дедалі частіше засуджувалося частиною американського суспільства, здебільшого мешканцями Півночі. Саме в цьому контексті аболіціоністський рух набув значного впливу, ставши важливим чинником суспільно-політичних змін. Рух не виник в один момент, адже він формувався через релігійні переконання, просвітницькі ідеї, особисті свідчення колишніх рабів і діяльність журналістів. Дослідження ідеологічних засад і основних етапів аболіціонізму дозволяє простежити, як моральний протест поступово набував організованих форм і перетворювався на реальну політичну силу.

Релігія дала аболіціоністам головний моральний аргумент. Вони говорили про рабство як про гріх, а не як про політичну чи економічну проблему. І саме це робило їхню позицію непохитною. Квакери були першими, хто відмовився приймати рабовласників до своїх громад ще задовго до того, як аболіціонізм набрав сили [4, с. 14]. Однак відносини між аболіціоністами і церквою як інститутом були далекі від простих. Більшість конфесій уникала прямого залучення до боротьби, а деякі навіть виправдовували рабство посиленнями на Біблію. Прибічники руху наполягали на тому, що простого засудження рабства в проповідях недостатньо. На їхню думку, церква зобов'язана виганяти рабовласників із громад і відкрито підтримувати негайне скасування невільництва. Без цього будь-які заяви залишалися порожніми словами [4, с. 22-23].

Не менш важливого значення мала ідея рівності всіх людей. Аболіціоністи наголошували, що чорношкірі мають таку саму людську гідність, як і всі інші, і це робило їх небезпечними в очах рабовласників [2, с. 62]. Ця позиція підірвала ідеологічне підґрунтя, на якому трималося рабство. Вона надавала аболіціоністській риториці особливої сили, оскільки зверталася не лише до

релігії, а й до тих самих принципів свободи і рівності, на яких була збудована американська республіка.

Уособленням цих моральних переконань став Вільям Ллойд Гаррісон. Саме він у 1831 р. заснував у Бостоні газету «The Liberator», яка впродовж майже 35 років була головним друкованим органом радикального аболіціонізму. Попри відносно невеликий тираж, газета охоплювала широку аудиторію, закликаючи застосовувати принципи Декларації незалежності до всіх людей незалежно від кольору шкіри [6].

У передмові до автобіографії Фредеріка Дугласа «Життєпис Фредеріка Дугласа, американського раба» Гаррісон сформулював свою позицію без жодних застережень, наголосивши на тому, що не може бути ані компромісу з рабством, ані союзу з рабовласниками [1]. Для нього рабство було абсолютним злом, яке не терпіло поступових рішень. Його непохитність відрізняла радикальне крило руху від тих, хто схилився до поступового викорінення невілництва.

Важливим чинником формування аболіціоністського руху були особисті свідчення колишніх рабів. Вищезгадана праця Дугласа стала одним із найвідоміших таких свідчень. Описуючи пісні рабів на плантації, автор зауважував, що їхнє звучання могло справити на людину більший вплив, ніж цілі томи філософських міркувань про рабство. Кожна нота була, за його словами, свідченням проти рабства і молитвою до Бога про звільнення від кайданів [1, с. 11-12]. Така сила живого свідчення робила подібні оповіді незамінним засобом аболіціоністської агітації.

Усі ці ідейні течії – релігійна, просвітницька, журналістська – злилися в організований рух у 1830-х рр., хоча його передісторія сягає попереднього десятиліття, коли серед реформаторів домінував колонізаціонізм, тобто ідея переселення звільнених чорношкірих до Африки як альтернатива повному скасуванню рабства.

Переломним етапом стали 1830-ті рр., коли аболіціонізм із розрізнених зусиль одинаків перетворився на масовий суспільний рух. Важливе місце посідав спротив вільних афроамериканців північних міст колонізаційній ідеї. Це переконало Гаррісона та його однодумців відкинути ідею африканського переселення і відкрито обстоювати визволення поневолених. У грудні 1833 р. у Філадельфії було засновано Американське товариство боротьби з рабством (AASS), яке стало першою загальнонаціональною організацією руху. Аболіціоністська агітація стрімко поширювалася через памфлети, лекції та пресу. До 1838 р. рух налічував тисячі організованих прихильників [2, с. 65-66].

У 1840 р. АASS розкололося: гаррісоніанці, які вважали Конституцію прорабовласницьким документом, відмовилися від участі у виборчій політиці. Натомість їхні опоненти заснували Партію свободи (The Liberty Party) [3, с. 71]. Відтоді в русі існували два табори: одні вважали, що моральне переконання важливіше за політику, інші – що без впровадження законів нічого не вдасться.

Пізніше, у 1848 р., Партія свободи злилася з антирабовласницькими вігами і демократами у коаліцію Free Soil, яка висунула гасло «Вільна земля, свобода слова, вільна праця та вільні люди» [5, с. 69]. Це означало поступовий відхід від моральної риторики Гаррісона на користь прагматичної політики.

Прийнятий у 1850 р. Закон про рабів-утікачів загострив суперечності між Північчю і Півднем, водночас давши аболіціонізму нових прихильників. Закон зобов'язував мешканців північних штатів сприяти поверненню втікачів і передбачав суворі покарання за приховування рабів. За перші 15 місяців його дії 84 втікачі були повернуті в рабство і лише 5 отримали свободу [5, с. 82-83]. Обурення на Півночі зростало, а спротив закону лише зміцнював ряди руху.

Одним із проявів цього опору стала «підпільна залізниця» – мережа маршрутів і переховувань, що допомагала поневоленим тікати від переслідувань. У лютому 1851 р. в Бостоні втікача з Вірджинії на прізвисько Шадрак заарештували просто в кав'ярні, де він працював офіціантом, і доставили до федерального суду. Група чорношкірих чоловіків вдерлася до зали суду, пододала охорону і переправила Шадрака підпільною залізницею до Канади [5, с. 84-85]. Цей випадок добре показав, що аболіціоністи готові діяти силою, а не лише словами.

Переконливим засобом аболіціоністської агітації стала художня література. Роман Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» (1852) зробив для мільйонів читачів образи рабства більш реальними, ніж будь-які політичні промови [5, с. 90]. Книга викривала жорстокість рабовласницької системи та зверталася до християнського сумління читачів, що цілком відповідало ідейним засадам руху.

У середині 1850-х рр. аболіціоністи зблизилися з новоствореною Республіканською партією, яка виступала проти поширення рабства на нові території. Однак у цьому зближенні не обійшлося без суперечностей. Коли у 1856 р. республіканці ухвалили свою першу політичну програму, «The Liberator» охарактеризувала її як «молоко з водою», а впливовий аболіціоніст Льюїс Таппан назвав її найслабшою антирабовласницькою платформою з усіх, що їх будь-коли ухвалювала партія, яка претендує на боротьбу проти невільництва [3, с. 146]. Це

свідчить про те, що сторони не завжди погоджувалися щодо шляхів досягнення спільної мети.

Ситуація змінилася після рішення Верховного суду у справі Дреда Скотта (1857). Скотт був колишнім рабом, який кілька років прожив на вільній території. Він подав позов про звільнення. Суд відповів, що чорношкірі не є громадянами США і не мають права звертатися до федеральних судів, а Конгрес не має повноважень забороняти рабство на нових територіях [5, с. 158-159]. Це переконало багатьох помірних противників невільництва в тому, що законний шлях боротьби вичерпав себе.

Для частини аболіціоністів справа Скотта стала останнім аргументом на користь прямих дій. Джон Браун, який був фермером і одним з лідерів аболіціоністського руху, ніколи не поділяв прихильності більшості своїх однодумців до ненасилля. Він був переконаний, що словами рабів не визволити, і що потрібна лише дія [5, с. 184-185]. У жовтні 1859 р. він здійснив збройний рейд на федеральний арсенал у Гарперс-Феррі у Вірджинії, розраховуючи підняти повстання поневолених. Рейд зазнав поразки. На суді Браун виголосив промову, в якій заявив, що готовий віддати життя в ім'я справедливості. Він був страчений у грудні того ж року [5, с. 187-190]. Браун програв битву, але його страта показала, що країна вже стоїть на порозі незворотних змін.

Невдовзі це підтвердили президентські вибори. У 1860 р. більшість аболіціоністів підтримала республіканця Авраама Лінкольна. Фредерік Дуглас визнав, що перемога республіканців «буде і має бути сприйнята як перемога антирабовласницьких сил» [5, с. 205]. Обрання Лінкольна президентом стало поштовхом до відокремлення південних штатів і початку Громадянської війни. У 1863 р. він підписав Прокламацію про звільнення рабів, а через 2 роки була прийнята 13-та поправка до Конституції, яка скасувала рабство на всій території США.

Таким чином, аболіціонізм змінив розуміння того, що означає бути вільним у країні, яка здобула незалежність під гаслом рівності всіх людей. Рух довів, що суспільні зміни можливі через різні форми боротьби одночасно. Аболіціоністи діяли по-різному: одні писали і говорили, інші йшли до суду, треті ховали втікачів або бралися за зброю. Але всі вони робили одне – не давали суспільству забути про рабство. Питання, яке південні штати вважали своєю внутрішньою справою, стало загальнонаціональним. І це було заслугою аболіціоністів, які десятиліттями відмовлялися з цим миритися.

Література

1. Douglass F. Narrative of the Life of Frederick Douglass, an American Slave. Boston : Anti-Slavery Office, 1845. 126 p.
2. Goodman P. Of One Blood: Abolitionism and the Origins of Racial Equality. Berkeley : University of California Press, 1998. 303 p.
3. Harrold S. American Abolitionism: Its Direct Political Impact from Colonial Times into Reconstruction. Charlottesville : University of Virginia Press, 2019. 280 p.
4. McKivigan J. R. The War against Proslavery Religion: Abolitionism and the Northern Churches, 1830-1865. Ithaca : Cornell University Press, 1984. 327 p.
5. McPherson J. M. Battle Cry of Freedom: The Civil War Era. New York : Oxford University Press, 1988. 904 p.
6. The Liberator. American newspaper (1831–1865) // Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/The-Liberator-American-newspaper>

*Науковий керівник: Ковальський С. В., к. іст. н., доцент, завідувач кафедри
всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»*

*Проблеми Новітньої історії
та сучасності*

Бессонов Р. О.,

аспірант кафедри всесвітньої історії та методики її навчання,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського (м. Одеса, Україна)

ПЕРЕДУМОВИ І СТВОРЕННЯ БРИТАНСЬКОГО АРАБСЬКОГО БЮРО В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Після рішення Туреччини у листопаді 1914 року приєднатися до Німеччини та Австро-Угорщини у війні проти Великої Британії, британські розвідники в Єгипеті вивчали декілька можливостей союзу з таємними арабськими націоналістичними групами в османських Сирії та Аравії. Представники цих товариств звернулися до британської влади за підтримкою. Військове значення арабського повстання бачилося в наступному: якщо арабське повстання призведе до значного дезертирства з, воно може паралізувати османські війська, що протистоять британцям в районі Суецького каналу та в Месопотамії. Вважалося, що це може навіть змусити Османську імперію вийти з війни. [5, р. 7]

Біля витоків створення Арабського бюро стояв британський дипломат і знавець Близького Сходу Марк Сайкс. Під час своєї поїздки Близьким Сходом від Єгипту до Індії Сайкс перевіряв можливість створення загального органу, який би взяв на себе ініціативу в арабському питанні.

Сайкс в грудні 1915 докладав в Лондон, що в ході недавнього туру він виявив, що германський та турецький уряди широко розповсюджують антибританську військову пропаганду, що перешкоджає британським діям на Близькому Сході. Сайкс був стурбований тим, що британські штаби в регіоні, як правило, не взаємодіяли між собою, і до сих пір не були здатні вести ефективної контрпропаганди. Він запропонував створити і очолити такий орган в Лондоні, метою якого мав би бути збір та аналіз розвідувальних даних про германо-турецьку близькосхідну політику та оповіщення зацікавлених органів", а також координація пропаганди в інтересах Великобританії серед неіндійських мусульман." [5, р. 33]

Повернувшись до Лондона наприкінці 1915 року, Сайкс таки продовжив просування ідеї створення такого органу.

Пропозиція Сайкса була схвалена полковником Гілбертом Клейтоном. Клейтон вважав, що така установа може не тільки виявляти супротивника й

протидіяти його пропаганді, а й здатна контролювати більш широкий збір політичної і військової інформації, що відноситься до Близького Сходу і складати зрозумілі доповіді для інформування посадових осіб в Каїрі і в Лондоні, що приймають рішення щодо арабських територій Османської імперії. [5, р. 34]

Пропозиція Клейтона щодо розміщення Арабського бюро в Каїрі зустріла опір уряду Британської Індії під керівництвом віце-короля Чарльза Хардінга а також Індійського офісу (який очолював держсекретар у справах Індії Остін Чемберлен, які не були зацікавлені у втручанні в їх сферу контролю району Перської Затоки, яким вони планували оволодіти. Щойно розвідані нафтоносні райони, що знаходилися на північ від затоки також викликали увагу до цього регіону. О. Чемберлен, водночас закликав до створення Ісламського бюро для боротьби з підбурювальною ворожою пропагандою в Індії, Персії та Афганістані. Віце-король Індії чітко дав зрозуміти, що він виступає проти створення будь-якої структури, яка б витручувалася в райони, що знаходяться під його юрисдикцією, особливо якщо Сайкс та його прибічники очолять її. Але начальник Управління військово-морської розвідки Британії кептен Реджинальд Холл підтримав пропозицію Клейтона і наполегливо домагався ухвалення створення такого органу урядом.

На міжвідомчій конференції було досягнуто згоди прийняти пропозицію Сайкса, але з суттєвою зміною, яка виключила з неї суть. Арабське бюро (як його мали назвати) не мало бути окремим органом, а лише підрозділом Каїрського розвідувального управління.

На цьому наполягали Державний секретар з питань війни Кітченер та Міністерство закордонних справ. Вони не мали наміру відмовлятися від контролю, який вони здійснювали над британською політикою.

Сайкс продовжував розробляти політику лише як підлеглий Кітченера, а не як керівник окремого органу. [3, р. 168]

Згідно документів Комітету Оборони імперії від 7 січня 1916 р. Арабське бюро було створено з метою "гармонізувати британську політичну діяльність на Близькому Сході і одночасно інформувати Форін-офіс, Міністерство в справах Індії, Комітет Оборони, Воєнний офіс, Адміралтейство і уряд британської Індії про загальні тенденції германо-турецької політики." [2] Задачами Арабського бюро було ведення пропаганди і збір розвідувальних даних про арабські регіони Близького Сходу. [2]

Арабське бюро було створено як підрозділ Суданської розвідки в Каїрі, яке було підпорядковане Верховному комісару в Єгипті Г. Мак Магону, який, в свою чергу, знаходився під наглядом Міністерства іноземних справ і державному секретарю з іноземних справ Великобританії Е. Грею в Лондоні.

Воно було укомплектоване британськими чиновниками на чолі з полковником (пізніше йому було присвоєно звання бригадного генерала) Гілбертом Клейтоном.

Багато офіцерів Арабського бюро були відібрані Гілбертом Клейтоном, його керівником, серед арабістів, які вже працювали під його керівництвом на посаді керівника військової та цивільної розвідки в Каїрі. Вони походили з таких різноманітних сфер, як консульська служба Леванту, турецька жандармерія, британська політика, журналістика, банківська справа, колоніальна адміністрація, академічні кола та археологія.

Вони поєднували багатий регіональний досвід, вільне володіння арабською та турецькою мовами та, що найважливіше, впевненість у сучасних методах розвідки.

Фактично роботою керував Девід Хогарт, археолог з Оксфорду, який служив у Військово-морській розвідці, його заступником було призначено Кінахана Корнуолліса. До складу Арабського бюро також входили Герберт Гарланд, Джордж Амброуз Ллойд, Джордж Стюарт Саймс, Обрі Герберт. Філіп Грейвз, колишній кореспондент Times, також приєднався до бюро. Крім того, Хогарт залучив Томаса Едварда Лоуренса, який в подальшому зіграє ключову роль в Арабському повстанні.

Спочатку у Клейтона не було експерта з турецьких справ, а відсутність ведення розвідувальних дій проти Туреччини була очевидним недоліком, однак, 10 грудня 1915 року В. Дідс, який служив в Османській жандармерії до війни, прибув до Каїра з Галліполі. Невдовзі Каїр був наповнений молодими членами парламенту та іншими амбітними людьми, які прагнули впливати на близькосхідну політику. Зрештою, Каїр став центром британської політики на Близькому Сході. І, таким чином, справжніми творцями політики Британії на Близькому Сході були лорд Кітченер та його представник Марк Сайкс. [3, р. 168]

У листопаді 1915 року до Каїра було викликано Гертруду Белл, куди вона прибула 30 листопада..

Бюро взялося за аналіз власних даних Белл та Т. Лоуренса про розселення арабських племен на Синайському півострові та регіоні Перської затоки. Вони також склали карту регіону, з позначенням джерел води.

Пізніше інформація щодо того, які племена можна заохотити приєднатися до повстання проти Османської імперії стане в нагоді Лоуренсу під час його участі в Арабському повстанні. [4, pp. 262–256]

Бюро мало друкований орган, що мав назву “Arab Bulletin”. Він містив звіти про перебіг Арабського повстання, розвіддані про турецькі війська, політичні прогнози майбутнього Близького Сходу.

Ці бюлетені поширювалися серед британських дипломатів та військових. [1]

Таким чином можна сказати, що Арабське бюро створювалося відповідно до задач, що були поставлені політиками і відповідно до військово-політичної обстановки, що склалася на театрі воєнних дій.

Література

1. Arab Bulletin №1.1916. Qatar digital library. URL: https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100048503662.0x00000b
2. Establishment of an Arab Bureau in Cairo. Report of an Inter-Departmental Conference. 10 January 1916 // The National Archives. CAB 42/7/4. URL: https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C6268202?utm_source=chatgpt.com
3. Fromkin D. A peace to end all peace. New York. Henry Holt and Company. 2001. 588 p.
4. Howell G. Gertrude Bell: Queen of the Desert, Shaper of Nations. New York. Farrar, Straus and Giroux. 2008. 532 p.
5. Mohs. P. Military Intelligence and the Arab Revolt. The first modern intelligence war. London; New York. Routledge. 280 p.

*Науковий керівник: Ковальський С. В., к. іст. н., доцент, завідувач кафедри
всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»*

Нікорчук А. Д.,
 здобувач третього року навчання
 першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
 факультету історії та філософії
 Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
 (м. Одеса, Україна)

КІНЕЦЬ "БРАТЕРСТВА І ЄДНОСТІ": ДЕМОНТАЖ КУЛЬТУ ОСОБИСТОСТІ ТІТО

Постать Йосипа Броза Тіто залишається одним із найбільш неоднозначних символів у сучасній історії Балкан. На тлі розпаду Югославії та подальших національних конфліктів, феномен "югостальгії" та збереження культу Тіто вказують на глибокий суспільний запит на стабільність і соціальний добробут, які асоціюються з його епохою. Дослідження трансформації його образу — від "світського святого" до символу порушень прав людини - дозволяє зрозуміти процеси формування історичної пам'яті в постсоціалістичних країнах.

Йосип Броз Тіто — лідер, якому вдалося не лише перетворити Югославію на індустріальну країну із середнім рівнем доходу, а й створити унікальну модель "соціалізму з людським обличчям". Протягом десятиліть його політика "братерства і єдності" була фундаментом багатонаціональної держави. Проте сьогодні ставлення до нього коливається між обожнюванням і рішучим запереченням.

У той час як одні вбачають у ньому "велику людину з народу" та найвидатнішого діяча в історії своїх націй, інші наголошують на репресіях, придушенні прав людини та неконституційності використання його імені в назвах сучасних вулиць. Дана стаття аналізує стан сучасної пам'яті про Тіто, процеси демонтажу його культу особистості та збереження його символічної присутності в публічному просторі країн колишньої Югославії.

Тіто вважається заслугою у перетворенні Югославії з бідної країни на країну із середнім рівнем доходу, яка зазнала значних покращень у правах жінок, охороні здоров'я, освіті, урбанізації, індустріалізації та багатьох інших сферах людського та економічного розвитку. Опитування 2010 р. показало, що аж 81% сербів вважають, що життя було кращим за Тіто[6]. Тіто також посів перше місце в опитуванні « Найвеличніший хорват », яке було проведено у 2003 р. хорватським щотижневим новинним журналом Nacional[5].

За його життя, і особливо в перший рік після його смерті, кілька населених пунктів було названо на честь Тіто; деяким з них згодом повернулися їхні первісні назви. Наприклад, Подгориця, колишня Тітоград (хоча міжнародний аеропорт Подгориці досі позначається кодом TGD), та Ужице, раніше відоме як Тітово Ужице, яке повернулося до своєї первісної назви в 1992 р. Вулиці в Белграді, столиці, також повернулися до своїх первісних назв, що були до Другої світової війни та до комунізму. У 2004 р. статуя Броза, встановлена Антуном Августинчичем у його рідному місті Кумровець, була обезголовлена внаслідок вибуху[1]. Згодом її було відремонтовано. Двічі у 2008 р. на тодішній площі маршала Тіто в Загребі (з 2017 р. – площі Республіки Хорватія) відбувалися протести, організовані групою під назвою «Коло за площу» (*Krug za Trg*) з метою змусити міську владу перейменувати її на попередню назву, тоді як контрпротест, організований Громадянською ініціативою проти усташизму (*Građanska inicijativa protiv ustaštva*), звинуватив «Коло за площу» в історичному ревізіонізмі та неофашизмі[9]. Президент Хорватії Степан Месич розкритикував демонстрацію за зміну назви[11].

У хорватському прибережному місті Опатія головна вулиця (також найдовша вулиця) досі носить ім'я маршала Тіто. Річка, третє за величиною місто Хорватії, також відмовляється змінювати назву однієї з площ у центрі міста, названої на честь Тіто. Вулиці, названі на честь Тіто, є в численних містах Сербії, переважно на півночі країни (Воєводина). Одна з головних вулиць у центрі Сараєво називається вулицею маршала Тіто, а статуя Тіто в парку перед університетським кампусом (колишня казарма ЮНА «Маршал Тіто») на Маріїн-Дворі — це місце, де боснійці досі вшановують пам'ять Тіто. Найбільший пам'ятник Тіто у світі, заввишки близько 10 м (33 фути), знаходиться на площі Тіто (словенською: *Titov trg*), центральній площі у Велене, Словенія[2]. Одним з головних мостів у другому за величиною місті Словенії, Маріборі, є міст Тіто (словенською: *Titov most*)[8]. Центральна площа в Копері, найбільшому словенському портовому місті, називається площею Тіто. Астероїд головного поясу 1550 Тіто, відкритий сербським астрономом Мілорадом Б. Протичем у Белградській обсерваторії в 1937 р., був названий на його честь[15, р. 123].

Виникає велика кількість запитань, чому ця постать і досі має таку шалену популярність серед колишніх країн Югославії. Хорватська історикиня Мар'яна Белаї стверджує, що деякі люди в Хорватії та інших частинах колишньої Югославії пам'ятають Тіто як свого роду світського

святого, згадуючи, як деякі хорвати тримають портрети католицьких святих разом із портретом Тіто на своїх стінах як спосіб вселити надію[13,р.78]. Практика написання листів до Тіто продовжилася і після його смерті, і кілька веб-сайтів у колишній Югославії були повністю присвячені як форуми для людей, щоб надсилати йому посмертні листи, в яких вони часто пишуть про особисті проблеми [13,р.78].

Щороку 25 травня кілька тисяч людей з колишньої Югославії збираються в рідному місті Тіто, Кумровці[7], та в місці його спочинку, Будинку квітів[12], щоб вшанувати його пам'ять та відсвяткувати День молоді колишньої країни, який в югославську епоху був одним з найбільших щорічних святкувань і відзначався Естафетою молоді з обіцянкою на день народження Тіто. М. Белай вважає, що значна частина посмертної привабливості культу Тіто зосереджена навколо образу пересічної людини Тіто та його образу «друга» для простих людей, на відміну від того, як Сталін зображувався у своєму культі особистості як холодна, відчужена, богоподібна фігура, чиї надзвичайні якості відрізняли його від звичайних людей [13,р.77]. Більшість тих, хто приїжджає до Кумровця 25 травня, щоб поцілувати статую Тіто, — жінки [13,р.84-85].

М. Белай стверджує, що привабливість культу Тіто сьогодні зумовлена не стільки комунізмом, зазначаючи, що більшість людей, які приїжджають до Кумровця, не вірять у комунізм, скільки ностальгією за Югославією Тіто та прихильністю до «звичайної людини», яка стала великою [13,р.87]. Тіто не був хорватським націоналістом, але той факт, що Тіто став найвідомішим хорватом у світі, будучи лідером Руху неприєднання та вважаючись важливим світовим лідером, вселяє гордість у певних колах Хорватії [13,р.81, 87].

Це відчуття причетності до великої спільної історії та повага до постаті Тіто знаходять своє практичне втілення в сучасних ритуалах пам'яті. Яскравим прикладом є щорічна естафета «Братерство та єдність», що організовується в Чорногорії, Північній Македонії та Сербії. Вона символічно завершується 25 травня у белградському «Будинку квітів», де спочиває маршал. Водночас активісти зі Словенії, Хорватії та Боснії і Герцеговини спрямовують свій забіг до Кумровця — малої батьківщини Тіто. Ця сучасна естафета є не просто спортивним заходом, а прямою рефлексією на югославську «Естафету молоді», перетворюючи колишнє державне свято на добровільний акт колективної ностальгії та вшанування лідера, який вивів "звичайну людину" на світову арену[4].

Варто зазначити, що далеко не всі міста підтримують ідеї повернення подібної спадщини. У роки після розпаду Югославії історики почали наголошувати на тому, що права людини в Югославії за часів Тіто були придушені [14,р.193], особливо в перше десятиліття до розколу Тіто-Сталіна. 4 жовтня 2011 р. Конституційний суд Словенії визнав неконституційним рішення 2009 р. про перейменування вулиці в Люблянці на честь Тіто[3].

Хоча кілька громадських місць у Словенії (названих у югославський період) вже носять ім'я Тіто, щодо питання перейменування ще однієї вулиці суд постановив, що: Ім'я «Тіто» символізує не лише звільнення території сучасної Словенії від фашистської окупації у Другій світовій війні, як стверджує інша сторона у справі, але й серйозні порушення прав людини та основних свобод, особливо в десятиліття після Другої світової війни[10]. Але суд чітко заявив, що метою перегляду було «не винесення вироку Тіто як постаті чи його конкретним діям, а також не історичне зважування фактів та обставин»[3]. У Словенії є кілька вулиць та площ, названих на честь Тіто, зокрема *площа Тіто* у Велені, на якій встановлено 10-метрову статую.

Аналіз сучасного стану пам'яті про Йосипа Броза Тіто дозволяє зробити такі висновки:

Попри демонтаж офіційного культу, Тіто зберігає високий рівень підтримки серед населення (зокрема, 81% сербів вважають період його правління кращим часом для життя). Ставлення до Тіто розділяє громадськість: у деяких містах (наприклад, Подгориця, Белград) топоніми повернули до первісних назв, тоді як інші (Опатія, Рієка) принципово зберігають назви на честь маршала. Для багатьох Тіто став символом ностальгії за "золотим віком", де його образ сприймається як фігура "друга" для простої людини, що різко контрастує з холодними культурами інших диктаторів. Сучасні судові та політичні інституції (зокрема в Словенії) все частіше визнають ім'я Тіто символом порушень прав людини, що веде до юридичних заборон на нові вшанування його пам'яті. Традиції, такі як День молоді та естафета "Братерства та єдності", продовжують існувати як приватні ініціативи, збираючи тисячі людей у Кумровці та Будинку квітів.

Література

1. "Bomb Topples Tito Statue". The New York Times. 28 December 2004. <https://www.nytimes.com/2004/12/28/world/world-briefing-europe-croatia-bomb-topples-tito-statue.html> . (Last access: 12.02.2026).

2. "Monument of Josip Broz". Tourist Information and Promotion Center Velenje. <https://web.archive.org/web/20121208211813/http://www.velenje-tourism.si/en/307> (Last access: 12.02.2026).
3. "Naming Street After Tito Unconstitutional". Slovenia Times. 5 October 2011. Archived from the original on 21 December 2018. <https://web.archive.org/web/20181221230506/http://www.sloveniatimes.com/naming-street-after-tito-unconstitutional> (Last access: 17.02.2026).
4. "Relay for Tito leaves Montenegro en route to Belgrade". Balkan Insights. 3 May 2013. <https://balkaninsight.com/2013/05/03/relay-for-tito-leaves-montenegro-en-route-to-belgrade/> (Last access: 02.03.2026).
5. Robert Bajruši. "Tito je jedini hrvatski državnik koga je svijet prihvaćao kao svjetsku ličnost" [Tito is the only Croatian statesman accepted by the world as a global personality]. Nacional (in Croatian). 6 January 2004. <https://arhiva.nacional.hr/clanak/13694/tito-je-jedini-hrvatski-drzavnik-koga-je-svijet-prihvacao-kao-svjetsku-licnost> (Last access: 27.02.2026).
6. "Serbia Poll: Life Was Better Under Tito". Balkan Insight. 24 December 2010. Retrieved 23 January 2021. <https://balkaninsight.com/2010/12/24/for-simon-poll-serbians-unsure-who-runs-their-country/> (Last access: 30.12.2025).
7. "Several Thousand Admirers of Tito Celebrate Day of Youth in Kumrovec". Total Croatia News. 21 May 2022. <https://web.archive.org/web/20221022150805/https://www.total-croatia-news.com/lifestyle/63024-several-thousand-admirers-of-tito-aelebrate-day-of-youth-in-kumrovec> (Last access: 12.02.2026).
8. "Slovenia-Maribor: Tito's Bridge (Titov most)". Maribor. <https://web.archive.org/web/20140414084430/http://maribor-pohorje.si/tito-s-bridge.aspx> (Last access: 12.02.2026).
9. "Spremni smo braniti antifašističke vrijednosti RH". Dalje. 13 December 2008. Archived from the original on 7 May 2012. <https://web.archive.org/web/20120507203035/http://dalje.com/hr-zagreb/spremni-smo-braniti-antifasisticke-vrijednosti-rh/214432> (Last access: 19.02.2026).
10. "Text of the decision U-I-109/10 of the Constitutional Court of Slovenia, issued on 3 October 2011, in Slovene". Archived from the original on 26 October 2014. <https://web.archive.org/web/20141026195013/http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/AB6C747BE8DF7AF3C125791F00404CF9> (Last access: 12.02.2026).
11. "Thousands of Croats demand Tito Square be renamed". SETimes. 11 February 2008. Archived from the original on 15 June 2011.

https://web.archive.org/web/20110615175324/http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/newsbriefs/setimes/newsbriefs/2008/02/11/nb-10 (Last access: 19.02.2026).

12. "Zimski vrt s prostorima za rad i odmor Josipa Broza Tita posjećuju brojni gosti, evo što se nalazi u 'Kući cvijeća' i kada je sagrađen mauzolej" 14 November 2022. <https://slobodnadalmacija.hr/mozaik/zivot/zimski-vrt-s-prostorima-za-rad-i-odmor-josipa-broza-tita-posjecuju-brojni-gosti-evo-sto-se-nalazi-u-kuci-cvijeca-i-kada-je-sagrađen-mauzolej-1240740> (Last access: 17.02.2026).

13. Belaj, Marijana (2008). "'I'm not religious, but Tito is a God': Tito, Kumrovec, and the New Pilgrims". In Margry, Peter Jan (ed.). *Shrines and Pilgrimage in the Modern World: New Itineraries into the Sacred*. Amsterdam: Amsterdam University Press. (Last access: 12.02.2026).

14. Cohen, Bertram D.; Ettin, Mark F.; Fidler, Jay W. (2002). *Group Psychotherapy and Political Reality: A Two-Way Mirror*. International Universities Press. (Last access: 20.02.2026).

15. Schmadel, Lutz D. (2007). "(1550) Tito". *Dictionary of Minor Planet Names*. Springer Berlin Heidelberg. (Last access: 27.02.2026).

DOI: <https://doi.org/10.24195/HistoricalStudies2026-61-64>

Семко Я. С.

кандидат філософських наук, доцент
кафедри мистецтвознавства та загально-гуманітарних дисциплін

Міжнародного гуманітарного університету

(м. Одеса, Україна)

orcid.org/0000-0002-0704-567X

«СУСПІЛЬСТВО СПОЖИВАННЯ» ЯК КОНЦЕПТ-ДОМІНАНТА У ТВОРІ ФРЕДЕРІКА БЕГБЕДЕРА «99 ФРАНКІВ»

У творі Фредеріка Бегбедера «99 франків» концептом-домінантою, вираженим словосполученням-темою, служить «суспільство споживання». Це поняття – одна з характеристик сучасного суспільства, яке все більшою мірою виявляється організованим на основі принципу споживання [1, с. 705]. Суспільство споживання робить людину залежною, несамотійною, в ній знижується її відповідальність. Моральні цінності суспільства споживання заперечують необхідність всебічного розумового, морального та духовного розвитку, а це веде до обдурювання, деградації людей як особистостей, занепаду масової культури, а також спрощує маніпулювання свідомістю [1, с. 706].

Роман «99 франків» розповідає про споживачів, товари споживання, рекламу та рекламодавців, загалом про сучасний спосіб життя, про людей, які цінують лише фінансове благополуччя і заради нього готові на все. Автор не соромиться у виразах і порівняннях, досить цинічно описуючи людей, навіть назва твору є певним «цінником» – «99 франками» (саме стільки й коштувала дана книга у Франції після виходу в тираж). Лексема концепту «суспільство споживання» – «споживач» – зустрічається досить часто, також у тексті виявлені метафори та порівняння відповідної семантики [2, с. 154].

У концептосфері роману «99 франків» є також й інші важливі та актуальні концепти, які є складовими частинами концепту «суспільство споживання», будучи, разом з тим, окремими концептами. Їх можна розглядати у цьому аналізі як значний фон. Концепти «вседозволеність» (зворотний, негативний бік свободи: анархія, аморалізм, егоїзм, індивідуалізм тощо), «рабство» і «самотність» виступають одночасно як риси суспільства споживання, як наслідок споживчого життя. Бегбедер показує, що вседозволеність призводить до хаосу чи самотності і може сприяти самореалізації особистості.

Концепт «реклама» тісно пов'язаний з концептом «рабство» в даному творі, оскільки реклама може залучити людей в нескінченну залежність від матеріальних благ (тобто перетворює людей на рабів своїх бажань). На думку Фредеріка Бегбедера, «реклама – це влада», мовні засоби твору чітко відображають цю концепцію [4]. Реклама порівнюється з потужною індустрією і навіть зі «спрутом» [4].

Слід зазначити, що «реклама» стає певним соціокультурним символом, метафорою «суспільства споживання». У наведених вище прикладах актуалізуються такі семи, як «влада», «панування», «управління», «всепроникнення». Через стилістичний прийом метафоричного порівняння реклами зі спрутом та анімацію активізуються всі негативні конотації (у тому числі – і наносеми), пов'язані асоціативно з цією твариною у широкому культурному контексті (наприклад, культовий серіал «Спрут»). Будь-який концепт є своєрідною системою образів і асоціацій, носіями яких є дрібні структурні наночастки. У центрі даної системи лежить прототипний елемент, за ним слідує семантичний простір, названий концептуальним полем, а замикає все на своєрідній зовнішній периферії інтерпретаційне поле. Наносенси, що складають цю систему, переплітаючись і зв'язуючись на рівні інтерпретаційних полів у процесі комунікації з наносенсами інших концептів-систем, утворюють семантичні інтерпретаційні вузли, що надають будь-якому тексту додаткового

змістового відтінку. Причому потенціал смислового варіювання, що виникає завдяки необмеженим можливостям такого зв'язування, практично нескінченний [3, с. 126-129].

В «Еросі та цивілізації» Г. Маркузе ще у 1950-х роках сформулював свої претензії до західного демократичного суспільства, заснованого, здавалося б, на найефективнішому способі господарювання. Західна демократія усуває із життя людей пряме насильство над волею особистості. Немає навіть авторитаризму, який характеризував монархічні, аристократичні, теократичні і патріархальні системи минулого. Свобода, Розум та Закон стають невід'ємними атрибутами цього нового суспільства [5]. Демократичний устрій з його ринковим фундаментом, ринковими механізмами, гонитвою за прибутком, глобалізацією створює приховані та непрямі форми насильства над людиною. Її не змушують робити те, чого вона не хоче. Вона робить що хоче. А хоче вона того, що потрібно світовій економіці та транснаціональним корпораціям. Людина вже не має влади над своїм «Я». Вона відчужена не тільки від продуктів своєї праці, як стверджував К. Маркс, а й від власної свідомості. Ф. Бегбедер ще більше загострює цей мотив у своєму романі: у цьому суспільстві при видимому звільненні людини від прямого примусу вона залишається поневоленою вічною гонитвою за споживанням, невільно вже сама її свідомість, зомбована рекламою, прагненням будь-що-будь відповідати нав'язуваним стандартам.

Таким чином, людина епохи комп'ютерів, відео, споживчого достатку живе у трансі, перебуваючи під своєрідним гіпнозом. Вона не є колишньою людиною, яка могла розраховувати на свободу волі, пошук і знаходження істини в реальному світі: народжується сомнамбулічний мутант, який фактично управляється з якихось центрів влади і впливу, що знаходяться поза неї. Одним із таких образів маніпулювання суспільною свідомістю та свідомістю окремого індивіда стає реклама, яка символізує тоталітаризм, доведений до абсурду. Причому ця керованість настільки прихована, що довести її практично неможливо. Немає ні тиранії, ні злиднів. Наявний найраціональніший за всю історію устрій життя, щонайменше правильна і справедлива демократія, ідеальний зв'язок та засоби інформації, які організують реальність найрозумнішим чином, а в результаті – перед нами «приголомшена людина», про яку писав Ж. Бодрійар [5]. Цивілізація розуму прийшла, на його думку, до тієї стадії, коли людина перетворюється на хаос. Наслідком цього хаосу виступає дезорганізованість особистості (доведена Бегбедером у романі «99 франків» до її

повного розпаду. Розпад особистості та приголомшеність розуму – ці важелі управління масовим суспільством стають ключовими у романі.

Концепт «суспільство споживання» є перспективним для вивчення не лише у межах цього твору чи автору. Практично вся сучасна французька література (та й світова теж) присвячена суспільству, людині в суспільстві, тому, як її прагнуть поневолити, зомбувати, обмежити її свободу. Роман Фредеріка Бегбедера робить свій внесок у національну художню картину світу Франції та у світову літературу, а також у вивчення та розуміння процесів, що відбуваються в сучасному постіндустріальному суспільстві, де домінує філософія постмодернізму. Принципова установка філософії постмодернізму – постметафізичне мислення, що означає відмову від універсальних філософських систем, від лівоцентризму, тобто прагнення приписати всьому логос (порядок і сенс). Бачення реальності, характерне для постмодернізму, позначається як постмодерністська чутливість, тобто відчуття світу як хаосу.

Література

1. Береза В. В. Маніпулятивні технології реклами та мас-медіа в романах В. Пелевіна «Generation "П"» та Ф. Бегбедера «99 франків». *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2021»*. XXII Всеукраїнська наукова конференція молодих учених. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2021. С. 05-707.

2. Парамонов Б. І. Пам'ять як фактор формування ідентичності у творі «Французький роман» Фредеріка Бегбеде. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 63. Т. 2. С. 150-156.

3. Парамонов Б. І. Проблематика ідентичності в романістиці Фредеріка Бегбеде: простір пам'яті, синергетика, поетика, інтертекст : дис. ... доктора філософії : 035 – Філологія. Галузь знань 03 – Гуманітарні науки. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2024. 251 с.

4. Beigbeder F. 99 francs. Paris : Éditions Grasset & Fasquelle, 2000. 282 p.

5. Marcoux-Chabot G. Frederic Beigbeder et ses doubles. URL: <http://www.fabiila.org/actualites/article26363.php>

Терлецька Д. Р.,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

СТАНОВИЩЕ ЖІНОК У САУДІВСЬКІЙ АРАВІЇ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

У сучасному світі тема гендерної дискримінації є однією з найактуальніших і провокуючих за останнє десятиріччя, особливо у країнах Близького Сходу. Саудівська Аравія демонструє унікальний випадок поєднання патріархальної традиції та державної модернізації. Скасування у 2018 році заборони на керування автомобілем, розширення доступу жінок до ринку праці та реформування системи опікунства стали важливими маркерами змін, які потягнули за собою низьку важливих змін у законодавстві країни.

Тема становища жінок у сучасних країнах Близького Сходу, зокрема Саудівській Аравії є актуальною для нашої країни, оскільки в умовах євроінтеграційного курсу Україна послідовно впроваджує принципи гендерної рівності відповідно до стандартів Ради Європи та ЄС. Порівняльний аналіз гендерних реформ у різних соціокультурних контекстах дозволяє порівнювати плюси та мінуси, аналізувати історичні передумови, критично осмислити власний досвід реформування, а також зрозуміти специфіку поєднання традиційних норм і модернізаційних процесів у незахідних суспільствах. Для України, як багатокультурної держави, що підтримує міжцивілізаційний діалог, є важливим формування науково обґрунтованого, а не стереотипного бачення ісламського світу.

Досліджуванні нами аспекти становища жінок у Королівстві Саудівська Аравія були висвітлені: у книгах «The Kingdom of Saudi Arabia Through the Eyes of Saudi Women» авторства Аніти С.Бутера[2], статтях «Empowering Saudi Women under Vision 2030: Opportunities and Challenge»[1], «Studying the personal and social variables associated with the empowerment of Saudi women – A field study on a sample of women in the city of Al-Ahsa, Kingdom of Saudi Arabia»[6].

Із числа джерел потрібно зазначити офіційний звіт ООН за 2024 рік, який доказує зміни сучасних тенденцій у статусі жінок у Саудівській Аравії у XXI ст., включно зі статистичними показниками, що стосуються участі в управлінні, праці, освіті та гендерної рівності[3]. Враховуючи інтерактивність даного ресурсу, він оновлюється у міру надходження свіжих даних. Також щорічний

міжнародний звіт HRW від 4 лютого 2026 року про актуальну ситуацію прав людини, зокрема жінок за 2025 рік[4].

Важливими і актуальними також є використання журналістських розслідувань для дослідження відношення до жіночої статті за інформаційними даними від людей, які пережили наслідки на собі. До такого можна віднести статтю Revealed: Saudi Arabia's secretive rehabilitation 'prisons' for disobedient women у міжнародній газеті The Guardian [5]

У XXI столітті становище жінок у Саудівській Аравії стало одним із ключових індикаторів соціальних і культурних трансформації, що відбуваються в королівстві в умовах модернізації держави та пошуку нового національного порядку. Попри те, що королівство тривалий час характеризувалося жорстокою гендерною сегрегацією та системою опікунства, останні десятиліття стали новим етапом для зміни у соціальному аспекті та перегляду окремих обмежень, зокрема у сфері сімейних прав, освіти, працевлаштування та громадської участі жінок. У сфері сімейних відносин правове становище жінок традиційно визначається нормами шаріату в їх національній інтерпретації, що регулюють питання шлюбу, розлучення, опіки над дітьми та спадкування.

Слід приділити увагу детальному розгляд реформ сімейного права за десятиріччя, починаючи з 2010 року до 2020. Питання шлюбу розглядається не лише як приватна угода між двома людьми, а як соціальний та правовий інститут, щільно пов'язаний із культурними нормами та системою опіки. Як відомо, традиційно в Саудівській Аравії шлюб організовувався у рамках родинної структури під контролем чоловічих опікунів, це могли бути батько або брат нареченої. Завдяки цієї праці, стають відомими усі «темні» сторони порядку законів королівства, наприклад як розлучення, де на офіційному рівні жінка має дозвіл на самостійне оформлення розлучення, реальні механізми доступу до нього залишаються фактично неможливими і часто залежать від судових практик, а не тільки від формального закону[1]. З точки зору Аніти С. Бутера[2, с. 123 - 126] було розглянуто реформу опіки над дітьми. Сучасні зміни, в законодавстві пов'язані із поступовим розширенням прав матерів на опіку, але водночас структурні обмеження традиційної системи влади надалі впливають на розподіл прав між батьками після розлучення. Це означає, що попри юридичні зміни, очікування родини та рішення суддів продовжують формувати нерівні можливості для жінок у практичній реалізації материнських прав.

Але всесвітні організації та влада королівства, а саме Моххамед бін Салман та Сальман бін Абдул – Азис Аль Сауд, у квітні 2016 року представили

програму, одною з головних задач якої було підвищити роль жінок у суспільстві та економіці. Ці реформи фактично кардинально перевернули традиційну модель, адже жіноча зайнятість стала розглядатися не як відхилення від традиції, а як стратегічна необхідність для модернізації економіки[1].

У 2022 року, в одному з міст Аль – Ахса, що розташований у Східній провінції Абкайк, королівства Саудівська Аравія було проведено польове дослідження[6], яке аналізує взаємозв'язок між рівнем особистісної та соціальної емансипації жінок і трансформацією сімейних відносин. Дослідження доводить факт того, що жінки з вищою освітою та стабільною зайнятістю частіше беруть участь у прийнятті сімейних рішень, зокрема щодо фінансів, виховання дітей і вибору місця проживання. Таким чином, економічна автономія виступає ключовим фактором зміни традиційної патріархальної моделі, де чоловік історично виконував домінуючу роль у шлюбі[6]. За даними на лютий 2024 за UN Women, рівень жіночої грамотності та охоплення вищою освітою і справді є високим і продовжує зростати. З кожним роком, жінки становлять значну частку студентства у закладах вищої освіти, завдяки цьому, жінки стають більш вільними та самостійними, і мають прагнення до професійної реалізації, з можливістю самостійно обирати партнера для шлюбу. Звичайно, освітній капітал безпосередньо впливає на трансформацію традиційної моделі сім'ї, сприяючи формуванню більш партнерських шлюбних відносин[3].

Дослідження вказують на поступову зміну балансу влади в родині. Якщо раніше чоловік виконував функцію «годувальника» родини, то зараз UN Women фіксує суттєве зростання жінок у робочій силі порівняно з попереднім десятиліттям. Таким чином, відбувається активніше включення жінок у публічну сферу без повної втрати сімейних обов'язків, та збільшує її участь у прийнятті фінансових рішень[3]. Можна стверджувати, що статистичні показники UN Women підтверджують висновки польового дослідження в місті Аль – Ахса щодо зв'язку між зайнятістю та зміною внутрішньосімейної динаміки і показують, що проведені реформи справді надали жінкам можливість самостійно вирішувати свою долю.

Але попри позитивні тенденції, нажаль і досі у королівстві присутнє збереження дискримінаційних практик. Звіт World Report 2026, який має розділ присвячений правам жінок і дівчат у Саудівській Аравії зазначає, що хоча уряд просуває окремі ініціативи, таке як наприклад скасування заборони на водіння, яке було проведене у 2018 році, підвищення участі жінок у трудовій діяльності,

яке все ж таки доволі активно просовується і має силу, але структурна дискримінація залишається у ключових сферах[4]. Перш за все, це стосується сфери сімейного права та закону про особистий статус, в якому містяться положення, які розширюють владу чоловічого опікуна над жінкою, зокрема щодо шлюбу, розлучення та опіки над дітьми. Це означає, що жінки все ще можуть бути штрафовані чи обмежені, якщо вважаються «непокірними» чоловікові чи опікунові. Все ще офіційно діє доступ до базових прав, таких як розлучення, опіка над дітьми або навіть оформлення документів на себе чи дітей і це часто ускладнюється юридично чи адміністративно. У розлученні оперує нерівність у судовій процедурі, адже чоловік має право на одностороннє розірвання шлюбу (талак), тоді як жінка повинна проходити усі етапи судової процедури і надавати підстави. І нажаль, випадки коли ці підстави не виправдовуються не є одиничними[4]. Саме це означає, що реформи, попри символічну та часткову лібералізацію, не усувають фундаментальних юридичних бар'єрів, що тягнуться з традиційної системи опікунства. І тут вже простежується ось та частина діяльності реформ, коли «на паперах» вони діють, а насправді тільки якийсь відсоток жінок їх відчують на собі. Так, офіційні кроки для збільшення доступу до освіти та праці зроблені, однак багато з цих змін залишаються символічними чи недосконало реалізованими.

Таким чином, слід зазначити які ж жіночі групи населення схильні до утисків та традиційного і не «реформованого» способу життя. Перш за все це молоді незаміжні дівчата, які вперше вступають у шлюб. Формально згода опікуна не є завжди обов'язковою в сучасній процедурі, але на практиці часто вимагається участь чоловічого родича[2, с. 117]. Часто такі випадки відбуваються у жінок із традиційних або племінних родин та мешканок більш консервативних регіонів, таких як регіон Касім, південні регіони та частина регіону Наджд. Наступною групою ризику соціальної нерівності можуть бути будь – які жінки що перебувають у шлюбі, але частіше випадки домашнього насильства трапляються у економічно залежних господарок, бідноти та жінок у сільських або менш урбанізованих регіонах[2, с.117]. І тут звичайно найбільш вразливою категорією у сфері сімейного права постають жінки які мають бажання на розторгнення шлюбу[2, с. 118]. Адже ініціювання розлучення є складнішою процедурою. Вона має ризик втрати опіки або обмеженням юридичних прав щодо дітей та на соціальну стигматизацію.

Одною з головних проблем, які досі залишаються в ісламських країнах, де панує шаріат є обмеження свободи пересування без опікуна та криміналізація

«непокори». Формально, у 2019 році було скасовано вимогу дозволу опікуна для отримання паспорта та виїзду за кордон для повнолітніх жінок[1]. Але дані звіту HRW підкреслюють про те, що на практиці чоловіки – опікуни можуть подавати заяви про те, що вона самовільно покидає дім, не надаючи на це аргументованих причин, і тоді жінка ризикує бути або затриманою, або бути примусово поверненою до родини[4]. В питанні жіночої «непокори» постає феномен так званих «реабілітаційних центрів», які в журналістських розслідуваннях описуються як закриті установи для жінок, які звинувачаються у непокорі або порушенні сімейних норм. Найбільш відомими є заклади типу будинків опіки (Dag al – Reaya). Жінка може бути направлена до такого центру за рішенням суду або на підставі скарги родича – опікуна. Ці центри мають формальний сенс установ «моральної та психологічної корекції» однак правозахисники, які будь яким чином, у тому числі звертаючись до преси, телеканалів та інших засобів масової інформації, щоб винести цю проблему на світовий рівень та показати жорстокість шаріату, вказують на обмеження свободи пересування, ізоляцію, психологічний тиск. І тут, у контексті правозахисників, треба згадати і хвилю затримань жінок – активісток, яка відбувалась саме у період проголошення реформ, зокрема перед скасуванням заборони про водіння автомобіля. За даними HRW та Amnesty, жінки, які виборювали роками право на керування транспортними засобами і за ліквідацію системи чоловічого опікунства, були затримані за декількома статтями кримінального кодексу королівства, зокрема у «підриві національної безпеки», «контактах із закордонними організаціями» або за порушення громадського порядку[4]. Тут цікавим виявилось те, що держава криміналізувала ту діяльність, яку ж сама згодом представила як власну реформаторську ініціативу. Серед найгучніших випадків, правозахисні організації згадують справи активісток Луджейн аль – Хазлул, Самар Бадаві та Нассими аль – Сада[5]. Головною метою виступів цих активісток була боротьба за цивільні та політичні права, відміну системи чоловічого опікунства та визнання прав шіїтської меншості. Їхні затримання супроводжувалися тривалим утриманням під вартою, закритими судовими процесами, обмеженнями публічної діяльності та виїзду за кордон. Правозахисні організації також повідомляли про твердження щодо неналежного поведіння під час утримання. Хоча з часом деякі активістки були звільнені, обмеження щодо їх пересування, а також заборона на публічні висловлювання та судові наглядові заходи залишаються актуальними та під контролем держави.

З точки зору міжнародного права, такі практики повністю підлягають розгляду як порушення права на свободу слова, мирні зібрання та асоціації. Але офіційна позиція влади наголошує на необхідності дотримання національного законодавства та захисту стабільної держави.

Перспективи подальшого покращення становища жінок пов'язані насамперед із поступовою еволюцією законодавства та практики його застосування. Вже нині за даними досліджень простежується економічна активність жінок яка створює нову соціальну реальність: фінансова незалежність посилює їхню переговорну позицію у родині, дає можливість самостійного вибору власної долі жінки та змінює суспільне сприйняття жіночої ролі. Завдяки молодому поколінню, яке зростає в умовах реформ, воно намагається демонструвати рівноправну модель партнерства. І таким чином, модернізаційні процеси будуть супроводжуватися подальшим переглядом сімейного законодавства та зміцненням судових гарантій, це може привести до повного перевороту у сімейному та цивільному праві королівства.

Таким чином, сучасне становище жінок у королівстві Саудівська Аравія багатогранне, та має багато суперечностей: між формальними реформами і повною правовою рівністю. І найважливішим є те, що зміни вже стали незворотними у соціально – економічній сфері. Питання полягає в тому, наскільки швидко правова система зможе адаптуватися до нової ролі жінки у суспільстві.

Література

1. Alomair, B., & Alshammari, H. (2023). Empowering Saudi women under Vision 2030: Opportunities and challenges. *Journal of Arabian Studies*, 13(2), 145–162.
2. Butera, A. C. (2018). *The kingdom of Saudi Arabia through the eyes of Saudi women*. Lanham, MD: Lexington Books.
3. Country Fact Sheet: Saudi Arabia. (2024). UN Women.
URL: <https://data.unwomen.org/country/saudi-arabia>
4. Human Rights Watch. (2026). *World report 2026: Saudi Arabia*.
URL: <https://www.hrw.org/world-report/2026/country-chapters/saudi-arabia>
5. Michaelson, R. (2022). Revealed: Saudi Arabia's secretive rehabilitation “prisons” for disobedient women. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/europe>
6. Studying the personal and social variables associated with the empowerment of Saudi women – A field study on a sample of women in the city of Al-Ahsa, Kingdom of Saudi Arabia. *Journal of Social Sciences*, 11(4), 55–78.

Науковий керівник: Окорокова В. В., д. філос. н., професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Хоміна Д. В.,
здобувач третього року навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 032 Історія та археологія
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

«КРАХ ІЛЮЗІЇ БРАТЕРСТВА ТА ЄДНОСТІ, ВІД СОЦІАЛЬНОГО КОНТРАКТУ ТІТО ДО ЕТНІЧНИХ ЧИСТОК»

Актуальність теми полягає в тому, що балканський сценарій розпаду держави залишається найбільш радикальним прикладом того, як внутрішня ерозія авторитарної системи призводить до «вибуху» етнічних ідентичностей. В умовах сучасних глобальних криз розуміння механізмів перетворення побутового сусідства на збройний конфлікт є критично важливим для запобігання подібним трагедіям.

Мета моєї роботи провести комплексний соціально-історичний аналіз деструкції югославської моделі соціалізму. Дослідити, як ідеологічний концепт «братерства та єдності» поступився місцем етнонаціоналізму, та простежити шлях від політичної кризи 1980-х до гуманітарної катастрофи 1990-х років.

Робота базується на синтезі трьох наукових підходів. Мелісса Файнберг розглядає ідеологічну неспроможність комунізму подолати імперську спадщину змішаного проживання. Річард Холл надає ґрунтовну мілітарну та політичну хроніку розпаду, акцентуючи на конкретних акторах (Мілошевич, Туджман). Флоріан Бібер доповнює аналіз концепцією «стійкого авторитаризму», пояснюючи, чому на Балканах зміна режиму призвела не до демократії, а до війни.

Історія Балкан це історія громад, які століттями перебували на перетині імперських інтересів Габсбургів та Османів. Це сформувало унікальний ландшафт, де люди з різними мовами та релігіями жили пліч-о-пліч у змішаних спільнотах. Проте ідея створення національних держав, яка домінувала в Європі, вимагала етнічної однорідності, що в умовах Східної Європи було практично неможливим без насильства [1, с. 9].

Якщо проаналізувати етнічний складник Югославії, слід звернути увагу на те, що в дійсності народи, які населяли державу, відносились до категорії південних слов'ян і мали мовну спільність. З іншого боку, особливості історичного розвитку цих народів вплинули на процес їх ідентифікації, який не

був врахований. Також важливим моментом є те, що в Югославії не було численного домінування однієї групи над іншою. За даними перепису 1981 року, серби становили 36% населення, хорвати 20%, словенці 8%, боснійські мусульмани 8%, албанці 8%, македонці 6%, чорногорці 3%, угорці 2%. Загалом Югославія була спробою формування державності на етнічній основі. Етнічний принцип побудови держави веде до послаблення державної єдності, тому що з етнонацій не народжується політична (громадянська) нація, бо вона є багатоетнічною спільнотою людей на основі єдиної державності, території, історикокультурної традиції та спільної самосвідомості. [2, с.2]

Після Другої світової війни комуністичні режими в Югославії та Албанії спробували накласти нову ідеологічну сітку на цей складний ґрунт. Комуністи позиціонували себе як «чисту силу», не обтяжену помилками минулого, і пропонували візію майбутнього, де соціальна справедливість замінить національну ворожнечу [1, с.29-30]. Югославський лідер Йосип Броз Тіто створив унікальну модель «соціального контракту», де відносна свобода та економічний добробут мали стати клеєм для багатоетнічної федерації.

Після смерті Тіто у 1980 році ідеологічний фундамент почав тріщати під тиском економічних реалій. Система щорічної ротації президентства виявилася паралізованою перед обличчям боргів та гіперінфляції. Статистика відображає цей крах: якщо у 1965 році курс югославського динара до долара становив 12.5 до 1, то до 1985 року він впав до 300, а у 1988 році, до катастрофічних 1000 до 1 [3, с.158]. Економічне незадоволення швидко трансформувалося в пошук винних, і тут на допомогу прийшов старий, пригнічений націоналізм.

Оскільки Югославія та Албанія не перебували під прямим контролем СРСР, демократичні зміни 1989 року не мали тут ефекту «доміно». Натомість місцева комуністична номенклатура, відчуючи дефіцит легітимності, вдалася до націоналістичної мобілізації [4, с.26-27].

Центральною фігурою цього процесу став Слободан Мілошевич. Використовуючи Меморандум Сербської академії наук 1986 року, який стверджував, що серби в Косові є жертвами «геноциду», він перетворив сербський націоналізм на політичну зброю [3, с.158]. Його маніпулятивна промова на Косовому Полі («Ніхто не сміє вас бити!») та фактичне скасування автономії Косова й Воєводини дали Сербії перевагу в управлінні федерацією, що налякало інші республіки, особливо Словенію та Хорватію [3, с.159-160].

Словенія першою оголосила про незалежність у 1991 році. Завдяки етнічній однорідності та підготовленій обороні, вона змогла вийти з федерації з

мінімальними втратами. Натомість у Хорватії обрання Франьо Туджмана та його риторика («Серби належать Сходу... ми не можемо бути разом») спровокували повстання сербської меншини [3, с.160-161]. Облога Вуковара та бомбардування Дубровника стали першими прикладами жорстокості, яка шокувала світ.

Боснійська трагедія, найбільш змішана республіка стала епіцентром жаху. Коли боснійці та хорвати проголосували за незалежність у 1992 році, серби за підтримки залишків Югославської народної армії розпочали захоплення територій. Етнічні чистки, вбивства, згвалтування та депортації стали свідомою стратегією створення «чистих» зон [3, с.161-162].

Кульмінацією звірств став липень 1995 року, коли сили під командуванням Ратко Младича стратили понад 5000 боснійських мусульман у Сребрениці. Лише втручання НАТО та Дейтонські угоди змогли зупинити активну фазу бойових дій, зафіксувавши поділ країни на етнічні сегменти [3, с.162-163].

Поки на півночі вирувала війна, Албанія проходила свій шлях виходу з ізоляції. Відмова від комунізму у 1992 році не принесла стабільності; країна пережила голод та повний державний розпад у 1997 році через крах фінансових пірамід [3, с.165].

Конфлікт на Балканах завершився там, де він і розпочався - у Косові. Насильство сербських сил проти Косівської визвольної армії (KLA) та масові депортації албанців у 1999 році призвели до бомбардувань НАТО та остаточного виходу Косово з-під контролю Белграда [3, с.166-167].

Крах Югославії став переконливим доказом того, що комуністичний експеримент лише «заморозив», а не вирішив глибокі історичні розколи. Соціальний контракт Тіто тримався на економічному успіху та харизмі лідера, але не створив стійкої громадянської ідентичності, яка могла б протистояти етнічній ненависті.

Більшість лідерів конфлікту були колишніми комуністами, які використали націоналізм як інструмент збереження влади [4, с. 26]. Як зазначає Холл, стара космополітична Боснія стала головною жертвою війни [3, с.163]. Це підкреслює, наскільки легко крихке мирне співіснування може бути знищене агресивною пропагандою та політичними амбіціями.

Сотні тисяч загиблих, мільйони біженців та зруйнована інфраструктура така ціна нездатності знайти компроміс у багатоетнічному суспільстві.

Література

1. Feinberg M. Communism in Eastern Europe. New York : Routledge, 2022. 248 p.
2. Пономарьова І. С., Мурза К. Г. Етнічний чинник у дезінтеграції Югославії. *Проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 7. С. 174–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pmv_2013_7_13
3. Hall R. C. The Modern Balkans: a History. London : Reaktion Books, 2011. 192 p.
4. Bieber F. The Rise of Authoritarianism in the Balkans. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2019. 257 p.

*Історія дипломатії та
міжнародних відносин*

Волянський Б. А.,
аспірант кафедри всесвітньої історії та методики її навчання,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського (м. Одеса, Україна)

ЛІБЕРТАРІАНСЬКА ПОЛІТИЧНА ДУМКА В США У ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ (1945-1955 рр.)

Американське суспільство у перші роки після закінчення Другої світової війни перебувало у стані як економічної, так і екзистенційної кризи. З одного боку кейнсіанська модель економічного врегулювання у поєднанні з різким зменшенням державних замовлень підживляли приватну ініціативу, з іншого – злочини радянського і нацистського режимів, а також держ.втручання в життя громадян навіть у ліберальних демократіях перед і під час ДСВ упевнили цілий прошарок американських інтелектуалів у необхідності переглянути ідеологічні орієнтири свого суспільства у післявоєнну добу. Френк Ходоров, Людвіг фон Мізес (представник австрійської школи, у 30-ті роки іммігрував у США), Френк Найт, Френк Маєр, Альберт Джей Нок та ін. виступали за негайне переосмислення американського способу життя і повернення до його витоків – проекту батьків-засновників.

Серед вище згаданих не дармо було багато представників європейської імміграції. Справа в тому, що саме по собі лібертаріанство зародилося в Європі, а популяризував цей напрям політичної думки далеко за межами академічного середовища британський економіст і філософ німецького походження – Фрідріх Гаєк. Його праця «Шлях до рабства» проілюструвала негативні авторитарні і тоталітарні тенденції на Заході, що були пов'язані з все більше зростаючою роллю держави у житті громадянина, в першу чергу, на прикладі нацистської Німеччини, СРСР і Великої Британії, де проживав сам Гаєк [7, с. 4-5]. Видана у 1944 р., вона вплинула на американських інтелектуалів, котрі «втомилися» від «Нового курсу» і інтервенціоністської економічної політики воєнного часу. Робота Гаєка та її сприйняття громадськістю подала сигнал, що постала необхідність розробки нового підходу до формування національної політики. Натхнення для його утворення вони збиралися шукати у батьків-засновників США, намагаючись відтворити немовби ту Америку, котру було забуто у ХХ столітті [7, с. 7].

Тут одразу витікає перше протиріччя інтелектуальної концепції, що згодом назветься «лібертаріанством» – якщо батьки-засновники, в цілому, виступали за централізовану систему державного управління і справедливе, однак суворе, оподаткування, то лібертаріанці захищали ідею максимального відчуження держави від суспільства, зближуючись більше з антиконституціоналістами на кшталт Брута [3, с. 106]. Таке протиріччя вказувало на принципово новий підхід і не дивлячись на те, що самі лібертаріанці все ще називали себе «класичними» або «старими» лібералами, однак в їх позиціях все більше простежувалися не просто концепція держави як вимушеного зла, але як зло, котре необхідно здолати (*англ. laissez-faire*). Таким чином, лібертаріанство ставало вже не стільки відгалуженням лібералізму, скільки ще однією ідеологією, що увібрало у себе як ліберальні, так і консервативні основи.

Острах перед зростаючим впливом СРСР і його сателітів після ДСВ [2] теж робив свою справу, спонукаючи шукати альтернативу соціалістичному дискурсу на протилежній стороні політичного компасу, а перемога над фашистськими режимами тільки стверджувала правоту вибору на користь радикальних ліберальних перетворень, оскільки, як і країни соц.табору, ультраправі режими в Європі у 30-40-х рр. ХХ ст. тяжіли до колективізму, котрого так боялися самі лібертаріанці.

Таким чином, можна стверджувати, що причинами формування лібертаріанських настроїв в середовищі американських інтелектуалів стали неприйняття тоталітаризму в усіх його проявах; жах перед злочинами Третього Рейху та СРСР; негативне ставлення до державного врегулювання, котре було пов'язано як зі спробою подолати наслідки Великої депресії, так і з воєнними потребами, а також ненависть до колективізму як такого і возвеличення індивідуалізму, що, частково відповідало рисам особистості мислителів лібертаріанського напрямку.

Тепер перейдемо до безпосереднього розгляду напрямів американської лібертаріанської думки на момент 1945-1950-х рр. Один з них, що представлений, переважно, журналістами [7, с. 11], виглядає радше як реакція на «Новий курс», а не презентує самостійну політичну концепцію. За приклад можна взяти роботу Гарета Гарретта [7, с. 11] «The Revolution Was» [6]. У ній автор критикував перш за все моральні аспекти політики Рузвельта, вважаючи, що останній не рахується з Конституцією і готовий піти на все задля досягнення своїх намірів [6, с. 48]. Варто сказати, що ці слова мали рацію, адже Ф. Рузвельт дійсно намагався занадто сильно збільшувати свої президентські повноваження. Так, до прикладу,

можна згадати Законопроект з розширення складу Верховного Суду США [1]. Цим актом Рузвельт намагався відправити у добровільну відставку всіх суддів старших 70 років. У разі відмови, їм повинна була надаватися «підтримка» у кількості одного додаткового судді. Таким чином, Рузвельт намагався встановити контроль за Верховним Судом, адже останній доволі часто гальмував реформи президента, однак ініціатива провалилася у Сенаті [1].

Ще одним представником «реакціонерів» можна назвати Джона Т. Флінна, автора «As We Go Marching» (1945) [7, с. 11]. У своїй книзі він пішов далі Гарретта і порівняв «Новий курс» з німецьким націонал-соціалізмом та італійським фашизмом [7, с. 11]. Автор стверджував, що збільшення бюрократичного апарату і посилення його повноважень, а також будівництва економіки на військово-промисловому комплексі через державні замовлення за гроші, що були отриманні через збільшення державних боргів; постійні економічні інтервенції; участь у Другій світовій війні в більш пізній час підтверджує той факт, що США все більше рухаються у бік фашистських режимів [5, с. 250-252]. Дж. Флінн, таким чином, вважав, що для вирішення проблем Великої депресії, спричинених недоліками капіталістичної моделі економіки потрібно шукати альтернативи не у авторитарних системах, а в межах класичного ліберального підходу зі збереженням основних політичних свобод [5, с. 257].

Варто зауважити, що цих діячів, в першу чергу, як журналістів, цікавила саме зовнішня політика США [7, с. 11], тому на всі процеси у своїй країні вони дивилися саме через її призму, виступаючи з позицій ізоляціонізму [10, с. 743]. Куди більш глибокі погляди на проблему облаштування суспільного устрою мав Альберт Джей Нок, найбільш відомий за свою автобіографію «Memoirs of a Superfluous Man» (1943)[7, с. 11-12]. В своїй роботі «Our Enemy, The State» (1935), він стверджував, що державна влада не здатна робити бодай щось «ефективно, економічно, безкорисливо або чесно» [8, с. 194]. Він критикував процес збільшення її повноважень, але вважав його невідворотнім [8, с. 207]. У висновках, А. Дж. Нок наголошував на парадоксальній природі держави – покликана захищати справедливість, свободу і безпеку, вона робить все навпаки, ускладнюючи для людини процес досягнення такого роду цілей [8, с. 196]. Єдиним виходом з цієї ситуації автор вважав об'єднання просвічених однодумців у інтелектуальну мережу під назвою *Залишок* (англ. *Remnant*) [7, с. 12], оскільки на пробудження широких мас населення годі було сподіватися – вони були приречені, на його думку, опинитися під контролем колективістських тенденцій [7, с. 12].

Працями Нока надихалися наступні покоління лібертаріанців. Зокрема, унітаристський священик Едмунд Опітз; консервативні журналісти Рассел Кірк і Джон Чамберлейн; політолог, письменник і засновник у 1955 р. консервативного журналу *National Review* Вільям Френк Баклі-молодший та ін [7, с. 12]. Останній став відомим, також, завдяки своїй праці «God and Man in Yale» (1951). У ній автор, через призму системи освіти Єльського університету, демонструє наявні протиріччя між декларованою державою свободою слова з одного боку, і наявним обмеженням останнього в університеті через толерування радикальних лівих елементів у стінах навчального закладу [4, с. 136-137]. В.Ф. Баклі, по суті, демонструє на прикладі Єльського університету, як соціалістичні ідеї можуть знищити будь-яке суспільство через відсутність діалогу між членами останнього і директивністю управління, що призводить до економічного занепаду [4, с. 189-190].

Можна сказати, що переживання з приводу можливої диктатури в американському суспільстві штовхало деяких інтелектуалів консервативного гатунку шукати порятунку в ідеалах класичного лібералізму, котрий, переходячи на політичну та історичну реальність США призводив до руху у бік антифедералізму [9, с. 89-90]. Таким чином, на проаналізованому етапі американські лібертаріанці, з одного боку, намагалися розказати суспільству про наявні вади «Нового курсу» і режиму управління під час війни, але з іншого, вони пропонували альтернативу у вигляді повної мінімалізації присутності держави на всіх рівнях суспільства, вказуючи на очевидні проблеми суспільства. Втім, як і радикали зліва, лібертаріанці бачили рецепт відновлення не у реформації, а у деконструкції з подальшою заміною. Їх гострий запал був направлений як на лівих, так і на систему, що зжила себе і не може бути відновлена ніяким способом. Таким чином, можна також стверджувати і те, що до своєї «ліквідації» консервативного способу життя американського суспільства 50-х рр. ХХ ст. приклали руку не тільки прогресивістські сили, але і представники з радикального правого табору.

Література

1. FDR announces “court-packing” plan. *History. This Day in History*. 09.02.2010. URL: <https://www.history.com/this-day-in-history/february-5/roosevelt-announces-court-packing-plan> (дата звернення: 19.04.2026).

2. Communism Timeline. *History. European History*. 14.12.2018. URL: <https://www.history.com/articles/communism-timeline#Communism-Takes-Hold-in-China-and-Beyond> (дата звернення: 19.04.2026).
3. Bailyn B. *To Begin the World Anew. The Genius and Ambiguities of the American Founders*. New York : Alfred A. Knopf, 2003. 185 с.
4. Buckley W. F. *God and Man at Yale. The Superstitions of "Academic Freedom*. Chicago : Regnery Books, 1986. 240 с.
5. Flynn J. T. *As We Go Marching*. New York : Free Life Editions, Inc., 1973. 272 с.
6. Garrette G. *The Revolution Was*. New York : Dynamic America, 1945. 48 с.
7. Nash G. H. *The Conservative Intellectual Movement in America Since 1945*. Washington : Regnery Gateway, 2023. 509 с. ISBN 9781933859125.
8. Nock A. J. *Our Enemy, The State*. New York : William Morrow & Company, 1935. 209 с.
9. Американська Система Влади. Повноваження і мета. / Т. Д. Лові та ін. Львів : Літопис, 2024. 960 с.
10. Шай Д. Е. *Історія Америки*. 11-те вид. Львів : Літопис, 2023. 1112 с.

*Науковий керівник: Ковальський С. В., к. іст. н., доцент, завідувач кафедри
всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»*

DOI: <https://doi.org/10.24195/HistoricalStudies2026-80-84>

Ковальський С. В.,

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри всесвітньої історії та методики її навчання
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2958-4797>

БЕРБЕРСЬКІ ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США НА ПОЧАТКУ XIX СТ.

Дослідження ранньої дипломатичної історії США – це не лише історичний екскурс, але й ключ до розуміння генези сучасної американської зовнішньої політики, її морської стратегії та принципів, які визначають світовий порядок. Воно має пряме відношення до актуальних питань національної безпеки, економічної дипломатії та міжцивілізаційного діалогу, роблячи тему не лише науково значущою, а й практично корисною для сучасних міжнародних студій.

Тематика має відносно обмежений рівень досліджень в національному контексті. Можна виокремити серію робіт, присвячених історії Середземномор'я в різні періоди нової та новітньої історії Б. Гончара, О. Машевського та інших. Загальними питаннями Середземноморської політики США в XIX ст. приділяв увагу й автор статті, запропонувавши етапи розвитку середземноморської політики США від заснування незалежної держави до першої світової війни [1].

«Домонровський період» зовнішньої політики США характеризувався так званою «змушеною слабкістю» та являв собою суміш народної дипломатії, інтуїтивних кроків на міжнародній арені та, подекуди, перспективних та далекосяжних проєктів. Прикладом вдалої реалізації своїх інтересів до 1823 р. була середземноморська орієнтація зовнішньої політики США. Країни Середземного моря стали першим регіоном, з яким американські дипломати налагодили стабільну торгівлю. З перших років незалежності саме туди був спрямований американський флот. Усе узбережжя Північної Африки від Марокко до Османської імперії, так зване Берберське узбережжя, уклало з Конгресом США особливі торговельні угоди. Американський уряд навіть зафіксував в своєму бюджеті спеціальну данину турецьким васалам щоб гарантувати безпеку своєму флоту та безперешкодно підтримувати темпи торгівлі. В 1790-х рр. данина доходила до 10-20 % річного бюджету США. Втім, навіть такі витрати повністю компенсувались через торгівлю.

З початку XIX ст. Томас Т. Джефферсон запровадив в зовнішній політиці концепцію сили, яка передбачала більш жорсткий митний контроль та скорочення зовнішніх видатків. Це торкнулось напряду й данини «Берберському узбережжю». Відрахування з федерального бюджету скоротились до 1 %, що в абсолютних цифрах складало до 300 тис. дол. на рік. В той же час прибуток від торгівлі продовжував збільшуватися і доходив до 20 % всього бюджету, що становило приблизно 13-17 млн дол. на рік [2, с. 248].

Проблему для американської торгівлі в цьому регіоні складало те, що попри сплачену данину, американський флот потрапляв під систематичні напади піратів та работорговців. Це викликало неприємні інциденти з крадіжкою товарів та навіть захопленням в рабство американських громадян. До 1804 р. європейські країни, особливо Велика Британія виконували функцію гарантів безпеки в Середземному морі. Але ситуація змінилась із посиленням військового тиску Наполеона на Європу. «Берберське узбережжя» залишилось без нагляду, що призвело до збільшення нападів на беззахисні торговельні флотилії, до яких в той час відносили й американські кораблі. По різних підрахунках до 1816 р. було

захоплено 36 цивільних та 1 військовий кораблі, сумарно в рабстві або заручниках опинилось від 650 до 700 американських моряків та торгових агентів [3, с. 314].

Описана вище ситуація в Середземному морі спровокувала дві Берберські війни, які провели ВМС США в регіоні. Таким чином, перші збройні конфлікти США відбулись в Середземному морі, що доводить надзвичайно високий пріоритет цього регіону в «домонровський період» становлення зовнішньої політики США [1, с. 57].

Перша Берберська війна тривала з 1801 по 1805 рр. за часів президентства Т. Джефферсона. Війна ще мала назву Триполітанська війна по причині того, що розпочалась через конфлікт американського уряду із пашою Триполі Юсуфом Караманлі. Т. Джефферсон, який принципово виступав проти політики «данини за мир», негайно відправив до Середземного моря першу американську військово-морську ескадру під командуванням комодора Р. Дейла. Війна тривала чотири роки у формі морської блокади Триполі, окремих сутичок і рейдів. Найяскравішими епізодами стали нічний рейд лейтенанта С. Декейтера в лютому 1804 р. В результаті операції було спалено захоплений американський фрегат «Філадельфія». Також відзначився сухопутний похід В. Ітона 1805 року. Американські морські піхотинці здійснили 800-кілометровий маршрут через лівійську пустелю до міста Дерн [4].

Війна завершилася 4 червня 1805 року підписанням мирного договору. США сплатили разовий викуп у 60 тис. дол. за звільнення екіпажу «Філадельфії», але повністю припинили регулярну щорічну данину Триполі. Результатом стало не тільки фактичне звільнення американської торгівлі від берберського шантажу в цьому регіоні, а й створення прецеденту активної морської політики США, зміцнення молодого флоту та народження легенди про «*to the shores of Tripoli*» («до берегів Триполі»), яка увійшла до гімну морської піхоти США [5].

Остаточною битвою за Середземне море, яка показала, що ВМС США стають геополітичною силою була Друга берберська війна. Вона почалася навесні 1815 р., відразу після завершення Війни 1812 р. з Британією. Під час британсько-американського конфлікту володар Алжиру Омар Ага скористався ослабленням США, відновив піратські напади і знову встановив американцям данину. Президент Дж. Медісон звернувся до Конгресу, який 3 березня 1815 р. уповноважив застосування сили. Вже в травні з Нью-Йорка вирушила потужна ескадра з 10 кораблів під командуванням героя Першої берберської війни комодора С. Декейтура [6, с. 121].

Ескадра прибула до Середземного моря в червні, і вже 17–19 червня 1815 р. біля мису Гата американці завдали нищівної поразки алжирському флоту, захопивши їх флагманський корабель. С. Декейтер негайно заблокував Алжир і продиктував умови миру. 30 червня 1815 р. на борту фрегата США «Гер'єр» у затоці Алжиру був підписаний мирний договір. За його умовами Алжир звільнив усіх американських полонених, сплатив компенсацію 10 тис. дол. за захоплені судна, відмовився від будь-якої майбутньої данини та гарантував повне право американських кораблів на вільне судноплавство в Середземному морі. Невдовзі С. Декейтер уклав аналогічні угоди з Тунісом (4 липня) та Триполі (9 липня) [7, с. 198].

Війна тривала всього кілька тижнів активних бойових дій і показала, що за короткий проміжок часу американські війська еволюціонували до здатності проводити раптові переможні кампанії та захищати свої інтереси «по той бік Атлантики». Війна завершилася повною перемогою США без значних сухопутних операцій. Результатом стало остаточне припинення берберського шантажу щодо американської торгівлі, зміцнення престижу молодого флоту США та утвердження принципу «вільних морів» без виплат данини.

Отже, Берберські війни показали, що американська зовнішня політика в «домонровську епоху» виходила далеко за межі американського континенту. Одним із найбільш пріоритетних регіонів ставало Середземне море. Свої інтереси в цьому регіоні американці були готові захищати зі зброєю в руках. Самі конфлікти продемонстрували еволюцію американської армії, зокрема військово-морських сил, перетворивши їх в самостійний геополітичний фактор, здатний змінювати ситуацію на користь США в будь якій частині світу.

Література

1. Ковальський С. В. Етапи формування Середземноморської політики США в ХІХ ст.: геополітичні контури та економічні інтереси. *Американська історія та політика*. Вип. 10. 2020. С. 42-60.
2. Historical Statistics of the United States. 1789-1945. A Supplement to the Statistical Abstract of the United States. *United States Department of Commerce*. 1949. 363 р. URL: <https://www2.census.gov/prod2/documents/HistoricalStatisticsoftheUnitedStates1789-1945.pdf>
3. Wilson G. *Americans Prisoners in Barbarian Nations. 1784-1816. Dissertation*. Texas, 1979. 339 р.

4. The barbary Wars. 1801-1815. To the Shores of Tripoli. URL: <https://www.warcosts.org/barbary-wars>
5. Miller M. To the Shore of Tripoli. URL: <https://www.mca-marines.org/leatherneck/to-the-shores-of-tripoli/>
6. Allison R. Stephen Decatur American Navel Hero. 1779-1820. Boston, 2005. 253 p.
7. Lambert F. The Barbary Wars: American Independence in the Atlantic World. New York: Hill and Wang, 2005. 228 p.

Малога О. А.,
 здобувач першого (магістерського) рівня вищої освіти
 спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
 ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
 університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

«ІНЦИДЕНТ З ФРЕГАТОМ «ЧЕСАПК» 1807 р.: МЕЖІ БРИТАНСЬКОЇ МОРСЬКОЇ СИЛОВОЇ ДИПЛОМАТІЇ»

США на початку ХІХ ст. являли собою молоду державу, що активно розбудовувала свою економіку та міжнародні позиції. Проголосивши незалежність у 1776 р. та закріпивши її у Паризькому мирі 1783 р., Сполучені Штати прагнули зберегти нейтралітет у європейських конфліктах і розвивати морську торгівлю з обома ворогуючими сторонами. Економіка молодій республіки була значною мірою залежна від атлантичної торгівлі – американські торговельні судна курсували між Європою, Карибським басейном та узбережжям самих США, що робило свободу судноплавства питанням не лише принципу, а й економічного виживання.

Однак зберегти нейтралітет в умовах наполеонівського протистояння виявилось надзвичайно складно. Обидві ворогуючі сторони – і Британія, і Франція – розглядали нейтральне судноплавство як інструмент, яким можна маніпулювати у власних інтересах. Британія, володіючи найпотужнішим флотом у світі, систематично перехоплювала американські торговельні судна і практикувала примусовий набір моряків на службу у Королівський флот. Ця практика, яку Джон Квінсі Адамс назвав «узаконеним викраденням на океані», прирікала американців на роки служби в чужому флоті, нерідко навіть на загибель у чужих битвах [1, р. 84]. Формально британці шукали своїх дезертирів, однак на практиці під цим приводом на британські кораблі потрапляли й

громадяни США. Проблема громадянства була вкрай заплутаною: з майже 11 000 натуралізованих моряків зареєстрованих в американських документах у 1805 р. переважна більшість народилась у Британії, що давало британським офіцерам підстави для довільних рішень [1, р. 90]. Авторитетний дослідник означеного питання Дж. Ф. Зіммерман встановив, що правові суперечки про громадянство робили проблему системно нерозв'язною в рамках тогочасного міжнародного права [5, Р. 19–21]. У своєму останньому звіті про примусову вербовку у січні 1812 р. держсекретар Монро заявив, що з 1803 р. було примусово завербовано 6 257 американців – цю цифру кожне видання «яструбів війни» передрукувало великим шрифтом [1, р. 90].

Ситуація різко загострилась після підписання Тільзитського миру у липні 1807 р. Наполеон і Олександр I фактично поділили Європу на сфери впливу, а континентальна блокада отримала нові можливості для розширення. Британія опинилась в ізоляції і посилила тиск на нейтральне судноплавство [2, Р. 1–30]. Саме в цьому контексті – максимальної британської підозрілості і стратегічної напруги – стався інцидент з фрегатом «Чесапек», який вивів англо-американські суперечності на новий рівень.

22 червня 1807 р. американський фрегат «Чесапек» під командуванням коммодора Баррона вийшов з Норфолка (Вірджинія) у відкрите море. Корабель щойно вийшов з гавані і ще не був готовий до бойових дій – гармати не були заряджені, палуба залишалась захаращеною після виходу з порту. Невдовзі «Чесапек» був наздогнаний британським фрегатом HMS «Леопард» під командуванням капітана Солтсбері Гамфріса [1, р. 141].

Гамфріс передав на «Чесапек» вимогу – дозволити британським офіцерам підійти на борт і провести огляд команди з метою виявлення дезертирів із Королівського флоту. Баррон відхилив цю вимогу, пославшись на те, що «Чесапек» є військовим кораблем США і не підлягає огляду іноземними офіцерами. У відповідь «Леопард» відкрив вогонь без попередження. Після десяти хвилин обстрілу – якщо це слово взагалі можна застосувати до бою, в якому стріляла лише одна сторона – Баррон капітулював [1, р. 141]. Детальна реконструкція події на основі архівів Адміралтейства, здійснена британським дослідником Е.

Стілом, показує, що Гамфріс діяв відповідно до наказу адмірала Берклі, хоча й сам сумнівався у його доцільності [6, р. 250].

Британські офіцери піднялись на борт і забрали чотирьох моряків, яких вважали дезертирами з Королівського флоту. Серед них був Дженкін Ретфорд –

єдиний, хто справді виявився британським підданим. Він був повішений у Галіфаксі. Двоє інших – темношкірі американці, які парадоксально свого часу самі дезертирували з американського торговельного судна і вступили на британську службу у 1806 р. – померли в полоні. Четвертий був повернутий США лише у 1812 р. [1, р. 142]. Таким чином, троє із чотирьох заборонених моряків були громадянами США, що перетворювало інцидент з морського спору на пряме посягання на американський суверенітет [2, Р. 45–78]. Все це сталося у територіальних водах США – приблизно за 3-4 морські милі від берега Вірджинії, що додавало справі особливої гостроти.

Звістка про напад на «Чесапек» блискавично поширилась американськими містами і викликала хвилю обурення, якої США не знали з часів Війни за незалежність. Натовпи громадян збирались біля ратуш і вимагали від уряду рішучих дій. У Вірджинії міліція патрулювала узбережжя, щоб не допустити постачання британських кораблів. У Нью-Йорку натовп зняв стерно з британського судна, зрізав такелаж і забрав вітрила. Будинок британського консула довелося охороняти поліції [1, р. 143]. Навіть федералісти, які традиційно симпатизували Британії, були змушені публічно засудити її дії. Вільям Верт писав: «Ймовірність війни дуже велика, адже навряд чи британська розумність і несправедливість дадуть нам те задоволення, яке одне лише може вгамувати дух цієї нації» [1, р. 143].

Однак Джефферсон обрав інший шлях. Президент написав губернатору Вірджинії з проханням про стриманість – щоб Конгрес, коли збереться, мав свободу вирішити «чи не додамо ми до багатьох уроків Європі ще й той, що є мирні засоби придушення несправедливості» [1, р. 144]. З схвалення кабінету Джефферсон видав прокламацію, що закривала американські води для британських військових кораблів – захід розрахований і на те, щоб задовольнити народний попит на дії, та зменшити ризик нових інцидентів [1, р. 144]. США перебували у стані миру та не мали достатньо сильної армії і флоту для повноцінної війни з Британією [3, р. 24].

Замість військової відповіді у грудні 1807 р. Конгрес ухвалив «Embargo Act» – закон, який забороняв американським суднам виходити в іноземні порти і фактично припиняв торгівлю з усіма іноземними державами. Задум Джефферсона був зрозумілий – позбавити Британію американських товарів і змусити її поступитись. Однак на практиці ембарго вдарило передусім по самих американцях. У 1807 р. американський експорт та імпорт сягнули відповідно 108 і 138,5 млн доларів – і різко впали після введення ембарго [1, р. 90]. Британія

заснала певних незручностей, але знайшла альтернативні ринки постачання. «Embargo Act» виявився провалом і був скасований у березні 1809 р.

Паралельно тривали дипломатичні переговори між Вашингтоном і Лондоном. Британська сторона визнала, що дії «Леопарда» були перевищенням повноважень, однак від примусового вилучення моряків відмовлялись не збиралась [2, Р. 135–180]. Як зазначає Перкінс, Кеннінг «уникнув вибачення і водночас уникнув війни» у короткостроковій перспективі – але саме ця тактика відкладеного врегулювання і стала стратегічною помилкою [1, р. 197]. Формальне вибачення і компенсацію родинам загиблих Британія принесла лише у 1811 р. – через чотири роки після інциденту і за рік до початку війни.

Інцидент з «Чесапіком» не став безпосередньою причиною війни – між нападом на фрегат і оголошенням війни минуло п'ять років. Однак саме він запустив механізм незворотного погіршення англо-американських відносин. Після провалу «Embargo Act» адміністрація Джефферсона і його наступника Джеймса Медісона продовжувала шукати економічні важелі тиску на Британію. У 1809 р. було ухвалено «Non-Intercourse Act», у 1810 р. його замінив «Mason's Bill No. 2». Наполеон скористався цією пропозицією – формально пообіцяв поважати американський нейтралітет. Британія на поступки не пішла [3, р. 57].

Тим часом практика «викрадення моряків» не припинялась. Після 1807 р. британці продовжували зупиняти американські торговельні судна і забирати моряків. Генрі Адамс у своєму фундаментальному дослідженні показує, що «Orders in Council» листопада 1807 р. і «Чесапік» разом сформували системну кризу англо-американських відносин, з якої не було виходу без поступок однієї зі сторін [4, Р. 80–81]. У Конгресі формувалась впливова група «яструбів війни» – Генрі Клей з Кентуккі і Джон Кальхун з Південної Кароліни стали найголоснішими голосами цієї групи. Кожен новий випадок «викрадення» нагадував американцям про «Чесапік» і підживлював вимоги помсти.

Формальне британське вибачення 1811 р. могло б розрядити ситуацію – якби воно прийшло раніше і якби супроводжувалось реальними змінами у політиці захоплення моряків. Але воно прийшло запізно і без жодних практичних поступок. Тюкер і Ройтер показують, що у тому ж 1811 р. коммодор Баррон, принижений поразкою 1807 р., став центром гучного скандалу – воєнного суду і наступної дуелі з героєм американського флоту Стівеном Декейтуром у 1820 р. – що перетворило «Чесапік» на постійний символ національної образи [2, Р. 181–220]. 18 червня 1812 р. президент Медісон підписав оголошення війни Британії,

назвавши серед головних причин саме силове вербування моряків і порушення нейтрального судноплавства.

Інцидент з фрегатом «Чесапик» 1807 р. є показовим прикладом того, як застосування морської силової дипломатії може дати результат протилежний очікуваному. Британія діяла з позиції абсолютної військово-морської переваги – і саме ця впевненість у власній силі стала причиною стратегічного прорахунку. Напад на американський військовий корабель у територіальних водах США порушував не лише норми міжнародного права, а й елементарну дипломатичну логіку – адже США були не ворогом, а нейтральною державою, з якою Британія мала розгалужені торговельні зв'язки.

У рамках Британської морської політики у цей період інцидент є не єдиним. Певну подібність можна простежити у бомбардуванні Копенгагена того ж 1807 р., яке показово демонструє важелі тиску Британії. Данія була географічно вразливою, політично ізольованою і не мала стратегічних альтернатив – силова дипломатія Британії спрацювала, досягнувши тактичної мети – флот було захоплено. США перебували в принципово іншому становищі – океан давав їм стратегічну захищеність, а внутрішній ринок і континентальний масштаб – незалежність від британського тиску.

Аналіз подій 1807–1812 рр. дозволяє визначити кілька ключових меж ефективності британської морської силової дипломатії, які були порушені в цьому випадку. По-перше, силовий тиск виявився застосованим проти невірної обраної цілі – США були достатньо сильними, щоб не коритись негайно і достатньо незалежними, щоб відповісти пізніше [3, р. 24]. По-друге, інцидент стався у територіальних водах противника, що перетворювало його з морської суперечки на пряму агресію проти суверенної держави [2, Р. 45–78]. По-третє, як переконливо показує Зіммерман, системна нерозв'язність питання викрадення моряків у правовому полі робила будь-яке дипломатичне врегулювання без реальних поступок з боку Британії принципово неможливим [5, Р. 274–275].

Інцидент з «Чесапіком» залишив помітний слід в англо-американських відносинах, що виходить далеко за межі 1807 р. Він показав, що ігнорування нейтрального статусу держави і зневага до її суверенітету здатні перетворити потенційного партнера на противника навіть тоді, коли безпосередня військова відповідь є неможливою [1, р. 197]. Ефективність «дипломатії канонерок» визначалась не лише потужністю флоту, а й вибором цілі та здатністю противника до відкладеної відповіді [4, Р. 80–81]. Цей урок залишається актуальним і поза межами наполеонівської епохи – адже питання про допустимі

межі морської силової дипломатії не втратило свого значення і в умовах сучасного геополітичного суперництва на морських просторах.

Література

1. Perkins B. Prologue to War: England and the United States, 1805–1812. Berkeley: University of California Press, 1961. 457 p.
2. Tucker S. C., Reuter F. T. Injured Honor: The Chesapeake-Leopard Affair, June 22, 1807. Annapolis: Naval Institute Press, 1996. 268 p.
3. Horsman R. The Causes of the War of 1812. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1962. 345 p.
4. Adams H. History of the United States during the Administrations of Thomas Jefferson and James Madison. 9 vols. New York: Charles Scribner's Sons, Vol. IV, 1889–1891.
5. Zimmerman J. F. Impressment of American Seamen. New York: Columbia University Press, 1925. 279 p.
6. Steel A. More Light on the Chesapeake. Mariner's Mirror. Vol. XXXIX. 1953. P. 243–265.

*Науковий керівник: Ковальський С. В., к. іст. н., доцент, завідувач кафедри
всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»*

DOI: <https://doi.org/10.24195/HistoricalStudies2026-89-94>

Набока О. В.,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії та археології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

м. Полтава, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-1678-9475>

АМЕРИКАНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОПЕРАЦІЯ НА ТАЙВАНІ 1867 Р. ТА ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ «МАЛИХ ВОЄН» США

Однією з ключових концепцій сучасної військової доктрини США є т. зв. «стратегія малих воєн», під якою розуміється «поєднання дипломатичного тиску та військової сили щодо іноземної держави, політика уряду якої визначається як нестабільна, неадекватна, або незадовільна з точки зору збереження життя

американців, або порушує стабільні зовнішньополітичні інтереси США» (Small Wars Manual U.S. Marine Corps, 1940, с. 1).

Виконання військових операцій у межах стратегії «малих воєн» традиційно покладається на Корпус морської піхоти – спеціального військового підрозділу армії США. Згідно із статистикою, приведеною у хрестоматійному американському «Посібнику малих воєн Корпусу морської піхоти Сполучених Штатів», випущеного ще у 1940 р., який до сьогоднішнього дня вважається класичним, за період з 1800 по 1934 рр. загони американської піхоти брали участь у 180-ти малих військових операціях, у 37-ми країнах (Small Wars Manual U.S. Marine Corps, 1940, с. 2), переважно у тих країнах, які сьогодні традиційно прийнято відносити до «третього світу».

Перша спроба реалізації Корпусом завдань відповідно до «стратегії малих воєн» приходить на 1867 р., у ході т. зв. «Формозської військової операції», або «Тайванської експедиції». Як відзначають експерти з військової історії США, саме ця операція, попри те, що вона закінчилася невдало, зіграла вирішальну роль у процесі формування правил участі Корпусу морської піхоти у «малих війнах» (The «Rover» Incident in Taiwan).

Причиною для військового вторгнення морської піхоти США на острів Тайвань (ранішня назва – Формоза), яке відбулося у червні 1867 р. став т. зв. «Інцидент з судном «Ровер», якій відбувся 12 березня того ж року. Того дня, американський комерційний корабель «Ровер» зазнав корабельної аварії поблизу від південного узбережжя острова, де панували племена, які фактично не визнавали навіть формальну владу над ними китайської Цинської імперії.

Команда корабля на чолі капітана Джозефа Ханта, а також його дружини – Мерсі Хант (загальна чисельність – 26 чоловік) були змушені висадитися на негостинний тайванський берег, де майже одразу були схоплені та вбиті місцевими аборигенами з племені пайван. Вдалося вцілити лише матросу-китайцю Танг Квонгу, який пішов збирати хмиз для багаття. Побачивши езекуцію, він сховався у кущах (Набока, 2017, с. 158).

Згодом інформацію про різанину було передано у штаб американської Тихоокеанської ескадри, яку у той момент очолював адмірал Генрі Белл (1808 – 1868), який віддав наказ про проведення військової експедиції на Тайвань у червні 1867 р. Для цього було обрано військові кораблі «Гартфорд», та «Вайомінг», які прибули спочатку до Шанхаю, а згодом відправилися на південного узбережжя Формози, щоб нарешті здійснити своє головне завдання.

Військовий контингент, сформований Беллом для військової експедиції складалася з 181-ї людини. До складу групи входили, насамперед, морські піхотинці, а також 80 озброєних моряків з «Гартфорда», та 40 озброєних моряків з «Вайомінгу». Також до загону було залучено легку польову гаубицю, із артилерійським розрахунком у 5 людей. Безпосередньо керував операцією капітан «Гартфорда» Джордж Е. Белкнап (1832 – 1903) (H-063-4: The Formosa Expedition, 1867). У свою чергу, морських піхотинців, які йшли у авангарді карального загону, очолював досвідчений ветеран Громадянської війни Джеймс Форні (1844 - 1922).

13 червня 1867 р. американські кораблі стали на якір у півмилі від того місця де «Ровер» зазнав корабельної аварії. Почалася підготовка до вторгнення. Учасники походу отримали чотириденний пайок та прісну воду (Alexander MacKenzie '59. Naval Academy Register).

Прибуття американців скоро було помічено пайванами, які були збиратися великими групами. Тіла тубільців були пофарбовані у червоний колір, що означало, що вони вступили у війну. Проте, коли американці почали демонструвати свої наміри висадитися на берег, то тубільці відступили у джунглі. «Коли наші люди підіймалися на пагорби, дикуни, знаючи стежки, сміливо вирушали їм назустріч і швидко рухалися, прикриваючись високою травою з укриття в укриття. Вони проявили стратегію і мужність, рівну нашим корінним індіанцям. Відкривши свій вогонь, вони відступили непоміченими нашими людьми, які, полишаючи свої укриття, часто потрапляли в засідки» (Alexander MacKenzie '59. Naval Academy Register), - писав у своєму звіті про експедицію адмірал Белл.

За наказом Белкнапа, група була розділена на дві колони для маршу. Одну з них він очолив особисто, іншою був призначений керувати капітан-лейтенант Олександр Маккензі (1842 - 1867) – морський офіцер з «Гартфорда». Попереду колон йшов авангард з двадцяти морських піхотинців на чолі з Форні.

Вже у перші години операції, стало зрозуміло, що вона організована неналежним чином. Не була врахована навіть така елементарна річ, як погода. Одягнуті у теплу морську одягу, американці дуже страждали від спекотного та вологого клімату, обливаючись потом. Скоро пайвани почали стріляти по прибульцях із своїх старовинних мушкетів, прикриваючись густою рослинністю джунглів. Проте, цей вогонь лише психологічно дошкуляв матросам та солдатам. Через кілька годин такого «бою» ніхто з американців не був ані пораненим, ані

вбитим. Проте, вони ледь стримували себе, щоб не перейти у контратаку, поринувши у джунглі.

Проте небойові втрати за шість годин операції продовжували збільшуватися. Кілька американців втратили свідомість від теплових та сонячних ударів. Частина з них намагалися покращувати свій пригнічений стан алкоголем, і кілька солдатів напилися. У цей час вогонь аборигенів тільки підсилювався, у решті решт, викликавши нервовий зрив у Маккензі. Із окликом – «уперед, хлопці, покараємо цих шахраїв», він повів свій загін у атаку. Проте вже через мить він раптом зупинився, притиснув руку до грудей, звідси почала стікати кров ти слабючим голосом попросив привести до нього лікаря. Після цього він впав мертвим на землю (Pickering W.A., с. 182).

Втрата Маккензі змусила Белкнапа дати наказ про відступ. Повертаючись до місця висадки американці спалили кілька тубільних хиж. На цьому військова каральна експедиція на Тайвань завершилася. Констатуючи свою поразку, Белл рекомендував залучити до вирішення проблеми з місцевими аборигенами, залучаючи військові контингенти інших країн у якості союзників та створення стаціонарних фортів для контроль за непокірною територією (Pickering, 1898, с. 285).

На фоні невдачі Белла у гру вступив консул США у Амої Чарльз Лежандр, якому вдалося вмовити китайського губернатора провінції Фучжою наприкінці червня 1867 р. відправити на острів китайський збройний загін чисельністю 1000 чоловік.

4 вересня американський посланець фактично очолив нову військову експедицію проти аборигенів, відтіснивши на другий план формального голову загону – китайського генерала Ло. На цей раз, велика загальна чисельність супротивника змусила верховного вождя аборигенів Токетока шукати компромісу. Отримавши від нього обіцянку дотримуватися міжнародних правил дбайливого поводження із іноземцями, які зазнають корабельних аварій, Лежандр зупинив похід, маючи надію повернутися сюди вже у якості переговорника.

Консул знову відвідав цю частину острова вже у лютому 1867 р., коло йому вдалося укласти з Токетом офіційний договір, який складався з трьох пунктів. Аборигени брали на себе зобов'язання надавати допомогу усім тим, хто зазнає корабельних аварій, насамперед, вказуючи їм, що вони можуть скористатися гостинністю пайванів за допомогою червоного прапора. Для безпечного перебування іноземців тубільці виділили у селища Туіахсоканг та Таопангхак.

Разом із тим, зазначалося, що у разі, якщо іноземці порушуватимуть вищезгадані умови, то пайвани вважали себе також вільними від узятих зобов'язань (Le Gendre C.W. Reports).

Отже, попри формальну невдачу американської військової операції на Тайвань 1867 р., як відзначають дослідники військової історії США, мала і позитивний результат. Вона продемонструвала рішучість Вашингтону не залишати поза увагою питання захисту життів та інтересів своїх громадян, дало сигнал для східних суспільств, що їх вбивства не залишаться безкарними. Дипломатичний успіх Лежандра, який у 1869 р. уклав мирову угоду з тайванськими аборигенами, залучення у цей процес китайських сил, було результатом у тому числі однієї з перших «малих воєн», здійснених американськими військовими силами у червні 1867 р. Наступна історія розвитку американської стратегії «малих воєн» розглядатиметься у наступних статтях.

Література

1. Набока О. В. Політика США у Східній Азії в 30 – 70-х рр. XIX ст. Старобільськ-Ужгород : Видавництво «Гражда», 2016. 284 с.
2. Alexander MacKenzie '59. Naval Academy Register https://usnamemorialhall.org/index.php/ALEXANDER_S._MACKENZIE,_LCDR,_USN
3. H-063-4: The Formosa Expedition, 1867. <https://www.history.navy.mil/content/history/nhhc/about-us/leadership/director/directors-corner/h-grams/h-gram-063/h-063-4.html>
4. House E.H. The Japanese expedition to Formosa. Washington : Belford, Clark and Co., 1888. 285 p.
5. Le Gendre C.W. How to deal with China. Amoy: Rozario, Marcaland, 1871. 141 p.
6. Le Gendre C.W. Reports on Amoy and the island of Formosa. Wash.: Gov. printing office. 1871. // <http://academic.reed.edu/formosa/texts/>
7. Mr. Le Gendre to Mr. Seward. Consulate of the United States of America, Amoy, China, May 11, 1867. Papers Relating to Foreign Affairs, Accompanying the Annual Message of the President to the Second Session of the Fortieth Congress. 492 p.
8. Mr. Seward to Mir. Burlingame. Department of State, Washington, June 20, 1867. Papers Relating to Foreign Affairs, Accompanying the Annual Message of the President to the Second Session of the Fortieth Congress. 497 p.
9. Pickering W.A. Pioneering in Formosa. L. : Hurst and blackett, 1898. 283 p.

10. Small Wars Manual U.S. Marine Corps. Washington : United States government printing office, 1940. 568 с.

11. The «Rover» Incident in Taiwan and the Making of US Marine Corps Small Wars Doctrine. <https://targetedoutrage.blogspot.com/2005/01/rover-incident-in-taiwan-and-making-of.html>

12. Formosa. Dispatches from admiral Bell. The Sun. 1867, August, 17.

13. U S Military History. History of Military Actions of the United Statesю June 17, 2019. MartyLeave a Commenton June 17, 1867 – This Day During Taiwan Expedition of 1867 – The Formosa Expeditionю June 17, 1867 – This Day During Taiwan Expedition of 1867 – The Formosa Expedition. <https://mwh52.wordpress.com/2019/06/17/june-17-1867-this-day-during-taiwan-expedition-of-1867-the-formosa-expedition/>

DOI: <https://doi.org/10.24195/HistoricalStudies2026-94-97>

Самофатов М. І.,

доктор філософії, старший викладач
кафедри археології, етнології та всесвітньої історії
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(м. Одеса, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-1519-371X>

«СТИСНУТА ПРУЖИНА» ПРОТЕКЦІОНІЗМУ: ЯК ПОЧАЛАСЯ ТАРИФНА ВІЙНА В ЄВРОПІ В 1925 Р.

Збереження політичних результатів Версальської системи міжнародних відносин могло бути досягнуто лише за умови наповнення її економічним змістом.

І дійсно, Паризька мирна конференція намагалася заповнити прогалину продуманої економічної політики у мирних договорах, підписаних із переможеними Центральними державами. У I частині Версальського мирного договору, яка містила основні положення, лише стаття 23 була присвячена загальним економічним питанням. Її положення були нечіткими та не мали прописаного механізму виконання:

«З дотриманням і відповідно до положень міжнародних конвенцій, що існують або будуть укладені в майбутньому, Члени Ліги:

(а) докладатимуть зусиль для забезпечення та підтримання справедливих і гуманних умов праці для чоловіків, жінок і дітей як у своїх власних країнах, так і в усіх країнах, на які поширюються їхні торговельні та промислові відносини, і з цією метою створюватимуть та підтримуватимуть необхідні міжнародні організації;

(b) зобов'язуються забезпечити справедливе ставлення до корінного населення територій, що перебувають під їхнім контролем;

(c) доручать Лізі загальний нагляд за виконанням угод, що стосуються торгівлі жінками та дітьми, а також торгівлі опіумом та іншими небезпечними наркотиками;

(d) доручать Лізі загальний нагляд за торгівлею зброєю та боєприпасами з країнами, контроль за торгівлею з якими є необхідним у спільних інтересах;

(e) вживатимуть заходів для забезпечення та підтримання свободи сполучення і транзиту, а також справедливого рівноправного ставлення до торгівлі всіх Членів Ліги. У зв'язку з цим слід брати до уваги особливі потреби регіонів, спустошених під час війни 1914–1918 років;

(f) докладатимуть зусиль для вжиття заходів у питаннях міжнародного значення з метою запобігання хворобам та боротьби з ними» [1].

Більше того, самі ж країни Антанти порушили проголошені ними принципи ліберальної торгівлі, нав'язавши Німеччині низку нерівноправних економічних статей у частині X Версальського договору. Втім, термін дії цих обмежень спливав через п'ять років після набрання договором чинності [2]. На думку Патрісії Клавін, завершення цього терміну у січні 1925 р. призвело до нового шоку для європейської економіки, коли Німеччина, звільнена від своїх зобов'язань, негайно запровадила жорсткі протекціоністські заходи, спровокувавши ланцюгову реакцію серед своїх сусідів [3, р. 41]. Процес постійного підвищення тарифів та мит європейськими країнами отримав назву «тарифної війни».

Звіт Ліги Націй за 1927 р. дає можливість ознайомитися з рівнем митних тарифів на рівні окремих країн станом на 1925 р. Однозначним лідером за обмеженнями була Іспанія з більш ніж 40-відсотковими митами. Слідом за нею йшли США з митами понад 25 відсотків. Не надто прихильними до системи вільної торгівлі були й нові незалежні держави Центральної Європи: КСХС, Польща, Угорщина з тарифами від 20 до 25 процентів (до цієї групи потрапила також і Аргентина). До «середнячків» належали з тарифами від 15 до 20 процентів були віднесені такі держави, як Австралія, Канада, Чехословаччина та Італія. Німеччина ж потрапила до групи країн з низькими тарифами разом зі своїми географічними сусідами: Францією, Австрією, Швецією, Швейцарією. Нижчі ставки мита були зафіксовані лише у таких захисників фрітредерської політики, як Велика Британія, Нідерланди, Бельгія та Данія [4, р.16]. Схожа картина вимальовується і при порівнянні ставок мита на готову продукцію, які

були дещо вищими за ставки мита на сировину [4, р.17]. Таким чином, звинувачення уряду Веймарської республіки у руйнуванні системи вільної торгівлі виглядають безпідставними.

В той же час, проблема надто високих ставок мита і загалом надмірних торговельних бар'єрів існувала об'єктивно і загрожувала економічному відновленню Європи. Це було добре видно у порівнянні зі статистичними даними 1913 р., поданими у вищезгаданому звіті. Тому Ліга Націй, а особливо її економічний комітет, почали шукати спосіб забезпечити лібералізацію міжнародної торгівлі. Зрештою, у 1927 р. в Женеві була скликана третя і найбільш масштабна економічна конференція під егідою Ліги Націй (після Брюссельської конференції 1920 р. та Генуезької конференції 1922 р.) для вирішення поточних проблем [5].

В роботі Всесвітньої економічної конференції, що тривала з 4 по 23 травня 1927 р., брали участь 194 делегати та 157 експертів, які представляли 50 держав [5, р. 5, 60-71]. Перелік країн не обмежувався лише членами Ліги Націй. Особливу увагу привертала до себе делегація США: держави, яка й була ініціатором створення Ліги Націй, але відмовилася увійти до її складу. Сам факт участі найбільшої економіки світу надавав конференції вищого статусу і давав надію на досягнення прориву за результатами зібрання. Ще одним несподіваним учасником конференції став СРСР: з точки зору десятирічної перспективи, це знаменувало повний відхід від революційного ізоляціонізму перших років більшовицької влади на користь відновлення економічних зв'язків із колишніми країнами Антанти.

Підсумковим здобутком Женевської конференції 1927 р. стало ухвалення стратегії макроекономічної стабілізації, яка виходила з необхідності припинити зростання митних тарифів і розпочати рух у зворотному напрямку. Узгоджені трьома головними комітетами (торговельним, промисловим та сільськогосподарським) резолюції пропонували державам відмовитися від політики нетарифних обмежень, перейти до укладання довгострокових комерційних договорів на основі принципу найбільшого сприяння, а також сприяти раціоналізації індустрії та розвитку аграрної кооперації. Ці рішення, проте, мали суто рекомендаційний експертний характер і не зв'язували уряди країн-учасниць жорсткими юридичними зобов'язаннями. На практиці цей масштабний інтелектуальний консенсус експертів зазнав політичної поразки: національний економічний егоїзм та прагнення захистити власного виробника виявилися сильнішими за ідеалістичні принципи вільного ринку. Спроби Ліги

Націй встановити «тарифне перемир'я» остаточно зазнали краху з початком Великої депресії 1929 р., яка перетворила митні бар'єри на каталізатор розпаду світового ринку та краху міжвоєнної безпекової архітектури.

Література

1. The Versailles Treaty June 28, 1919. Part I : The Covenant of the League of Nations [Electronic resource] // The Avalon Project : Documents in Law, History and Diplomacy. – New Haven : Yale Law School, 2008. – Mode of access: <https://avalon.law.yale.edu/imt/parti.asp> (Last access: 10.02.2026).

2. The Versailles Treaty June 28, 1919. Part X : Economic Clauses [Electronic resource] // The Avalon Project : Documents in Law, History and Diplomacy. – New Haven : Yale Law School, 2008. – Mode of access: <https://avalon.law.yale.edu/imt/partx.asp> (Last access: 10.02.2026).

3. Clavin P. Securing the World Economy: The Reinvention of the League of Nations, 1920–1946 / P. Clavin. – Oxford : Oxford University Press, 2013. – 400 p.

4. Tariff level Indices [Electronic resource] — Geneva : League of Nations, 1927. – 38 p. – Mode of access: <https://archives.ungeneva.org/tariff-level-indices> (Last access: 13.02.2026).

5. The World Economic Conference, Geneva, May 1927 : Final Report [Electronic resource] – Geneva : League of Nations, 1927. – 52 p. – Mode of access: <https://archive.org/details/worldeconomiccon0000inte> (Last access: 26.02.2025).

Історія війн та військової справи

Атмажов О. Ю.,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
історико-філологічного факультету,
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (м. Одеса, Україна)

ФЛОТ КОРОЛІВСТВА ЧОСОН

Зараз, на початку другої чверті XXI століття процеси глобальної інтеграції докорінно змінили механізми споживання інформації. Завдяки цифровізації та повсюдному поширенню мережевих платформ, культурні здобутки окремих народів перестали бути їхнім внутрішнім надбанням, перетворившись на частину загальносвітового простору. Це дозволяє будь кому, незалежно від її географічного розташування, занурюватися у вивчення найвіддаленіших подій та періодів. Особливе місце у цьому процесі посідає феномен світової популярності корейської культури, зокрема кінематографу та графічних романів, які відкрили для мільйонів глядачів естетику та драматизм історії півострова, а особливо часи королівства Чосон.

Сьогодні з двох незалажних Кореї у всесвітньому медійному просторі домінує саме Південна Корея яка демонструє надзвичайну здатність популяризувати власне минуле. Історичні драми, присвячені добі королівства Чосон, стали світовим трендом, де особлива увага приділяється деталізації матеріальної культури. Проте найбільш видовищним та монументальним аспектом цих творів завжди виступає військово-морська міць країни. Епічні сцени морських битв, де фігурують унікальні з інженерної точки зору кораблі, збуджують неабияку цікавість не лише у звичайного глядача, а й у дослідників. Це стимулює потребу вийти за межі художньої вигадки та звернутися до наукової реконструкції морської справи минулого. Вивчення флоту Чосону дозволяє простежити, як специфічні географічні умови та постійна загроза з боку піратів та сусідніх держав сформували одну з найоригінальніших військово-технічних традицій Східної Азії.

Проте, для глибокого розуміння військової історії півострова найважливішим є розгляд флоту саме в період з кінця чотирнадцятого до кінця дев'ятнадцятого століття. Саме в цей час відбувався стрімкий перехід від традиційних методів судноплавства до створення перших у світі броньованих суден та розробку унікальних тактик артилерійського бою. Незважаючи на те, що Чосон залишив по собі значний масив писемних свідчень, креслень та офіційних

хронік, переважна частина цих матеріалів залишається важкодоступною для некорейських вчених, що зумовлено не стільки мовним бар'єром, скільки саме скупченням джерел у архівах Південної та Північної Кореї. У світовому науковому дискурсі морська компонента Чосону часто розглядається лише фрагментарно, здебільшого в контексті великих воєнних конфліктів з іншими державами регіону.

Що стосується української історичної науки, то в ній тема становлення та розвитку корейського флоту практично не досліджена. Вітчизняні науковці зазвичай торкаються цього питання лише побіжно, розглядаючи його як другорядний елемент загальної історії регіону. Системний же аналіз морських інновацій, організаційної структури флотських підрозділів та їхньої ролі у збереженні державної незалежності Чосону дозволив би не лише заповнити прогалини в українському сходознавстві, а й краще зрозуміти витoki сучасної політичної ідентичності Кореї. Задля висвітлення самотньої морської справи Чосон у якості основних джерел були опрацьовані іноземні наукові публікації [1; 5-9] та комплексні дослідження [2-4; 10].

Історія флоту. З самого заснування держави династії Лі практика суднобудування була зосереджена на створенні простих, але міцних і швидких суден. Однак, фактично традиція була успадкована від попередньої династії. Найбільшого розквіту флот дістав за правління короля Седжона Великого. На початку п'ятнадцятого століття за його розпорядженням війська були оснащені новими, більш «сучасними» гарматами, які вже досить скоро показали свою потужність. А вже у тисячу чотириста дев'ятнадцятому році корейська флотилія під командуванням Лі Чонму відплила у бік Цусіми, на битву з японськими розбійниками, що до того неодноразово скоювали напади на узбережні поселення. Дві сотні суден з більше ніж сімнадцятьма тисячами воїнів на борту вступили у бій з піратами. Значна частина їх містечок та кораблів були розграбовані та спалені. Ефективність як на морі, так і на суходолі, змусила даймьо острова, представників роду Со просити про мир. За результатами мирних перемовин було досягнуто певного консенсусу. Володарі Цусіми були змушені, заради збереження торгівельних відносин з королівством, відмовитися від підтримки корсарів та навіть почати боротися з ними.

Втім, «золотий час» військово-морського флоту був нетривалим і фактично завершився зі смертю Седжона. Наступні королі все менше займалися військовими справами, віддаючи перевагу мирним справам та ідеалам вчення Конфуція. Загальний занепад військової справи вплинув на могутність

королівства, фактично ставлячи його у залежність від сюзерена – Китаю. Хоча, навіть у таких умовах, військовий флот не зникає зовсім. Відсутність глобальних бойових дій не вплинуло на якість суден. У мирні часи були розроблені більш міцні судна, а саме «паноксеон». «Важко» броньовані кораблі та і військовий флот загалом використовувалися у битвах під час Імджинської війни, вторгнення японських сил Тойотомі Хідеосі наприкінці шістнадцятого століття.

Під час тих подій, військові судна, під командуванням Лі Сун-сіна завдали поразки японському флоту. Також, саме адмірал Сун-сін спроектував броньовані кораблі, «거북선», що можна перекласти як «черепаха», фактично збудувавши найбільш ранній броньований корабель у світі [1].

Після перемоги у війні з Японською імперією флот, як і армія загалом, остаточно стає другорядним. З кінця дев'ятнадцятого століття чисельність військово-морського флоту скоротилися вдвічі [2]. Бастіони, що знаходилися на узбережжях відчували скорочення фінансування. Втім, якщо враховувати записи у «Гунседжосончонгам», деякі гільдії та саме королівство, навіть на брак коштів, придбали кілька десятків сучасних суден і мали фактично півтори сотні пароплавів. Фактичний «штиль» зберігався до весни тисячу вісімсот дев'яносто третього, коли новостворена імперія намагалася відновити власну військову могутність. Заради виконання цієї мети було заснована, на західний манер, «통제영학당», що можна перекласти «морський-військовий університет». Який однак встиг пропрацювати лише два роки, випустивши півтори сотні спеціалістів і був зачинений за наказом японської влади після перемоги у Японсько-цінській війні, як одна з вимог країни переможниці.

Організація та устрій. Крім традиції суднобудування нова династія успадкувала і систему організації командування. У кожній гавані знаходилися три людини, відповідальні за військово-морські сили, а саме: «水軍都節制使», «水軍都僉節制使», «水軍處置使», які відповідно можна перекласти як «командувач», «заступник» та «командувач з військово-морської справи». Останній займався справами постачання зброї та інших ресурсів задля забезпечення підлеглих йому кораблів. За роки царювання Седжона Великого ці звання дістали «оновлення». За рахунок військових перемог та власної могутності, аби її підкреслити, король надав більше «величі» та «благозвучності» існуючим до того військовим титулам, у тому числі і військово-морські. Звання «командувача» було змінено на «水軍都安撫處置使», що у перекладі «командувач з замирення». У якості його помічників виступали молодші офіцери

«都萬戶» та «萬戶», що дослівний перекладається як «командувач усіх» та «командувач», у обох випадках «десять тисяч домогосподарств». Ці нові посади, крім відповідних званню обов'язків, командували фортифікаціями, розмір яких також відповідав їх положенню у ієрархії. Хоча, на самих суднах були і окремі звання, що відповідали за польове командування та управління кожним окремим кораблем, від веслярів до капітанів [5].

Комплекс управління флотом в певній мірі копіював систему управління сухопутними військами. Кожний командувач відповідав лише за той гарнізон, щоб був під його прямим відрядженням. Якщо до цього вони розташовувалися більш «хаотично», то після реформ Седжона кожна приморська провінція отримала власного командувача бойовим флотом, якому підпорядковувалися менші фортеці на цій території, а також капітани приміських портів. Які втім, незважаючи на владу над кораблями, відповідали перед губернаторами та намісниками провінцій і міст. Фактична, протягом усієї історії, основна частина бойових кораблів знаходилися у водах провінцій: Кьонсан, Чолла та Чунчхон [4].

Однак, зважаючи на нововведення четвертого короля командири не мали можливості, без наказу зверху, координувати спільні дії, та і взагалі командувати не своїми загонами. Втім, Великий монарх також реорганізував чисельність та розподілення морських сил держави. У приморських містах, чие стратегічне значення підтверджувалось, будували нові фортифікаційні споруди. До яких, як і на самі кораблі, відправлялися мобілізовані селяни і містяни. Точна чисельність, варіювалася, але за царювання дев'ятого короля Сонджона у другій половині п'ятнадцятого століття близько п'ятдесяти тисяч воїнів. Однак, що цікаво, джерелом моряків виступали не тільки прибережні території, а і внутрішні землі. Новонабрані солдати розподілялися між судами, стаючи його екіпажем і підпорядковуючись капітанам та офіцерам [3].

Чисельність екіпажу залежала від розміру конкретного корабля. Загалом, за чосонськими стандартом кораблі підрозділялися за розміром, відповідно: великі, середні та малі. Загальна кількість кораблів, також на період правління Сонджона становило загалом сімсот тридцять сім суден. За документами великих кораблів було вісімдесят один, середніх сто дев'яносто п'ять, а малих загалом чотириста шістьдесят один. У кожному місті намагалися зберігати рівномірну чисельність кораблів, аби там були всі три категорії суден. Зважаючи на цю інформацію підтверджується загальна чисельність військових. Адже зважаючи що екіпаж кожного з окремих кораблів складав вісімдесят, шістьдесят і тридцять

моряків відповідно розміру, виходить позмінна система виконання морської служби [3].

Обов'язки. Фактично на плечі моряків лягав тягар ротаційної служби. Від двох до восьми на місяць, протягом як найменше одного року. Загалом, у морі чи у фортеці, солдати знаходилися у середньому три місяці. Аби запобігти униканню виконання військових обов'язків, на законодавчому рівні, було закріплено служіння саме голови сім'ї та використання розвинутої бюрократичної системи фіксації присутності конкретної людини.

Самі ж солдати власноруч займалися заготівлею провіанту та утриманням зброї у належному вигляді. Протягом служби військові переймали на себе значну частину «побутових» завдань. Рядові солдати ремонтували кораблі, або навіть вирощували рис та худому у господарстві фортеці. Вони ж перевозили ресурси та зводили укріплення у передмістях. Частих цих обов'язків була направлена на підтримання життєдіяльності фортець, а інша йшла на продаж та сплачення податків. На користь місцевої влади йшла ловля риби та випарювання солі. Через це моряки виконували подвійну роль, як захисників окремих провінцій, так і видобувачі цінних товарів [4].

Захисний комплекс. Втім, масив паралельних обов'язків значно заважав виконанню головної функції – захист міста та побережжя, а також торговельні кораблі. Адже, до кінця Імджинських війни, води залишалися небезпечними через періодичні напади японських піратів. Задля протидії розбійникам діяла складна система контролю безпеки провінцій. Від окремих фортець, після події «三浦倭亂», що у перекладі «Повстання Міури», була введена колективного реагування. Тобто вводилася також регіональна оборонна система як у сухопутних сил. Кожний командувач провінційними військами мав право наказувати усім підлеглим командирам. Під час нападу супротивника командувач повинен був вести сили з столиці провінції, де зазвичай розміщувався основний військово-морський гарнізон, до місця бойових дій. До нього повинні були доєднуватися командири інших фортець із власними військами [5].

Однак, після війни з Тойотомі Хідеосі, система захисту була частково реформована. Принцип «одного» командування залишився незмінним, командувач силами однієї провінції все також не міг командувати силами іншого командувача. Хоча, під час бойових дій, ця «традиція» була порушена і адміралу Лі Сунсіну було надано було командування над «трьома провінціями». Втім, головним і найбільш значним нововведенням було виокремлення флотського

командування з під контролю тамтешніх губернаторів та їх відповідальність суто перед представниками центральної влади. Протягом наступного століття було зміцнене контроль над річковими та прибережними судовими шляхами. Задля чого було збільшено чисельність командирів нижчої ланки та збудовані нові фортифікації на важливих шляхах. А вже на початку вісімнадцятого століття, з ціллю встановлення контролю над морськими шляхами на острові Канхва, що знаходився поблизу столиці королівства, була закладена велика фортеця «鎮撫營», що у перекладі «Табір Чженьфу» [6].

Стратегії та прийоми. Найяскравішим та найвідомішим прикладом стратегічної майстерності на морі воїнів Чосон залишається Імчжинська війна. Саме командувач Лі Сунсін обирав місця для майбутніх битв таким чином, аби корейський важкий флот мав би перевагу над японськими кораблями. Вузькі протоки з островами та невеликі бухти ставали основними місцями сутичок, де шляхи течій були лише на користь захисникам. Використовуючи потужність власної артилерії та висотну перевагу, адмірал постійно вів обстріли супротивників, аби ті могли підібратися ближче та піти на абордаж [8]. Звична, для періоду королівства Чосон, тактика засідок та залякування активно задіювалася у цій компанії, як і більш специфічні стратегічні «порядки». До таких відносили: «학익진», «장사진» та «횡렬진», що у перекладі українською є: «крила лелеки», «довгий змій» та «шлях горизонту» [7].

Масований вогонь та спеціальні формування давали свій результат. У власному щоденнику та у листах адмірал протягом усіх семи років записував кількість спалених японських суден. Як у битві під селищем Окпо-донг, яке тоді було захоплено японськими силами, було знищено три десятки кораблів. А у проливі Норян, за його ж свідченнями, було знищено близько дві сотні кораблів [7].

Першочерговою ціллю визначався саме командувач супротивника. Сам так японськими силами і була завдана поразка, у битві під Данпо, де завдяки відчайдушному наступу броньованих кораблів під час партизанської атаки був досягнутий головний корабель японців та вбитий Курудзіма Мічіюкі, їх командувач. А вже поряд з містом Пусан за схожою тактикою було зруйновано близько сотні суден і голови його командувачів розвішані на списках. Такі дії та втрата «командування» сильно вдарили по дисципліні самурайського флоту і призвели до його закономірної поразки [9].

Якщо ж звертатися до фактичного використання трьох основних порядків у цих битвах, то кожний з них отримав власне місце у фундаменті перемоги Чосон над японськими загарбниками.

З'єднання «крила лелеки» складалось з великого корабля посередині та середніх і менших кораблів по спаданню від більшого до меншого з обох боків, що і нагадувало «крила» птаха. Він був задіяний у Хансадо, де за допомогою приманки, у вигляді невеликого загону, ворог був введений у пастку і узятий у кільце, ніби захоплений пташиними крилами [10, р. 235].

У той же час «довгий змії» навпаки, був довгою лінією суден, де найбільший корабель знаходиться попереду виконуючи роль своєї «голови». Саме завдяки такому наступу і була отримана перемога під Пусаном [7]

А ось порядок «шлях горизонту», або за іншим перекладом «леза» кобри йшли схожим виглядом, але потім поверталися у дві лінії, щоб вести масований обстріл.

Висновки. Військово-морський флот держави Чосон протягом століть залишався ключовим гарантом суверенітету та безпеки країни. Флот пройшов складний шлях розвитку, перетворившись із невеликих патрульних груп на потужну та технологічно розвинену для свого часу та регіону структуру. Ці зміни були яскравою демонстрацією загальної тенденції, переходу від тактики абордажного бою до артилерійського протистояння.

Саме завдяки чіткій системі регіонального командування та ротаційній службі моряків, флот міг зберігати постійну бойову готовність та значну гнучкість. Основною перевагою корейських моряків була не лише вогнева міць та значна броньованість кораблів, а й глибоке знання гідрографії та особливостей прибережних течій. Маючи інформацію щодо специфіки рідних акваторій, сили королівства активно вдавалися до складних маневрів, використовуючи вузькі протоки для засідок та раптових атак.

Окреме і надзвичайно важливе місце у всій морській структурі займали броньовані кораблі – «кобуксони». Ці унікальні судна та їхні екіпажі виконували роль ударного кулака, що діяв у самому центрі ворожого флоту. Загалом, технічна винахідливість та фахова підготовка офіцерського складу виступали на перший план. Їхня здатність координувати дії великих з'єднань за допомогою специфічних тактичних побудов була ключовою якістю, що забезпечувала перемогу над кількісно переважним ворогом.

Втім, попри значні переваги та технологічні прориви, флот країни корейського півострова мав і низку недоліків. Тривалі періоди мирного існування та домінування антивоєнних поглядів призводили до зневаги як сухопутних, так і значною мірою військово-морських сил. До того ж, брак стабільного фінансування, поширення корупція в управлінських ланках та загальне консервативне небажання впроваджувати західні морські інновації в пізній період призвели до поступового занепаду флоту. Врешті-решт, це зробило морські бастіони королівства вразливими перед технічно досконалішими силами супротивників наприкінці дев'ятнадцятого століття.

Література

1. Fifty Wonders of Korea. Vol. 2: Science and Technology [PDF]. Archived from the original on 04.09.2012. URL : https://web.archive.org/web/20120904181045/http://www.koreanhero.net/fiftywonders/FiftyWonders2_English.pdf (date of access: 18.02.2026).
2. The first US naval attaché to Korea. Central Intelligence Agency. URL : <https://www.cia.gov> (date of access: 18.02.2026).
3. 수군(水軍). Encyclopedia of Korean Culture. URL : <https://encykorea.aks.ac.kr> (дата звернення: 17.02.2026).
4. The most avoided military service during Joseon dynasty era. The Dong-a Ilbo. URL : <https://www.donga.com> (date of access: 22.02.2026).
5. 수군의 편제 & 수군의 역사. Chungmugong Yi Sun-shin. URL : https://www.gyeongnam.go.kr/yisunshin/index.gyeong?menuCd=DOM_000009302002001001 (дата звернення: 16.02.2026).
6. 군제. URL : <https://encykorea.aks.ac.kr/Article/E0012415>
7. Strategy center. URL : https://www.gyeongnam.go.kr/yisunshin_eng/index.gyeong?menuCd=DOM_000010202004000000 (date of access: 20.02.2026).
8. 장사진. Archived from the original on 21.06.2020. URL : <https://web.archive.org/web/20200621002242/http://korean.definitions.net/def/KO/%EC%9E%A5%EC%82%AC%EC%A7%84> (date of access: 18.02.2026).
9. Strategy center (in Korean). URL : https://www.gyeongnam.go.kr/yisunshin/index.gyeong?menuCd=DOM_0000093020

[04002000#:~:text=%EB%8B%B9%ED%8C%8C\(%E6%92%9E%E7%A0%B4\)%EB%9E%80%20%EC%A0%81%EC%84%A0,%ED%95%B4%EC%A0%81%EC%84%A0%EC%9D%84%20%EA%B2%A9%EC%B9%A8%EC%8B%9C%EC%BC%B0%EB%8D%98%20%EA%B2%83%EC%9D%B4%EB%8B%A4](#) (date of access: 12.02.2026).

10. Hawley S. The Imjin War. Seoul : Royal Asiatic Society, Korea Branch ; Berkeley : University of California Press, 2005. 634 p.

Науковий керівник: Добролюбська Ю. А., д. філос. н., професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

DOI: <https://doi.org/10.24195/HistoricalStudies2026-107-110>

Окорокова В. В.,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0661-4313>

ІННОВАЦІЙНІ ЗРУШЕННЯ У РОЗВИТКУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ XIX СТ.

XIX століття в історії озброєння виявилось справді бурхливим, оскільки науково-технічний прогрес сприяв подальшому розвитку вогнепальної зброї. Вогнепальна зброя цього часу є точним перехрестям традицій і сучасності. Ці винаходи як визначали результат незліченних конфліктів, а й стали справжніми символами влади й технічної майстерності [3]. У даному випадку досить звернути увагу на те, що у роки Громадянської війни США стала великим полігоном для випробувань нової зброї та технологій. У ці бурхливі роки у великих масштабах були впроваджені металеві патрони, а також перші кулемети та передові на той момент револьвери з ударним механізмом. Гвинтівки Colt Army 1860, Remington 1858 та Springfield зіграли провідну роль у конфлікті, який не лише змінив вигляд країни, а й визначив майбутнє сучасної вогнепальної зброї.

Протягом XIX століття збройова промисловість розвивалася швидше, ніж за попередні три сторіччя разом узяті. Першим фактором, що сильно вплинув на

еволюцію вогнепальної зброї, було відкриття речовини, що вибухає під час удару. Для використання як метального заряду воно виявилось занадто сильним і примхливим, зате з успіхом змогло замінити затравку. Для цього її поміщали в невеликий ковпачок, званий пістоном або капсулем. Тепер спалахування пороху в стовбурі відбувалося надійно, зовсім не залежало від погоди і, найголовніше, було миттєвим - не було характерної для крем'яних замків паузи приблизно в півсекунди, поки затравка спалахувала від іскор, вибитих з кременю, і вогонь йшов по затравному. Це, а також відсутність спалаху згоряючої затравки, що відбувається прямо перед обличчям стрільця, дозволило значно підвищити точність стрільби, особливо по мішені, що рухається. На думку американського дослідника І. Хогга, застосування ударного механізму у вогнепальній зброї приблизно 1830 року стало одним із найреволюційніших досягнень в історії зброї [2, с. 3].

Другим фактором став розвиток металургії, достатній для масового та відносно дешевого виробництва нарізних стволів. Ідея поліпшення стабільності траєкторії кулі рахунок її обертання була новою. Ще в XVI столітті з'явилися зразки ручної вогнепальної зброї, у яких канал ствола мав гвинтові нарізи, що закручують кулю під час пострілу. Куля, що обертається навколо поздовжньої осі, летіла точніше і набагато далі, ніж звичайна. Крім того, їй можна було надавати подовжену форму, більш обтічну, ніж сфера, це ще більше збільшувало дальність пострілу. Основною проблемою було те, що якщо в рушницю з гладким стволом кулю при зарядженні досить було закотити в ствол, то в нарізному її доводилося вганяти за допомогою шомпола, провертаючи в нарізах, що забиало багато сил і часу.

Слід зазначити, що лише в XIX столітті вдалося досягти достатньої міцності металу та точності його обробки для створення надійних та масових казнозарядних зразків. Вони заряджалися вже не окремо (окремо порох, окремо куля і зверху пиж), а унітарним патроном – тобто, що об'єднував у собі і металний заряд, і те, що він метал, і капсуль для займання заряду. Спочатку такі патрони були паперовими, пізніше з'явилися патрони з металевою гільзою, конструкція яких суттєво не змінилася до наших днів.

Одним із нововведень було застосування капсулів з ударним складом. У капсульному замку використовувалася хімічна вибухова речовина на основі гримучої ртуті (фульмінату ртуті). Основними елементами капсульного замку є затравальна трубка (брандтрубка), загвинчена в казенник, і мідний або латунний ковпачок-капсюль, що одягається на цю трубку, по якому б'є курок з плоскою

головкою [2, с. 37]. Капсюльний замок був простий, дешевий, надійніший і до 1840-х років він витіснив крем'яний замок в арміях практично всіх розвинених країн (проіснував до 60-х рр. XIX ст.). Причому спочатку проводилася переробка крем'яної зброї в капсульну (замінювався курок, забивався запальний отвір, встановлювалася брандтрубка).

Середина XIX століття була відзначена стрімкою гонкою стрілецького озброєння. У країнах Західної Європи на озброєння приймалася нарізна зброя, яка певною мірою вирішувала проблему далекобійності та влучності стрілянини. Однак необхідність заряджати гвинтівки з дульної частини знижувало скорострільність і в умовах бойової обстановки було дуже незручно та небезпечно для стрільця.

Наступним удосконаленням рушниць була поява казнозарядних систем. Перші казнозарядні рушниці стали створюватися ще XVI столітті. Новим імпульсом для розвитку казнозарядних рушниць послужив винахід французьким зброярем К. Лефоше в 30-х роках XIX ст. рушниці з стовбурами, що переламуються. Однак через стовбур, що коливається, рушниці виявилися непридатними як військова зброя, але набули широкого поширення у вигляді мисливських рушниць.

Подальший розвиток казнозарядних гвинтівок пов'язаний з переходом від паперового до металевого патрона, який мав найкращі балістичні дані, запобігав прориву із затвора порохових газів. З'являється безліч конструкцій гвинтівок з оригінальними і різноманітними пристроями затворів. Це були системи з відкидними, крановими, захитними і поздовжньо-ковзними затворами.

Відкидні затвори користувалися спочатку найбільшим поширенням. Відкидні затвори оберталися як навколо поперечної горизонтальної осі так і навколо поздовжньої осі, тобто вони відкидалися і вгору і вперед, і вгору і вбік, наприклад, на гвинтівках Спрінгфілда і Крінка. Серед гвинтівок з відкидним затвором відрізнялася оригінальністю, простотою і надійністю система Ремінгтона 1864 р. Система Ремінгтона отримала визнання і досить довго мала порівняно велике поширення.

Набагато менш поширеними були кранові затвори, що відкривали та закривали доступ у канал ствола при їх повороті навколо своєї поздовжньої осі. Такий затвор мала австрійська гвинтівка Верндля 1867 р. Затвор Верндля не набув поширення через дорожнечу і появу в 1870-х роках зручніших поздовжньо-ковзаючих затворів.

Одночасно з розробкою однозарядних систем велися роботи та зі створення магазинної зброї спрямованої на досягнення більшої скорострільності рушниць. Під час громадянської війни США 1861-1865 гг. вже застосовувалися магазинні рушниці системи Спенсера, що мали магазин, що містився в прикладі. Перша магазинна гвинтівка системи Веттерлі з магазином в особливій трубці під стволом була використана в Швейцарії в 1869 р. Перший час магазинні рушниці часто перероблялися з однозарядних. З переробних особливої уваги заслуговує німецька гвинтівка системи Маузера 1871, перероблена в магазинну в 1884 з підствольним магазином. З 70-х років XIX століття вводиться гільзове заряджання, а дерев'яні лафети замінюються сталевими [1, с. 29].

З кінця XIX ст. магазинні гвинтівки стали основною індивідуальною зброєю піхоти. В 1886 на озброєння у Франції прийняли магазинну гвинтівку системи Лебеля і 8-мм патрон з бездимним порохом до неї. У 1907 р. було прийнято значно змінений зразок цієї рушниці.

Таким чином, промислова революція XIX століття значно трансформувало виробництво вогнепальної зброї. Такі інновації, як взаємозамінні деталі та конвеєрні лінії, дозволили налагодити масове виробництво, зробивши вогнепальну зброю більш доступною за ціною. Гвинтівки Springfield Model 1873 (Trapdoor) і Lee-Enfield встановили стандарти для військової вогнепальної зброї. Введення металевих патронів спростило заряджання та стрілянину. Винахід механізму затвора дозволив підвищити скорострільність і точність стрілянини. Завдяки зазначеній винахідливості з'явилися револьвери, багатозарядні гвинтівки та перші кулемети. Кожне нововведення наближало людство до нового розуміння військової тактики, самооборони та механічної точності.

Література

1. Салогор В. Розвиток вогнепального озброєння. Зброярня: Історія розвитку озброєння та військової техніки. IV міжнародна наукова конференція (м. Львів, 21 лютого 2024 р.). Львів: НАСВ, 2024. С. 27-29.
2. Hogg I. An illustrated history of Firearms. New York: GALAHAD BOOKS, 1980. 64 p.
3. Krenn P., Kalas P., Hall B. Material Culture and Military History: Test-Firing Early Modern Small Arms. Material Culture Review. 1995. Vol. 42. <https://journals.lib.unb.ca/index.php/MCR/article/download/17669/22312>

Рибак О. В.

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ «ГЕЛЬБ» В КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ ДО ФРАНЦУЗЬКОЇ КАМПАНІЇ ВЕРМАХТУ

В умовах сучасних гібридних і високотехнологічних конфліктів дослідження еволюції оперативно-стратегічного мистецтва є актуальною та перспективною темою. Французька кампанія 1940 р. стала класичним прикладом переходу від позиційної війни Першої світової до маневреної «блицкригової» моделі, яка радикально змінила характер бойових дій та визначила парадигму мобільної війни до початку ХХІ ст. Дослідження плану «Гельб» дозволяє зрозуміти стан європейської військово-теоретичної думки в 1930-х рр. План розкриває механізми досягнення оперативної переваги за рахунок несподіванки, концентрації сил і комбінованого застосування бронетанкових, авіаційних та моторизованих підрозділів, а в контексті сучасних війн з елементами маневру та інформаційного домінування ці уроки залишаються важливими для оцінки ризиків статичної оборони та значення гнучкого стратегічного планування.

Мета дослідження – порівняти стратегічне планування Франції та Німеччини на початку Другої світової війни та визначити, які елементи Німецької наступальної моделі визначили майбутні тактики маневрової війни.

Після перемоги в Польській кампанії (вересень 1939 р.) Німеччина опинилася в ситуації «дивної війни» на Західному фронті. Вермахт мав чисельну перевагу в танках і авіації, але стратегічно перебував у несприятливому становищі через реальну загрозу війни на два фронти [1, с. 22–25]. А. Гітлер 9 жовтня 1939 р. видав Директиву № 6, яка вимагала швидкого наступу на Заході з метою захоплення Бельгії, Нідерландів і північної Франції як бази для подальшої боротьби з Британією. Початкові плани Ф. Гальдера були консервативними і нагадували модифікований плану Шліффена, проте ситуація вимагала змін.

Досвід Першої світової війни залишив глибокий слід у військовій думці обох сторін. Німецький Шліффен-план 1914 р. передбачав швидке охоплення французької армії через Бельгію, але через логістичні проблеми, французький контрнаступ на Марні та перехід до позиційної війни зазнав краху, що призвело до чотирирічної окопної війни з мільйонними втратами [2, с. 45–48]. Франція

зробила висновки на користь оборонної доктрини. Нова концепція передбачала будівництво лінії Мажино, яка мала стати «непроникним» бар'єром на німецько-французькому кордоні, що дозволило б зекономити сили для маневру на півночі. Німеччина, навпаки, засвоїла уроки поразки 1918 р. і розробила концепцію комбінованої маневреної війни з акцентом на швидкість і несподіванку.

Основою французького плану оборони стала лінія Мажино – система фортифікацій від швейцарського кордону до Люксембургу протяжністю близько 400 км. Фортифікація включала бетонні бункери, артилерійські позиції, протитанкові перешкоди та підземні комунікації. Генерал М. Гамелен вважав Арденни «непрохідними» для великих механізованих сил, тому «План Діль», так називався французький стратегічний розрахунок, врахував недоліки плану Першої світової війни. В 1914 р. Німецька імперія скористалась слабкою обороною в Бельгії і нанесла головний удар через цю нейтральну країну, обходячи фортифікації французів з Півночі. В реаліях 1930-х рр. оборона лінії Мажино також передбачала укріплення франко-бельгійського кордону. В разі нападу з Півночі генеральний штаб Франції передбачав швидке просування найкращих союзних дивізій, включно з британським експедиційним корпусом, у Бельгію до річки Діль для протидії німецькому наступу [1, с. 112–115]. Головні сили 1-ї групи армій мали зайняти позиції в Бельгії, стратегія була суто оборонною, орієнтованою на позиційну війну та економію людських ресурсів. Слабкою стороною цього плану був слабо захищений сектор Арденн. Цю гірську місцевість в тодішній військовій науці вважали непрохідною для крупних механізованих сил [2, с. 67–70].

Початковий німецький план «Гельб» передбачав головний удар групи армій «Б» під командуванням Ф. фон Бока через центральну Бельгію. Тобто розраховувалось на повторення плану Шліффена часів Першої світової війни. Мехенський інцидент 10 січня 1940 р., коли німецький літак з планами впав у Бельгію, змусив переглянути свої плани [3, с. 135].

Е. фон Манштайн запропонував радикальну альтернативу. Головний удар за оновленим планом «Гельб» проходив через «непрохідні» Арденни до Маасу біля Седана з подальшим «серпоподібним ударом» на північний захід до Ла-Маншу [3, с. 150]. Група армій «Б» мала виконувати відволікаючий маневр в Бельгії та Нідерландах, імітуючи повторення плану Шліффена. Група армій «Ц» протистояла французам по лінії Мажино. План затвердили 24 лютого 1940 р. Ключовими елементами стали концентрація 7 танкових дивізій у головному

ударі, панування Люфтваффе та швидкість просування до 50–60 км на добу [4, с. 89–92].

Наступ розпочався 10 травня 1940 р. Німецькі танкові клині Г. Гудеріана та Е. Роммеля швидко прорвали Арденни, форсували Маас і вийшли до Ла-Маншу вже 20 травня, оточивши союзні війська в Бельгії, утворивши «Дюнкеркський котел» [4, с. 305]. Французьке командування запізнилося з реакцією через повільність зв'язку, переоцінку Арденн і розпорошення резервів. Евакуація з Дюнкерка (26 травня – 4 червня) врятувала британські експедиційні сили, але Франція капітулювала 22 червня.

Загальні втрати союзників перевищили 2 млн полонених і загиблих, тоді як Німеччина втратила близько 50 тис. солдат та офіцерів [1, с. 210–212]. План «Гельб» виявився значно ефективнішим завдяки оперативній несподіванці, концентрації сил і комбінованому застосуванню танків, піхоти та авіації, а також гнучкості командування. На противагу цьому французька стратегія, орієнтована на досвід Першої світової війни, виявилася неефективною через статичну оборонну доктрину, відсутність єдиного командування та повільну реакцію резервів [3, с. 163].

Стратегічне планування «Гельб» стало переломним моментом у військовій історії ХХ ст., продемонструвавши перевагу маневреної війни над статичною обороною. Воно підкреслило значення оперативної гнучкості, технологічної переваги та психологічного фактору несподіванки. Уроки кампанії залишаються актуальними сьогодні: переоцінка оборонних ліній і недооцінка швидкості можуть призвести до катастрофи. Дослідження плану «Гельб» сприяє розумінню трансформації воєнного мистецтва та запобіганню подібних помилок у майбутньому.

Література

1. Jackson, Julian. *The Fall of France: The Nazi Invasion of 1940*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
2. Horne, Alistair. *To Lose a Battle: France 1940*. London: Penguin Books, 2007.
3. Манштейн, Еріх фон. *Втрачені перемоги. Спогади генерал-фельдмаршала вермахту*. Переклад з англійської Святослав Пархоменко. Київ: Центр навчальної літератури, 2024. 728 с.
4. Frieser, Karl-Heinz. *The Blitzkrieg Legend: The 1940 Campaign in the West*. Translated by J.T. Greenwood. Annapolis, MD: Naval Institute Press, 2005. 507 p.

Науковий керівник: Ковальський С. В., к. іст. н., доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Сотніченко О. В.,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

ПІРЕНЕЙСЬКА КАМΠΑНІЯ НАПОЛЕОНА І (1808–1814)

Піренейська кампанія стала одним із найбільш тривалих і руйнівних епізодів Наполеонівських війн. Вона тривала шість років (1808-1814 рр.) на території Піренейського півострова і увійшла в історію, за влучним виразом самого Наполеона Бонапарта, як «іспанська виразка». Кампанія поєднала регулярні битви, партизанську війну та масштабну британську інтервенцію. Іспанські події виснажили армію Наполеона, що в підсумку стало важливим чинником поразки Першої Імперії.

Мета статті полягає у аналізі передумов конфлікту, його місце в загальному контексті Наполеонівських війн, тактичних та військово-технічних особливостей бойових дій, а також їх наслідки.

На початку ХІХ ст. Іспанія переживала глибоку кризу. Королівство Бурбонів під проводом слабкого Карла ІV (1788-1808) і його фаворита Мануеля Годоя фактично перебувало в залежності від Франції. Після Тільзитського миру 1807 р. Наполеон домогся від Іспанії участі в Континентальній блокаді проти Британії. У жовтні 1807 р. було підписано Фонтенблеський договір, за яким французькі війська мали пройти через Іспанію для окупації Португалії, яка залишилась останнім союзником Англії на континенті та продовжувала з нею торгувати.

Французькі сили під командуванням генерала Жюно швидко захопили Лісабон, але водночас Наполеон почав нарощувати присутність у самій Іспанії, зайнявши ключові фортеці такі як Памплона та Барселона. Іспанське суспільство було глибоко розколоте. Аристократія та духовенство підтримували традиційний порядок, селянство страждало від феодалних повинностей, а ліберальна інтелігенція мріяла про реформи. Державний секретар Іспанії Мануель Годой втратив популярність через корупцію та залежність від Парижу. У березні 1808 р. в Аранхуесі сталося повстання проти М. Годоя, яке мало назву «бунт принців». Це в свою чергу змусило Карла ІV зректися престолу на користь сина Фердинанда VII. Наполеон використав династичну кризу в своїх геополітичних цілях. Французький імператор запросив обох Бурбонів до Байонни і примусив їх відмовитися від прав на користь свого брата Жозефа Бонапарта [1, с. 50-52].

Піренейська кампанія розгорнулася після підписання Тільзицького миру, коли Наполеон I спромігся консолидувати усю Європу проти Великої Британії. Початок кампанії припав на п'ятий етап Наполеонівських війн, коли Франція домінувала в Центральній Європі, але не могла подолати Британію. Наполеон уже розгромив Третю коаліцію (1805) та Четверту (1806–1807). Втім морська блокада залишалася неефективною. Континентальна система вимагала повного закриття європейських портів для британських товарів. Португалія та Іспанія стали «слабкими ланками» і потребували термінового рішення. Захоплення Іберії мало забезпечити контроль над Атлантикою та Середземномор'ям, позбавити Британію союзників і ресурсів. Це була не просто периферійна операція, а стратегічний хід для остаточного придушення Британії [2, с. 20–35].

Ключовою економічною метою кампанії на Піренейському півострові було намагання закрити Португалію та Іспанію для британської торгівлі в Європі. До політичних причин можна віднести бажання французького імператора встановити в цих державах маріонеткову владу короля Жозефа Бонапарта, свого старшого брата. Зі стратегічної точки зору ця кампанія розглядалась як посилення свого південного флангу перед майбутньою війною з Росією імперією. Наполеон вважав Іспанію «відсталою країною, керованою фанатичним духівництвом», і очікував швидкої перемоги. Втім, він недооцінив іспанський національний дух. 2 травня 1808 р. у Мадриді спалахнуло повстання проти французів, яке стало сигналом до довготривалого загальнонаціонального опору [3, с. 88].

Спочатку французька армія діяла блискуче. У листопаді 1808 р. сам Наполеон I на чолі 125-тисячної армії увійшов в Іспанію, розгромив іспанські сили під Сомосьєррі та захопив Мадрид. Жозеф Бонапарт був коронований. Однак Наполеон не зміг залишитися надовго. У грудні 1808 р. він повернувся до Парижу через загрозу з боку Австрії. Командування армією передали безпосередньо маршалам Н. Сульту, М. Нею, А. Массену та іншим.

Під час активних бойових дій французи застосовували класичну тактику, яка включала в себе швидкі марші, концентровані удари, облоги фортець. Але розпорошеність сил і партизанські дії з боку іспанців зробили контроль над територією неможливим. В період максимального напруження 1810-1812 рр. французька армія намагалася придушити опір у Каталонії, Андалусії та Наваррі, але зазнали низку поразок під Талаверою (1809), Буссако (1810) та в обороні Ліній Торрес-Ведрас [4, vol. 3, с. 29–37].

Іспанці відповіли масовим повстанням. Центральна хунта в Севільї координувала опір. Регулярна армія, хоча й слабка, виграла в липні 1808 р. першу велику битву при Байлені, що стало першою відкритою поразкою наполеонівських військ у Європі. Головною силою іспанців стала партизанська війна, яку вели загони селян, священиків і колишніх солдатів. Вони атакували французькі комунікації, фуражирів і невеликі гарнізони. Партизани Наварри під проводом Еспоса-і-Міни стали легендою [5, с. 100–120].

Особливо ситуація стала кардинально змінюватись разом із допомогою британців. У серпні 1808 р. Артур Веллслі, майбутній прем'єр-міністр та герцог Веллінгтон, висадився в Португалії. Його військо розгромило маршала Ж. Жюно під Вімієро. Після відступу Дж. Мура до Коруньї в 1809 р., А. Веллслі провів роботу над помилками та створив непереборну оборонну систему, так звані Лінії Торрес-Ведрас. Ці фортифікації зупинили французький наступ. Британці використовували тактику «випаленої землі», морську підтримку та комбіновані операції з португальськими та іспанськими союзниками. Ключові битви другої половини кампанії при Талавера в 1809 р., при Саламанці в 1812 р. та при Віторії в 1813 р. завершилися розгромом Ж. Бонапарта та відступом французів. На завершальному етапі в 1813–1814 рр. союзники перейшли в наступ, вигнали французи з Іспанії та увійшли в Південну Францію [6, с. 200–250].

Слід також зазначити різницю в тактиці противників. Французи активно застосовували класичну тактику, таку як лінійні атаки, новаторське використання артилерії [7] та типові для наполеонівської армії кавалерійські навали. На боці іспанців був увесь арсенал партизанської боротьби: засідки, нічні рейди, терор проти колабораціоністів. Британці були змушені пристосовуватись до експедиційної війни та застосування обмеженого ресурсу проти переважаючого супротивника. Вони блискуче впорались із дисциплінованою обороною, контратаками, наведенням логістики через море [3, с. 482].

Кампанія завершилася повним вигнанням французів у 1814 р. Ж. Бонапарт втік та поверненням на престол Фердинанда VII. Французька армія втратила приблизно 240 тис. вбитими, пораненими та полоненими. Іспанцям та португальцям ця війна коштувала майже 300 тис. вбитими та пораненими. Англійська армія понесла менші втрати, які вираховуються від 36 до 40 тис. солдатів [8]. Іспанія була спустошена економічно.

Наслідки для Наполеона були катастрофічними. «Іспанська виразка» відволікла елітні війська перед російським походом 1812 р., підірвала престиж і ресурси [1, с. 285]. Для Іспанії кампанія принесла прийняття ліберальної за

змістом Кадиської конституції 1812 р. Але згодом відбулась реставрація абсолютизму та почались антиколоніальних війн у Латинській Америці. Для Великої Британії А. Веллслі став національним героєм, а позиція королівства на континенті зміцнилася. Загальноєвропейські наслідки полягали в тому, що кампанія прискорила падіння Наполеона і вплинула на рішення Віденського конгресу [6, с. 520].

Піренейська кампанія продемонструвала обмеження наполеонівської стратегії. Регулярна армія виявилася безсилою проти народного опору та британської логістики. Вона стала прообразом сучасних партизанських війн і суттєво прискорила крах Першої імперії. Дослідження цієї кампанії залишається актуальним для розуміння асиметричних конфліктів.

Література

1. Gates D. The Spanish Ulcer: A History of the Peninsular War 1807–1814. New York : W. W. Norton, 1986. 557 p.
2. Oman Ch. A History of the Peninsular War, 7 vols. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 1902. 755 p. URL: <https://www.gutenberg.org/files/53264/53264-h/53264-h.htm>
3. Esdaile Ch.J. The Peninsular War: A New History. London: Penguin, 2003. 565 p.
4. Oman Ch. A History of the Peninsular War, 7 vols. Vol. 3. Oxford: Clarendon Press, 1908. 568 p. URL: <https://archive.org/details/historyofpeninsu03oman/page/n5/mode/2up>
5. Tone J.L. The Fatal Knot: The Guerrilla War in Navarre and the Defeat of Napoleon in Spain. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994. 239 p.
6. Fraser R. Napoleon's Cursed War: Spanish Popular Resistance in the Peninsular War, 1808–1814. London: Verso, 2008. 587 p.
7. Statistics of Wars, Oppressions and Atrocities of the Nineteenth Century. URL: <https://necrometrics.com/wars19c.htm#Napoleonic>
8. Сотніченко О. В. Розвиток артилерії в армії Наполеона (1799-1815 рр.) *Історична наука в умовах війни очима здобувачів вищої освіти та молодих учених : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених*. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2025. С. 97-101.

Науковий керівник: Ковальський С. В., к. іст. н., доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Федотов Н. О.

здобувач 3 року навчання
спеціальності 014 Середня освіта (історія),
історико-філологічний факультет,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського (м. Одеса, Україна)

ПРИНЦИП БУНБУ РЬОДО (文武両道) ТА РОЛЬ ПОЕЗІЇ У ФОРМУВАННІ ВІЙСЬКОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯПОНІЇ

Одним із найбільш досліджуваних і хвилюючих аспектів японської культури для західного дослідника є поезія. Поезія є засобом вираження особистості, переживань і думок людей, життя, продовжуючи жити в її культурних компонентах, вважаючи себе членом унікальної культури воїнів. Культура – це «третій дім» буття людини, культура як сукупність матеріальних і духовних цінностей покликана «олюднювати» людину. Критерієм же «людського в людині» згідно з Е. Фроммом є співвідношення життя і смерті [1, с.23]. У цьому сенсі поверхневий погляд на військову культуру постулює її відсутність або навіть неможливість в силу того, що професія воїна пов'язана зі смертю. При більш уважному підході ми побачимо, що воїни якраз набагато гостріше відчують співвідношення життя і смерті в кожному моменті і захищають життя як особливу форму буття світобудови.

Саме на прикладі поезії ми можемо побачити прагнення військової культури подолати смерть, зробити вибір на користь життя. Людське життя, на відміну від життя взагалі, наповнене соціокультурним і гуманітарним змістом [2], тому життя людини не завжди закінчується біологічною смертю, людина живе в пам'яті людей (звідси прагнення воїна прославити своє ім'я, зберегти честь і гідність, передати своє ім'я своїм нащадкам) і у своїх творах (звідси потяг воїнів до поезії та літератури). У творах майстрів бойових мистецтв ми знайдемо цілі розділи, присвячені проблемі осмислення шляху воїна і його призначення, концепції «меча, що дарує життя», розвиток цієї концепції привело до створення японським майстром Уесіба Моріхеєм «мистецтва миру і гармонії», як іноді називають айкідо, або ж до концепції юрису будо – шляху визнання, прийняття і прощення [3, с.13], розробленої вчителем Нісіо Сьодзі. Некрофілія чужа військовій культурі, в ній немає ніякого хворобливого прагнення до смерті, а лише спроба вийти за межі смерті, відмовитися від страху смерті за допомогою абсолютно особливого підходу до вирішення проблем екзистенційних

детермінацій людини, серед яких головна – проблема сенсу життя [4, с.131]. Найяскравішим доказом цього є вірші, які писалися перед обрядом сеппуку (ритуальне самогубство).

Незважаючи на те, що сеппуку за формою є самогубством, по суті, йому передують соціальна смерть [5, с.661] або ж наказ господаря, який карає самурая за проступок. При цьому і сам ритуал, що рятує честь і ім'я воїна від ганьби, і вірш, що зберігає його думки, переживання, ідеї, це все кроки до продовження життя перед обличчям неминучої біологічної смерті. Ставлення японських воїнів до смерті відповідає такому в стоїчній свідомості, де «смерть має моральне початок як останнє випробування людини на людську гідність і благородство, випробування її душевної стійкості» [4, с.135].

Відповідно до традиційного розвитку світогляду людини від архаїчного до сучасного неокласичного типу змінювалася також і поезія: від архаїчних ритуальних співаків до віршів, наповнених філософським змістом. Поезія в даному випадку є відображенням розвитку всієї військової культури, де класичні бойові мистецтва на сучасному етапі служать лише для саморозвитку і самопізнання людини.

Витоки японської поезії, як і багатьох інших явищ японської культури, лежать у міфологічних часах. Найдавнішою танка згідно з «Кодзікі» є пісня Великого Бога Хая-Суса-но-о-но мікото з приводу зведення шлюбних покоїв над місцевістю Суга [6, с.102]. Однак у передмові до «Сінкокінсю», написаній першим міністром-канцлером Фудзіваро Йосіцуне, сказано: «Пісні Ямато зародилися ще в давнину, коли тільки з'явилися небо і земля і коли ще не встановилися справи людські. І, як «листя-слова» Країни середньої очеретяної рівнини», вони беруть свій початок від Інада-хіме з селища Суга» [6, с.40]. Інада-хіме – це і є діва, врятована богом Суса-но-о від восьмиголового змія Ямата-но ороті, для поєднання шлюбом з якою і зводив палати Суса-но-о. Так чи інакше, це вказує на ритуальний характер поезії в давні часи.

Ритуальні пісні були частиною релігійних ритуалів, що сягають корінням у шаманські традиції. Ритуальність багатьох літературних пам'яток Японії не раз підкреслювалася дослідниками. Серед таких пам'яток імператорські укази – семмё, які, поряд із зверненнями до богів молитвами норіто і китайськими указами текусі, згідно з поетичною концепцією літературознавця і міфолога Орігуті Сінобу, були текстами одного порядку, чия ритуальна функція полягала у виголошенні волі небесних богів [8, с.66].

Відомий японіст Людмила Михайлівна Єрмакова повідомляє, що семме і норіто, «мабуть, виконувалися в певному музичному ключі, різні автори згадують про збережені в деяких храмах партитури окремих семме» [8, с.67]. Характерно, що дослідники підкреслюють близькість семме до фольклорно-пісенної поезії та літератури, що формувалася, незалежно від того, що імператорські укази були юридичними документами. Найбільшу близькість до пісень поетичної антології «Маньёсю» виявляють семме, які були «частиною обрядових текстів, що виконувалися в ритуалі сходження на престол» [8, с.76]. Доктор Єрмакова детально розглядає паралелі між семме і піснями нагаута і танка, що містяться в «Маньёсю», які полягають у загальних лексичних і фразеологічних збігах, деякі пісні з «Маньёсю» написані за мотивами імператорських указів [8, с.77]. Для нашої теми важливе розуміння тісного зв'язку давньоапонської поезії з ритуальними піснями і молитвами.

У цьому сенсі походження японської поезії не є унікальним, таким же чином розвивалася і давньогрецька поезія від гімнів богам до любовної та історичної тематики. Витоки поезії прояснюють і те значення, яке вона відігравала в японській культурі, зберігаючи близькість до ритуалу і сакрального дійства. Всесвітньо відомий французький антрополог Клод Леві-Стросс під час перебування в Японії відвідав острови Рюкю, де зумів познайомитися з місцевими культами, які, на його думку, містять «спільний для всієї Японії культурний пласт, що передує формуванню основ синто» [9, с.81]. На острові Іхея-дзіма Леві-Стросу вдалося відвідати репетицію сакральних піснеспівів, виконавцями яких були звичайні місцеві жителі – рибалки і селяни [9, с.88]. На цьому прикладі ми бачимо, що в давній Японії участь у деяких сакральних церемоніях могли брати не тільки представники жрецької касты, а й інші члени суспільства, в тому числі й воїни. Також існували певні ритуали і культи, характерні для людей певного роду діяльності, серед них яскраво виділяються військові культи, присвячені богам Такемікадзутіно мікото і Фуцунусі-но мікото.

Героєм японського епосу, тісно пов'язаним із шаманською традицією військової культури, є Ямато-такеру, син імператора Кейко. Відомий російський дослідник Олексій Горбильов вбачає в описі та поведінці Ямато-такеру характерні для шаманської традиції риси бойового шалу та неприборканого характеру воїна: «У переказі про Ямато-такеру ми бачимо той самий ряд подій, що і в міфі про Суса-но-о: прояв неприборканої люті і величезної сили, потім вигнання героя і використання його можливостей у війні» [10, с.610]. Вигнаний з дому за вбивство брата Ямато-такеру відправляється приборкувати країну, в

ході своїх походів він розправляє з подібними до нього воїнами – братами Кумасо-такеру та Ідзумо-такеру, закликає і приборкує непокірних богів, а згодом гине, отруєний ворожим богом, який з'явився йому у вигляді білого кабана [10, с.610].

У «Кодзікі» історія Ямато-такеру супроводжується великою кількістю пісень, які принц співав з різних приводів. Серед пісень є пісня-насмішка, подібна до переможних пісень воїнів Куме [11, с.127], яку Ямато-такеру заспівав з нагоди перемоги над Ідзумо-такеру: «Взялися вони за свої мечі, щоб їх вийняти, але Ідзумотакеру не вдалося витягнути свій підроблений. Тоді Ямато-такеру-но мікото вихопив свій меч і зарубав Ідзумо-такеру. І таку пісню заспівав:

Меч, що носить біля пояса
Ідзумо-такеру з Ідзумо,
Де восьмишарові хмари встають!
Багато плюща навколо нього обвилось,
А леза-то немає!» [11, с. 70].

Серед пісень, які співав Ямато-такеру, були: 1) хвалебна пісня, що виконувалася в ритуалі «милування країною», за допомогою цього ритуалу імператор заспокоював земних духів і запобігав можливому хаосу [11, с.129];

2) пісня благого побажання, що виконувалася в ритуальній ситуації літньою людиною на адресу молодих чоловіків з метою принести їм здоров'я і довголіття [11, с. 130];

3) пісня смутку. Перед смертю Ямато-такеру заспівав:

«О, той меч!
Меч,
Що залишив я
Біля ложа
Діви... -
Так він заспівав і раптом помер» [11, с. 76].

Меч, про який співав Ямато-такеру, — це меч Кусанагі, який бог Суса-но-но мікото здобув із вбитого ним змія Ямато-но ороті і який згодом дістався Ямато-такеру. У даній пісні Ямато-такеру шкодує, що поруч з ним немає його меча, який мав магичні властивості і який, можливо, допоміг би йому уникнути смерті. Цікаво, що спадкоємність Ямато-такеру від богів Такемікадзуті-но мікото і Фуцунусі-но мікото виражалася не тільки в продовженні приборкання країни, але і відзначена в найстарішій зведеній праці з історії військових мистецтв «Хонтьо бугей сьоден» («Короткі біографії майстрів військових мистецтв

Японії», 1716 р.) спадкоємністю у військових мистецтвах: «Мистецтво бою мечем починається з божественного мистецтва, явленого богами Такемікадзуті-но мікото і Фуцунусі-но мікото Ямато-такеру-но мікото передав нащадкам це божественне мистецтво» [10, с.610].

Другим, більш істотним, джерелом проникнення поезії у військову культуру став буддизм. Саме завдяки буддистським ченцям і вчителям поезія, яка до цього культивувалася придворною аристократією, почала проникати в самурайський стан. Для того щоб зрозуміти причину, через яку буддизм мав величезний вплив на поширення поезії в Японії, зокрема серед воїнів, достатньо буде позначити два фактори. По-перше, буддистські монастирі були центрами вченості, сюди приїжджали вчителі з Китаю, які привозили з собою китайські твори; свої проповіді та розповіді про буддизм майстри часто підкріплювали прикладами з поезії. По-друге, в поезії аристократичних кіл були поширені буддистські мотиви про тлінність усього суцього, написання подібних віршів було своєрідною ознакою хорошого тону, також існувала практика усунення імператора від влади шляхом його постригу в ченці. Відхід від світських справ і постриг у ченці представників вищої аристократії збагачував світ буддистської поезії витонченими і відточеними творами, з якими завдяки буддистським монастирям і вчителям могли знайомитися і представники військової еліти.

Серед таких ченців-поетів був і великий Сайгео. Про Сайгео Віра Маркова повідомляє, що він належав до знатного військового роду Сато, а мати Сайгео походила з роду Мінамото, в результаті чого родина поета була пов'язана як з військовими феодалами, так і зі старою придворною аристократією [12, с. 11]. У юності Сайгё займав церемоніально-декоративну посаду в гвардії, яка охороняла імператорський палац. Серед віршів Сайгё є і вірші на військову тему:

«Меч при житті любил...
Гонят тепер взбираться
По веткам Древа мечей.
Заграды рогатые копы,
Щетинясь, впиваются в грудь»
(Пер. В. Марковой) [13, с. 238].

Сайге застав за свого життя війну між військовими родами Тайра і Мінамото, яка закінчилася розгромом Тайра. У Сайге з роду Тайра було багато друзів і знайомих, під враженням від смерті яких він склав вірші, уявивши, як через гори Сіде-но яма («що ведуть до смерті»), які за одним із повір'їв були шляхом у потойбічний світ, йдуть незліченні полчища вбитих воїнів:

«По всей стране войны встают на брань, и
нет такого места, будь то на западе или
востоке, на севере или юге, где не шли бы
сражения. Страшно слышать, какое
множество людей погибает! Даже не
верится, что это правда. Увы! Из-за чего же
возгорелась распря? Бедственные времена!
– помыслил я.

Сидэ-но яма.

Идут несметные полчища

Через Горы смерти.

И все не видно конца!

Растет число убиенных...»

(Пер. В. Марковой) [13, с. 261].

Японії знайомство з дзен відбулося ще в VII столітті, але справжній розквіт дзен почався тільки з приходом до влади військового стану і заснуванням сьогунату Камакура, а також з діяльністю Ейся – вчителя дзен. Сьогуні і генерал-регенти періоду Ходзьо (1205 – 1332 рр.) запрошували відомих вчителів з усіх кінців країни і з Китаю, будували велику кількість храмів і самі були послідовниками дзен. Серед послідовників дзен був генерал-регент Токійорі, який отримав просвітлення під керівництвом Догена і, прийнявши чернечий постриг, продовжував керувати країною. Токійорі вів просте життя і закінчив свої дні, сидячи спокійно схрестивши ноги. Вірші Токійорі відображають образ його життя і думок:

«Вище берегів тече струмочок,

Зеленіше за мох росте травичка.

Ніхто не стукає в мій скромний будиночок на горі,

Але двері самі відчиняються від стуку вітру» [14, с.57].

Дзен і військова культура перевели розмови про тлінність усього суцього (доктрина мудзьо – ідея тлінності і неміцності всього суцього) на новий рівень. Для аристократів такі роздуми були лише грою, певною витонченістю в душі буддизму, показними зітханнями придворної знаті про тлінність світу, які часто виглядають нещирими і віддають снобізмом. Наприклад, подібні патетичні вигуки могли бути висловлені з нагоди закінчення коханого роману або відцвілої сакури. Самураї ж відчували тлінність навколишнього світу в постійних боях. Дзенське заперечення прихильності до світу, до речей, до життя у самураїв

знайшло живий відгук. Тема легкості розставання з життям, презирства до смерті і відчуття її неминучості стає однією з ключових тем військової поезії.

Епоха Воюючих царств дала японській історії величезну кількість відомих полководців і воєначальників. Серед них Уесугі Кенсін і Такеда Сінген, яких об'єднувала їхня прихильність дзен. У розпал одного з боїв в ставку Сінгену ввірвався вершник і, наставивши на нього меч, запитав: «Як ти вчиниш в такому становищі і в такий час?», Сінген через брак часу вихопити меч відбив удар сковородою, відповівши: «Сніжинка в розпеченій печі!» [14, с.62]. Як з'ясувалося, вершником, що атакував Сінгена, був сам Уесугі Кенсін, а їхній діалог є блискучим прикладом розмови в дусі дзен. Сато Хіроакі наводить у своїй книзі вірш, який Кенсін склав на честь захоплення замку Ното:

«У таборі холодно, осіннє повітря свіже.
Зграями пролітають гуси, опівночі світить місяць.
Гори Етіго, тепер ось взята Ното.

Все одно: повертаючись додому, люди пам'ятають про похід» [15,с.252].

Інший вірш Кенсіна можна віднести до особливого жанру дзісей. Дзісей представляють собою танка і хайкай, написані самураями або на їх замовлення відомими поетами для ритуалу сеппуку (харакірі), також до дзісей відносять вірші, в яких поет пише про майбутню смерть. Кенсін залишив такий вірш:

«Ні раєм, ні пеклом
Мене вже не збентежити,
І в місячному сяйві
Стою непохитним,
Ні хмаринки на душі.» [16, с. 194].

Найбільша кількість дзісей пов'язана з відомою історією про 47 ронінів з Аки, які помстилися за свого пана і вчинили сеппуку. Серед авторів віршів був Оїсі Кураносукі Йосіо (Обосі Юраносукі Йосіо), який очолив загін ронінів, що зібралися для помсти. Вірш Оїсі:

«Радість!
Смуток зникає:
Відкинувши життя, перетворююся на хмару,
Що ковзає тінню
Поруч із місяцем» [16, с.76].

Однак воїни не завжди писали вірші самі, багато хто звертався до послуг відомих поетів, якщо вважали, що самі недостатньо вправні в поезії. Так Оїсі і

його шістнадцятирічний син замовили Іппіцуану написати для них вірші перед їх сеппуку: Вірш Іппіцуана, написаний для Обосі Юраносукі Йосіо:

«Тисячі гір не замінять життя пана.

Найтонше волосся важливіше

За моє життя» [16, с. 68].

Японські теоретики в галузі поезії відзначають, що головними складовими поезії є кокоро – душа і сугата – форма, що представляє собою задум і мовне втілення, мова вірша [13, с.153]. Іноді можна зустріти зневажливе ставлення до військової поезії через не завжди відточений стиль або обрану тему. Але воїн ніколи і не прагнув змагатися з поетом на ниві поезії або переплюнути його в цьому мистецтві. Відомий поет і дослідник літератури Масаока Сікі, розмірковуючи про критерії краси в поезії, писав: «Критерій і міра краси визначаються почуттями кожної людини. А тому критерії краси у всіх різні та індивідуальні» і далі: «спочатку визначений критерій краси не має ніякого відношення до критеріїв індивідуальних» [13, с.150]. Це справедливо, особливо якщо ми врахуємо, що військова поезія завжди буде ближчою воїну, ніж представнику іншого стану, а тема і задум вірша будуть торкатися почуттів воїна і звертатися до його індивідуальних критеріїв краси.

Розглянувши процес еволюції японської військової поезії та її приклади, ми можемо однозначно сказати, що поезія для військової культури служила одним з інструментів для олюднення людини, виховання у воїні почуття співчуття, почуття прекрасного, а також способу осмислення шляху воїна і всього його життя. Вже одне це доводить існування абсолютно особливої військової культури, зі своїми власними відповідями на екзистенційні питання людства.

Історія Японії – це історія політичного і культурного панування військового стану. Відомо, що «чим вищим ставав рівень розвиненості культури, тим сильніше вона впливала на динаміку соціального прогресу в цілому. І, навпаки, чим сильніше відбувався процес окультурення суспільного життя, тим держави і цивілізації успішніше набирали економічну, військову і технологічну міць» [1, с.92]. До часу близького знайомства японської нації із західною цивілізацією в 19 ст. Все суспільне життя Японії було окультурене, що зумовило подальше швидке технологічне та економічне зростання Японії.

Військова культура Японії була не тільки джерелом сюжетів для поетів, письменників і художників для створення всесвітньо відомих гравюр, драм і романів, але й сама створювала творіння духовної культури людини. Нематеріальна культурна спадщина японської військової культури досі

залишається цінним джерелом з історії, психології та культури японського військового стану.

Література

1. Горбылев А. Синтоистская традиция воинских искусств / Синто – путь японских богов: В 2т. Т.1 Очерки по истории синто. СПб.: Гиперион, 2002. С. 601 – 623.
2. Дзисэй: Стихи смерти. М.: АСТ; СПб.: Ост, 2008. 256 с.
3. Долин А.А., Попов Г.В. Кэмпо – традиция воинских искусств. М.: Наука. 429 с. 6. Ермакова Л.М. Императорские указы как жанр древнеяпонской культуры / Политическая культура древней Японии. М.: Российск. Гос. гуманитар. Ун-т, 2005. С. 66 – 80.
4. Кодзики – Записи о деяниях древности: Свитки 2-й и 3-й. СПб.: ШАР, 1994. 256 с. 9. Леви-Стросс К. Обратная сторона луны. М.: Текст, 2013. 157 с.
5. Лестев А. Е. Методы психологической подготовки японских воинов // Восточные общества: традиции и современность. Материалы II Съезда молодых востоковедов стран СНГ. Баку, 11-14 ноября 2013 года. – М., Баку: Центр Стратегических Исследований при Президенте Азербайджанской Республики, 2014. – С. 649–667.
6. Маркова В. Предисловие / Сайгё // Горная хижина. СПб: Кристалл, 1999. - С. 5–46.
7. Масока С. Стихи и проза. СПб.: Гиперион, 1999. 192 с.
8. Мифы Древней Японии: Кодзики. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. 256 с.
9. Меньчиков Г.П. Антропологические константы: Ч. II. Основные закономерности изменения сознания человека / Г.П. Меньчиков // Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств. 2013. №4-1. С. 21 – 27.
10. Меньчиков Г.П. Жизнь как философская категория/Г.П.Меньчиков // Вестник МГУКИ, 2008. -№5. - С. 13–17.
11. Меньчиков Г.П. Человек и его базовые экзистенциальные детерминации / Г.П. Меньчиков // Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств. 2008. №3. С. 131 – 141.
12. Нисио С. Айкидо – юрису будо. Принцип ирими иссоку // Пер. с яп. О. Глушко. М.: Издательство «Эннеагон Пресс», 2011. 208 с.
19. Нитобэ И. Этика самурая // Японский воин. М.: ЗАО Центрполиграф, 2009. С. 5 – 128.

13. Нукария К. Религия самураев. Исследование дзэн-буддийской философии и практики в Китае и Японии. СПб: Наука, 2003. 245 с.
14. Сато Х. Самураи: история и легенды. СПб.: «Евразия», 1999. 416 с.
15. Сиба Ё. Тикубасё // Кодекс бусидо. М.: Эксмо, 2007. С. 285 – 307.
16. Синкокинсю: Японская поэтическая антология XIII века. М.: Корал Клуб, 2000. В 2 т. Т.1. 280с.

Науковий керівник: Добролюбська Ю. А., д. філос. н., професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Янак Д. Д.,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

“САМОХІДНІ ШТУРМОВІ ГАРМАТИ ВЕРМАХТУ”

В часи Другої світової війни всі її учасники застосовували різні зразки бронетехніки на полі бою. Це були середні, важкі танки, самохідні зенітні установки, САУ тощо. Були САУ особливого класу - самохідні штурмові гармати. Вони були призначені для того, щоб підтримувати наступ піхоти та підтримка танків. Але самохідні штурмові гармати також самі могли ефективно боротися з ворожою піхотою та танками. Однією з таких сау була Stug III.

Варто трохи розповісти про історію створення цієї сау. В 1937 році було створено перші 5 одиниць цієї сау нульової серії на шассі танка Т-3. Ці сау мали в якості головного озброєння коротку 75-мм гармату Stuk 37. САУ цієї серії не приймали участь у боях, оскільки вони використовувалися для випробувань на полігонах. Невідомо, чи пішла би САУ у серійне виробництво, якби не наполегливість Манштейна, який вважав, що самохідна артилерія необхідна, на противагу думці Гудеріана, який вважав, що танк кращий за САУ, і необхідності в штурмових гарматах немає. Але в кінцевому результаті наполегливість Манштейна дала свої результати - САУ пішла в серію. Перші моделі САУ А, В, С, D, Е - мали коротку 75-мм гармату, таку саму, як на перших модифікаціях танка Т-4. Після вторгнення в СРСР виявилось, що 75-мм гарматата Stuk 37 малоефективна проти ряднських Т-34 та КВ-1. Перші сау мали броню в 50 мм, що не захищало від гармат Т-34 і КВ-1. З моделі F сау почали встановлювати

довгу 75 мм гармату Stuk 40, яка могла пробивати більше 100 мм броні. Сау з новими гарматами стали виготовляти з весни 1942 року. Найбільш масовою моделлю САУ була модель G, якої було виготовлено понад 7000 одиниць. Ця модель мала вже 80 мм броні, 75 мм гармату, але вже з довжиною ствола у 48 калібрів. Ця модель мала дистанційно керований кулемет MG-42. Штурмові гармати з довгою гарматою тепер виконували в основному протитанкові ролі. Піхота лишилася без засобу вогневої підтримки та прикриття.

Для підтримки піхоти фірмі Алкет дали замовлення на створення САУ зі 105-мм гаубицею. В 1942 році було створено 9 перших прототипів, які використовували для випробувань. Серійно цю САУ почали виготовляти з березня 1943 року. Головним озброєнням була 105-мм гаубиця StuH 42, яка могла вести вогонь бронебійними, фугасними та кумулятивними снарядами. Боезапас САУ складав 36 пострілів роздільного заряджання. До кінця війни було виготовлено 1299 одиниць цієї сау, за іншими даними - 1311 одиниць. Крім цього, деяка кількість сау була перероблена у вогнеметні версії.

З 1943 року штурмові гармати стали виробляти на шасі танка Т-4, оскільки завод фірми Алкет було знищено нальотом авіації, тому виробництво перенесли на заводи фірми Крупп, яка виробляла танки Т-4. Всього САУ цієї моделі було зроблено 1163 одиниці. І сумарно, якщо враховувати всі модифікації САУ, то вийде майже 12 тисяч одиниць, що робить цю САУ найбільш масовим зразком бронетехніки Вермахту[1. с. 3 -14].

Щодо бойового застосування, то ця САУ воювала до самого кінця війни та стала найбільш ефективним засобом знищення ворожої бронетехніки в німецькій армії. САУ входили в дивізії - 22 одиниці у кожному: по 7 самохідок на одну батарею та одна одиниця - для командира дивізіону. Під час нападу на СРСР згідно плану "Барбароса" Вермахт мав 12 дивізіонів САУ, а загальна кількість штурмових гармат була майже 300 одиниць, і їх використовували на найбільш важливих ділянках фронту. Особливо багато штурмових гармат було на початку війни в дивізіях "Лейбштандарт СС Адольф Гітлер", "Дас Райх" та "Велика Німеччина". Особливо проявили себе ці гармати під час битви за Курськ та біля Ржева. Німецькі екіпажі підпускали радянські танки впритул а потім знищували. Наприклад 667 дивізіон до 1944 року знищив понад 1000 радянських танків. Ще одним яскравим прикладом є Демянський котел в березні 1942 року, коли німці деблокували кільце оточення зсередини та ззовні. Особливо проявила тоді себе дивізія "Мертва голова". Чимало штурмових гармат було під час битви за Сталінград, але дуже багато САУ тоді було знищено, в основному з короткими

гарматами. Найбільше сау було використано під час Курської битви, коли штурмовими гарматами посилювали танкові частини. В 44 - 45 роках частини, оснащені Stug III, воювали з великою результативністю. Корсунь-Шевченківська операція, Курляндія це наочно підтверджують, оскільки там було чимало частин самохідних штурмових гармат, на рахунку яких були сотні знищених танків[2.с. 37 - 46].

В 1944 році в Рейху створили ще одну штурмову гармату. Ця штурмова гармата була створена на шассі важкого танка Тигр. Ця штурмова гармата класу самохідних мортир була призначена для руйнування будівель одним влучанням. Але іноді їй доводилося боротися з танками. Це штурмова гармата Штурмтигр. Про неї далі піде мова.

Бої в Сталінграді показали, що наявні 150 - мм гаубиці та самохідні гармати того ж калібру не можуть ефективно руйнувати радянські укріплення того ж 150-мм калібру. Серед таких наприклад були "Брумбар" та "Хуммель". Тому німці зрозуміли - потрібно створити штурмову гармату більшого калібру для руйнування укріплень. Тому в 1943 році на шассі важкого танка Тигр Гудеріан запропонував створити штурмову гармату. Спочатку планували встановити 210-мм гармату, але вона була ще на стадії проектування. Тому Шпеєр запропонував в якості головного озброєння 380-мм морський бомбомет RW 61/5,4, який не був прийнятий на озброєння в Крігсмаріне. Нова САУ отримала назву Штурмтигр. У грудні 1943 року створили перший прототип, який потім 9 місяців проходив випробування на полігонах. Вже в серпні 1944 року почалося Варшавське повстання. Тоді штурмтигр єдиний раз застосували за призначенням - руйнування укріплень та будівель. Але були випадки, коли Штурмтигр успішно боровся з танками. Так, один з штурмтигрів 1001 роти у 1945 році зміг однією ракетою знищити 3 танки Шерман та 5 серйозно пошкодити. Всього за весь час виробництва виготовили 18 сау. Дві сау зараз знаходяться в музеях Німеччини, один в СРСР[3. с. 4, 10 - 11].

Тепер варто розглянути його будову та звернути увагу на його вогневу потужність - а тут є що сказати. Головним озброєнням, як вище вже було сказано, був 380 мм бомбомет. Штурмтигр вів вогонь не простими осколково-фугасними снарядами, а фугасними ракетами, яка містила в собі 125 кг(!) вибухівки. Сама ж ракета при всьому цьому важила 350 кг. Для заряджання ракети в казенну частину використовували спеціальну лебідку та систему роликів, яка була перед казенною частиною. Та навіть з цим всім, одну ракету заряджали в казенну частину 10 хвилин. Боезапас САУ складав 14 ракет. Але часто возили 13 ракет -

одна в казенній частині, 12 в бойовому відділенні. Просто 14 ракета була на зарядному лотку. Тут ще варто сказати, що при заряджанні ракету обертали у стволі бомбомета, аби виступи на ракеті увійшли в нарізи на стволі. Це робили за допомогою спеціального пристрою. Заряджали бомбомет в суворо вертикальному положенні. Максимальна дальність пострілу була 6 тисяч метрів. Коли ракета вилітала з бомбомета, вона мала швидкість 45 м/с, а потім вмикався двигун, і вона розганялася до 300 м/с. Як вище вже було сказано, то штурмтигр був зроблений на шассі танка Тигр. Якщо тигр важив 57 тонн, то штурмтигр - 65. Лобова броня була 150 мм під нахилом, що для 1944 року було доволі серйозним захистом проти будь якої гармати[4. с. 2].

Тепер варто звернути увагу на його вогневу потужність. Як вже було сказано, в його ракеті було 125 кг вибухівки. Для порівняння - американський фугасний снаряд калібру 155 мм M107 мав 6- 7 кг вибухівки; 203 мм фугасний снаряд сау M55 мав 22 кг вибухівки при масі 100 кг. Навіть 1250 кг фугасний снаряд Туре 0 калібру 460 мм японських лінкорів Ямато та Мусасі мав у собі 60 кг вибухівки. Тобто для танкового снаряду, а тим більше ракети - це аномально велика кількість вибухівки. Такої кількості вибухової речовини цілком було б достатньо, щоб знищити навіть найбільш захищені сучасні ОБТ(основний бойовий танк) - це Strv-122 PLSS(шведський Леопард 2, але з більш кращим захистом), Leopard 2A8(найновіша модель цього танка) та M1A2Sep v.3(остання модель Абрамса). Тобто, таку кількість вибухівки не витримає жоден сучасний танк, оскільки сучасна броня не розрахована на вибух в одній точці 125 кг аммотолу(а саме ця вибухівка була в ракеті штурмтигра. За кількістю вибухової речовини ракету штурмтигра переважає хіба що бронебійний снаряд калібру 600 мм самохідної мортири “Карл”, який при вазі понад 2 тонни, мав кілька сотень кг вибухівки, 800 мм бронебійний снаряд гармати “Дора”, який при вазі понад 7 тонн мав в собі більше тонни вибухівки та японська торпеда Туре 93 моделі M3 1943 року, яка містила в собі 780 кг вибухівки(ця торпеда відома як “Довгий спис”).

Друга Світова війна показала, що в бойових діях часто потрібні спеціальні види САУ, які могли б прикривати піхоту та знищувати танки, при цьому підтримуючи свої танки. Тому було створено САУ “Stug III”. Ця САУ була відносно недорогою та простою у виробництві, тому її було зроблено майже 12 тисяч одиниць. А через простоту експлуатації та зручність, вони на початок 1944 року знищили одних лише 20 тисяч радянських танків.

Але вони і піхоту цілком успішно підтримували в боях. У висновку можна сказати, що ця САУ задумувалась як засіб підтримки піхоти, але стала ледь не найбільш ефективним винищувачем танків. Щодо Штурмтигра, у висновку можна сказати, що причини її появи були очевидні - німцям потрібен був танк, який руйнував би укріплення одним влучанням. Його застосування у Варшаві себе виправдало, але разом з тим він цілком ефективно міг знищувати і піхоту супротивника, а в окремих випадках - знищувати танки.

Література

1. Барятинский М. Штурмовое орудие «Stug III». *Серия «Бронекolleкци»*. Приложение к журналу «Моделист - конструктор». 2001. № 6 (39). 36 с.
2. Свирин М. Штурмовое орудие Stug III». *Приложение к журналу «М-ХОББИ»* Выпуск № 3. 1996. 51 с.
3. Коломиец М. Штурмтигр. *Серия «Танки в деталях»*. Москва: Издательство «Стратегия КМ». 2000. 58 с.
4. Танки мира №005 - «Штурмтигр». Журнал «Танки мира» *Приложение к журналу «Арсенал-Коллекция»*. Москва, 1996. 16 с.

Науковий керівник: Добролюбська Ю. А., д. філос. н., професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

**Методика навчання історичних
дисциплін у закладах освіти**

Половенко Н. А.,
здобувач вищої освіти історико-філологічного факультету
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д.Ушинського» (м. Одеса, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-ПОРІВНЯЛЬНОГО МЕТОДУ НА УРОЦІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НА ТЕМУ «ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТА ЦИВІЛІЗАЦІЇ МАЙЯ ДО ТА ПІСЛЯ КОНКІСТАДОРІВ»

На уроці всесвітньої історії у 8-класі під час вивчення теми: Великі географічні відкриття. Завоювання та освоєння Нового світу, у контексті цієї теми будемо досліджувати питання про «Виховання та освіта цивілізації майя до та після конкістадорів» можна використати історико-порівняльний метод, де учні будуть порівнювати зміни які відбулись в освіті в різні епохи. Це дасть можливість дітям краще зрозуміти тогочасне суспільство і особливо ставлення до освіти та виховання у майя та їх завойовників-конкістадорів. Восьмикласники більше дізнаються інформації про народ майя, тому що у шкільних підручниках цій темі присвячена мала частина.

Під час порівняння буде використана також робота з науково-історичним текстом та візуальними джерелами. Учні будуть працювати з додатковою літературою та візуальними джерелами, через те що у шкільній програмі з всесвітньої історії немає теми яка б висвітлювала питання освіти та виховання давніх майя. Дану роботу можна виконати на практичному заняті, це дасть можливість учням самостійно працювати і робити висновки, цим видом роботи можна розвивати критичне мислення, спостереження формувати вміння аналізувати, також учні включаються в процес дослідження. Вони будуть читати літературу та аналізувати текст і на основі зображень будуть знаходити тих про кого пишеться у тексті, і візуально вони будуть бачити, як проходить процес навчання у древніх майя. Робота з візуальними джерелами передбачає те що діти будуть самостійно охарактеризовувати те що зображено на вазі, вони зможуть відповісти на такі питання:

Хто зображений на вазі?

Що роблять люди на цій картинці?

Про що ви можете розповісти дивлячись на цю картинку?

Школярі читаючи текст більше дізнаються про те яким було виховання та освіта, хто виконував роль вчителя, хто міг навчатися, чи у всіх була можливість

, також читаючи текст вони зможуть самостійно знаходити людей на зображених малюнках і робити висновки, співставляти текст з малюнками.

Складовою частиною історико – порівняльного методу є робота з науково – популярною літературою. До науково-історичної літератури або історичної-белетристики відносять літературу, яка була написана авторами у пізніший час, автори цих праць на основі джерел тієї епохи, письмових чи речових, посилаючись на праці інших дослідників, аналізують та роблять відповідні висновки у своїх роботах на досліджувану тему. До історичної белетристики відносять такі види наукових робіт: монографії, статті, дисертації, таким чином дослідник реконструє минуле крізь призму художнього бачення [1, с.157]. Науково-популярну та довідкову літературу на уроках історії можна впроваджувати за трьома напрямками:

1. Інформаційний: як база для підготовки вчителя до заняття.
2. Змістовний: як доповнення до основної розповіді вчителя на уроці.
3. Діяльнісний: як інструмент для самостійної роботи учнів.

Основні форми роботи, які можна використати працюючи з науковою літературою, пошук та порівняння визначень у словниках, підготовка есе, тез або коротких рефератів та використання цікавих фактів із літератури для стимулювання пізнавальної активності[1, с. 159].

Методична робота з текстами: Учитель на уроці ділить клас на дві групи і дає кожній групі роздрукований текст у якому пишеться про освіту та виховання майя у класичну добу та у період після конкістадорів.

Учитель дає завдання до цього тексту:

1. Прочитати текст (кожна група читає про той період, який їм сказав вчитель).
2. До цього тексту додаються зображення процесу виховання.
3. Діти повинні прочитати текст 1(про класичний період) і співвіднести його із зображеннями і сказати що вони бачать на малюнках і як це описується у тексті (дається одна картинка для кожної групи, на цій вазі зображені дві сцени, перша група дітей співвідносить першу сцену, на якій зображено навчання «юних лордів» та друга сцена на якій зображені як ті, що походять «із» того самого місця), діти повинні порівняти ці сцени і сказати чим вони відрізняються і чим схожі системи у різних шарах населення.
4. Знайти спільне і відмінне у вихованнях цих двох епох.

На прикладі класичної доби дається малюнок про навчання двох груп юнаків, одні ідентифікують як «молоді лорди», про інших автор пише як ті, що

походять «із» того самого місця та бога науки та писемності Іцамна, який їх навчає.

У першому тексті про класичну добу, автор пише про групу молодих людей, кожна з яких ідентифікована ієрогліфічним підписом. Одна пара ідентифікується як «юні лорди» (ch'ok ajaw), інша пара позначена як ті, що походять «із» того самого місця. Вчитель звертається до кожної пари учнів, він вчить, «молодих лордів» сільському господарству та родючості, іншу пару учнів як ті, що походять «із» того самого місця вчить чисел це можна побачити на малюнках (Мал.1, с.86)[3, с.1].

Franco D. Rossi

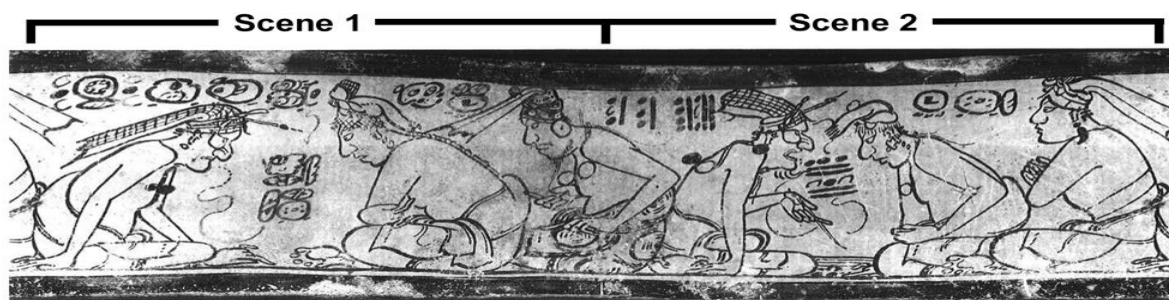


Figure 1. A depiction of Classic Maya pedagogy in two scenes on an unprovenienced Late Classic Vessel. (Courtesy Justin Kerr).

«Зображення класичної педагогіки майя у двох сценах на посудині пізньокласичного періоду невідомого походження. (Надано Дастіном Керром)»

Другий текст розповідає про освіту древніх майя у період після приходу конкістадорів. Автор пише про наслідки завоювання і як це вплинуло на систему освіти та виховання, він пише «іспанці» і особливо майя, які були виховані ченцями, тут робиться акцент на те що майя прирівнюють до іспанців, бо як вони вважають, що вміють читати і писати, вони рівні іспанцям. Тут вони пишуть про іспанізованого майя Хасінто Канека, Канек також був освіченим, іспанізованим майя, якому протегували доброзичливі іспанці. Хоча він, очевидно, був сиротою неясного походження. З ним поводитись як з вельможними юнаками майя в ранній період після завоювання; його прийняли і виховали францисканці в головному монастирі ордену в Меріді. Здібності та освіта Кенека перевищували можливості, які надавались йому . Він став схильним до пияцтва. І ченці вигнали його . для того щоб він сам почав дбати про себе, падіння зі статусу улюбленця францисканців, до рівня звичайного індіанця, який був змушений перебиратись випадковими заробітками, це породило у ньому боротьбу проти іспанців. Він

виплекав грандіозну схему вигнання іспанців і на додачу, коронації себе «королем»[2, с.102].

Використання історико-порівняльного методу із залученням зображень, сприяє кращому уявленню учнів про період, що вивчається, про те яка була система виховання та освіти у народі майя, чи всі мали право на те щоб навчатися, хто навчав, і зрештою дає можливість простежити динаміку змін яка відбулась у різний час в історії майя. А візуальні зображення дають можливість побачити як ці процеси зображували свідки тих подій, і мати певну картинку про ці події.

Література

1. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі: навч. посіб. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
2. Farriss, N.M.(1984). *Maya society under colonial rule: The collective enterprise of survival. Princeton University Press.*
3. Rossi, F.D.(2017). Pedagogy and State: An Archeological Inquiry into Classic Maya Educational Practice. *Cambridge Archeological Journal?* 27 (1)? 103-121.

Науковий керівник: Яновська Л. Г., кандидат педагогічних наук., доцент кафедри всесвітньої історії та методика її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

Плаксива В. О.,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СТОРІТЕЛІНГУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ТЕХНІКИ

Сторітеллінг у педагогіці розуміють як спосіб подання навчального змісту через цілісну історію з героями, конфліктом і розв'язкою, що передає знання, цінності та моделі поведінки. На уроках історії це дає змогу перетворювати абстрактні дати, поняття й описи процесів на живі оповіді про людей, їхні рішення та наслідки цих рішень. Особливу силу мають реальні життєві історії винахідників, інженерів, підприємців, оскільки вони допомагають учням співвідносити прочитане з власним досвідом та сучасністю [2].

У методиці викладання історії технічних винаходів сторітеллінг виступає засобом «олюднення» науки й техніки замість абстрактної «парової машини» учні знайомляться з конкретними діями, з їхніми сумнівами, помилками, поразками й успіхами. Такі історії створюють емоційний фон, що стимулює інтерес, сприяє кращому запам'ятовуванню та полегшує осмислення складних причинно-наслідкових зв'язків [1].

Психолого-педагогічні можливості сторітеллінгу.

Використання оповіді як дидактичного засобу активізує одразу кілька сфер розвитку дитини: когнітивну, емоційну, мовленнєву й соціальну. По-перше, історії суттєво поліпшують навички слухання та розуміння учням потрібно утримати в пам'яті послідовність подій, відстежувати зміну ситуацій, узагальнювати почуте та робити висновки. Регулярна робота з історіями тренує здатність концентруватися протягом тривалішого часу, що особливо важливо в умовах перевантаження інформацією. По-друге, сторітеллінг стимулює розвиток уваги, на відміну від пасивного перегляду відео, слухання розповіді вимагає від дитини самостійно «домалювати» простір, зовнішність героїв, технічні об'єкти та перебіг подій. По-третє, оповідання сприяє мовленнєвому й емоційному самовираженню, учні вчаться вербалізувати власні почуття, оцінки, моральні судження, ставити запитання до вчинків персонажів та аргументувати свою позицію [5].

Крім того, робота з історіями формує емпатію й соціальне розуміння, діти приміряють на себе роль персонажа, намагаються пояснити його дії, бачать зв'язок між особистими рішеннями та історичними наслідками. Завдяки цьому історія технічних винаходів постає не тільки як лінія сухих фактів, а як поле морального вибору, соціальних конфліктів, ціннісних дилем [3].

Загальні дидактичні принципи сторітеллінгу.

Для ефективного використання сторітеллінгу важливо дотримуватися кількох базових вимог до побудови навчальної історії. По-перше, оповідь має бути лаконічною та прозорою за змістом учень повинен без труднощів вловити головну думку, не гублячись у надмірі деталей. По-друге, історія потребує виразної подачі інтонації, паузи, темп, жести й міміка вчителя підсилюють емоційний вплив та допомагають структурувати інформацію. Важливо, щоб історія сприймалася природно й невимушено, а не як «мораль у лоб», інакше учні можуть відторгнути прихований сенс. Тому сторітеллінг готується заздалегідь, з чітко сформульованою дидактичною метою, але на уроці подається як жива імпровізована розмова. З погляду методики, це своєрідне емоційне «занурення»,

яке допомагає вчителю керувати увагою класу, виділяти ключові моменти та ініціювати рефлексію учнів щодо змісту [6].

Освітні ефекти сторітеллінгу для вивчення історії техніки.

Систематичне застосування сторітеллінгу на уроках історії технічних винаходів дає низку навчальних результатів. По-перше, покращується запам'ятовування фактів і хронології інформація, вбудована в сюжет, відтворюється легше, ніж розрізнені дати та прізвища. Дослідження цифрового сторітеллінгу в історичній освіті показують, що сюжетне подання матеріалу позитивно впливає на когнітивні результати та довготривале збереження знань. По-друге, історії розширюють кругозір, знайомлять учнів із культурним і соціальним контекстом виникнення винаходів, демонструють взаємозв'язок науки, економіки, політики й повсякденного життя. Розповіді про промислову революцію, історію авіації чи створення Інтернету можуть поєднувати технічні аспекти з історією повсякдення, питаннями праці, екології, етики використання технологій. По-третє, сторітеллінг сприяє формуванню критичного мислення, учні аналізують позицію оповідача, порівнюють різні інтерпретації подій, ставлять під сумнів однозначні оцінки прогресу [4].

У сучасних умовах особливу увагу привертає цифровий сторітеллінг, а саме використання відео, інтерактивних презентацій, анімації, подкастів, у яких учні самі створюють історії про минуле. Доведено, що такий формат підвищує залученість, розвиває цифрову грамотність, комунікативні та командні навички, а також сприяє глибшому осмисленню історичного матеріалу [7].

Методика побудови історичного сторітеллінгу про технічні винаходи.

Перший крок у методиці - добір змісту, придатного до оповідної подачі. Не кожна тема однаково зручна для розповіді, тому доцільно обирати сюжети з чітким розвитком подій, передумови, конфлікт/проблема, пошук рішення, винахід, його наслідки. Наприклад, історія створення парової машини, винаходу телеграфу, польоту братів Райт, розробки Всесвітньої мережі може бути структурована як драматична оповідь про подолання перешкод. Другий крок - побудова композиції, експозиція (історичний контекст), зав'язка (проблема, яку потрібно розв'язати), розвиток дії (спроби, помилки, конкуренція), кульмінація (створення винаходу, ключова подія), розв'язка (наслідки для суспільства, життя людей). Така тричастинна структура «початок - середина - кінець» допомагає учням не губитися в деталях і водночас бачити причинно-наслідкові зв'язки. Третій крок - насичення історії деталями, як то опис середовища майстерні, шум фабрики, вигляд перших машин, реакцію сучасників на новий винахід. Саме ці

елементи роблять розповідь емоційно переконливою та сприяють «перенесенню» учнів в іншу епоху. При цьому важливо, щоб кожна деталь працювала на головну ідею уроку, а не перетворювала оповідь на суто художній текст без навчальної мети [8].

Роль персонажів і конфлікту.

Центральною ланкою навчального сторітеллінгу є система персонажів. Історичні постаті, винахідники, інженери, підприємці, робітники, користувачі нових технологій постають як багатовимірні особистості зі своїми мотивами, слабкостями й внутрішніми суперечностями. Таке «олюднення» історичних діячів допомагає учням усвідомити, що науково-технічний прогрес створюють звичайні люди, які роблять вибір у конкретних умовах.

Конфлікт у таких історіях може мати різну природу, наприклад боротьба з технічними труднощами, протистояння традиційним уявленням, конкуренція між винахідниками, зіткнення економічних інтересів, моральні дилеми щодо використання винаходу. Представляючи історію як послідовність конфліктів і шляхів їх розв'язання, вчитель підводить учнів до усвідомлення складності історичних процесів і багатоваріантності їхніх наслідків [2].

Активізація учнів через запитання та творчі завдання.

Важливою методичною умовою є перехід від пасивного слухання до активної взаємодії з історією. Під час або після розповіді вчитель ставить учням запитання про мотиви персонажів, альтернативні варіанти розвитку подій, моральну оцінку вчинків, вплив винаходу на різні соціальні групи. Такі запитання стимулюють рефлексію, розвивають уміння аргументувати й зіставляти різні точки зору. Ефективним є залучення учнів до створення власних історій, від творчих переказів подій очима різних учасників до написання «листа винахіднику», коміксу про технічний прорив або короткого подкасту про історію певного пристрою. Ця діяльність не тільки сприяє глибшому засвоєнню фактичного матеріалу, а й розвиває творчість, навички письма, усного мовлення, медіаграмотність [5].

Міжпредметна інтеграція сторітеллінгу.

Сторітеллінг у вивченні історії техніки органічно поєднується з іншими навчальними предметами. У зв'язці з мовно-літературною освітою учні аналізують структуру оповіді, роботу з художнім словом, жанрові особливості історичної розповіді. Співпраця з географією дає змогу простежити просторові аспекти поширення винаходів, торгові шляхи, формування промислових центрів. Поєднання з природничими науками дозволяє пояснити наукові принципи, що

лежать в основі технічних новацій (фізика парової машини, електромагнітні явища в телеграфі, оптика телескопа тощо). Такий міждисциплінарний підхід формує в учнів цілісне бачення історії науки й техніки, показує взаємозв'язок теоретичних відкриттів, практичних винаходів і соціальних змін [1].

Модель сторітеллінг-уроку.

Нижче подано умовну модель організації уроку історії технічного винаходу з використанням сторітеллінгу, яку вчитель може адаптувати до будь-якої теми.

1. Мотивація навчальної діяльності, у даному випадку може виступати як коротка інтригуюча ситуація або запитання («Що було б, якби... не винайшли X?»).

2. Оповідь-історія, що являє собою подачу матеріалу в сюжетній формі з акцентом на героях, конфліктах, середовищі.

3. Аналітичний етап у вигляді обговорення причин, наслідків, моральних аспектів; робота з джерелами, схемами, хронологією.

4. Творчий етап найдоцільніше буде інтерпритувати як створення учнями власних міні-історій, коміксів, міні-проектів або цифрових історій за темою уроку.

5. Рефлексія, обов'язковий етап кожного уроку, який у даному випадку можна провести як підсумкове коло запитань на кшталт: «Що здивувало?», «Яку роль відіграв цей винахід у житті людей?», «Які сучасні паралелі можна провести?».

Така модель уроку поєднує сильні сторони сторітеллінгу (емоційність, образність, сюжетність) із традиційними прийомами історичного аналізу, забезпечуючи глибоке та усвідомлене засвоєння матеріалу.

Отже, техніка сторітеллінгу в методиці викладання історії технічних винаходів виступає не лише цікавим прийомом «пожвавлення» уроку, а є й потужною педагогічною технологією, що поєднує передачу знань, виховання цінностей і розвиток ключових компетентностей. Вона дозволяє формувати в учнів емоційно забарвлене, цілісне уявлення про науково-технічний прогрес як про живий історичний процес, у центрі якого - людина, її вибір і відповідальність.

Література

1. Digital Storytelling in History Teaching. Smileundo. URL: <https://www.smileundo.com/for-educators/digital-storytelling-in-history-teaching>(дата звернення: 03.03.2026).

2. How to Use Storytelling to Teach Science and History. Earthschooling. URL: <https://earthschooling.info/thebearthinstitute/how-to-use-storytelling-to-teach-science-and-history/>(дата звернення: 03.03.2026).

3. Teaching history by telling stories. National Museum of American History. URL: <https://americanhistory.si.edu/explore/stories/teaching-history-telling-stories>(дата звернення: 03.03.2026).

4. THE NARRATIVE BEHIND THE HISTORY OF TIMOTHY BERNERS-LEE'S INVENTION OF THE WEB. KPI Electronic Archive. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstreams/6cfad1de-8ab1-4b93-8169-376ae8ff75a8/download>(дата звернення: 03.03.2026).

5. The Power of Storytelling in Education: Enhancing Learning. LinkedIn. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/power-storytelling-education-enhancing-learning-hannah-young-fcct-ydvie>(дата звернення: 03.03.2026).

6. The role of digital storytelling in bringing history to life in the classroom. International Journal of Applied Research. URL: <https://www.allresearchjournal.com/archives/2025/vol11issue7/PartC/11-7-10-603.pdf>(дата звернення: 03.03.2026).

7. Storytelling as a Pedagogical Tool. EduAcademia. URL: <https://eduacademia.in/storytelling-as-a-pedagogical-tool/>(дата звернення: 03.03.2026).

8. Сторітеллінг у навчанні 2025–2026: як навчати через історії, приклади для уроків і цифрові формати. ThinkGlobal. URL: <https://www.thinkglobal.ua/storiteling-u-navchanni-2025-2026-yak-navchaty-cherez-istoriyi-pryklady-dlya-urokiv-i-cyfrovi-format> (дата звернення: 03.03.2026).

Науковий керівник: Окорокова В.В., д. філос. н., професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Наукове видання

**«ІСТОРИЧНА НАУКА В УМОВАХ ВІЙНИ ОЧИМА ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА МОЛОДИХ УЧЕНИХ»**

Збірник матеріалів
Всеукраїнської наукової конференції
здобувачів вищої освіти і молодих учених

м. Одеса, 12 березня 2026 р.

Електронне видання. Підписано до друку 01.05.2026 р.
Формат 60 x 90 1/16 Умовн. друк. арк. 8,7
Наклад – 150 прим.